

על בשר ומוסר

צער בעלי חיים ביהדות

כתיבה ועריכה: הרב דוד אייגנר
הדרכה הלכתית: הרב יהודה עמיחי

מכון התורה והארץ
כפר דרום ת"ו - ניצן

כתיבה ועריכה: הרב דוד אייגנר
הדרכה הלכתית: הרב יהודה עמיחי

עריכת הלשון למהדורה הראשונה: רעיה קמינצקי
raayak@neto.net.il

בהוצאת מכון התורה והארץ

כפר דרום ת"ו - ניצן

ת.ד. 8 ניצן מיקוד 7928700

טל. 08-6847325 פקס. 08-6847055

אתר: www.toraland.org.il

דוא"ל: machon@toraland.org.il

© כל הזכויות שמורות

שבט תשפ"ו - 2026

הסכמת הרב יעקב אריאל

משרד הרבנות רמת-גן

לשכת הרב הראשי
הרב יעקב אריאל

בס"ד

רמת גן, מנחם-אב תשעה
עשור לעקירת גוש קטיף שיבבי"א

מכתב ברכה "ורחמיו על כל מעשיו"

צער בעלי חיים אינו איסור מפורש בתורה, אם כי הוא עולה בברור מכמה מצוות בה. אך באמת הוא קדם לתורה. הוא בכלל דרך ארץ שקדמה לתורה. כל מי שנברא בצלם א-להים יש בו מהמידות הא-להיות שבהן ברא ה' את עולמו וביניהן "עולם חסד ייבנה". אומנם מי שנברא בצלם א-להים הוא מותר מן הבהמה ולכן מותר לו להשתמש בבעלי חיים לקידום יעודו ובמפורש נאמר "ורדו בדגת הים..." אך צלם הא-להים שבו מחייב אותו גם לרחם עליהם והוא אינו רשאי להתעלל בהם ולצערם ללא צורך. כאשר אינו פועל בשם המותר שבו ולשם המותר שבו הוא משתווה לחיה ואז שוב אסור לו לנצל את בעלי החיים כי אז "מותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל".

בשם רמ"מ מויטבסק, מראשוני תלמידי הבעש"ט, ועמד בראש העלייה החסידית לא"י לפני כמאתיים וחמישים שנה, מוסרים שמי שאוכל בשר פרה לשם מילוי כרסו בלבד מחליף פרה בחמור... יפה עשה מכון התורה והארץ, שעתה מציינים עשור לעקירתו (בלי התחשבות בצערן של הבריות שהשקיעו את מיטב שנות חייהם להפרחת האזור משממותיו) שהקדיש קונטרס מיוחד לנושא זה של הטיפול בבעלי חיים מנקודת מבט תורנית. וישר כוח גדול לרב אייגנר שעמל רבות לברר את ההלכות הרלבנטיות והוציא דבר מתוקן מתחת ידו.

בברכת התורה והארץ

הרב יעקב אריאל
הרב הראשי לרמת-גן

הרב דוב ליאור

רב העיר וראש הישיבה
קרית ארבע היא חברון ת"ו

בס"ד, ט שבט תשע"ה

מכתב ברכה

הובא לפני חיבורו של הרב דוד איגנר בעניין צער בעלי חיים לאור ההלכה. עברתי על חלקו, במיוחד בתחום ההלכתי, ושמחתי לראות יצירה תורנית זו שבה מובאים דברי הפוסקים, החל ממקורות התלמוד עד גדולי האחרונים, והכל ערוך בטוב טעם ובסדר נכון.

מבין השיטין ניכרת ההשקפה הגדולה שהשקיע הרב המחבר בחקר הנושא ועיבוד הדברים כדי שיהיו שווים לכל לומד וחוקר.

ייער כותו של הרב המחבר שזיכה את הרבים בחיבור חשוב זה. יהי רצון שיזכהו ה' להמשיך להפיץ את מעיינותיו חרצה, לזכות את הרבים ולאחב את התורה על כלל ישראל.

החותם לכבוד התורה,

דוב ליאור

הסכמת הרב יהודה עמיחי

בס"ד אדר תשע"ה

צער בעלי חיים

התורה התירה לנו בעלי חיים לאכילה ולכל צרכינו, אבל לא לצערם (ספר החינוך מצוה תנא). השאלה שאנו עומדים בפניה היא מהם כל צרכינו. אדם יכול להגדיר שצרכיו הם צרכים שונים ומשונים, להתענג על ציד לרוץ ולרדוף אחר בעלי חיים, ומאידיך צרכי האדם יכולים להצטמצם מאד, ויכול אדם לומר שאין צורך כלל באכילת בשר, ובייחוד בימינו שיש תחליפים תעשייתיים למאכלים שונים, אם כן אין צורך כלל באכילת בעלי חיים. שאלת "הצורך" היא שאלה קשה ועליה נסוב הדיון. שאלה זו יש בה פנים הלכתיות, שחז"ל הדריכו אותנו במאזני שכלם העמוק, אבל יש בה גם הסתכלות רוחנית שיונקת הרבה מנפש האדם.

שאלת צער בעלי חיים, יש לה השפעות עמוקות בכל חיינו ועתידנו, האם אנו יכולים לעשות ניסויים בבעלי חיים. מובן לכל שניסויי לצורכי רפואה הם חשובים ויש להתיר, אי אפשר לפתח תרופות ומחקרים חשובים ללא שימוש בבעלי חיים. אבל האם כל ניסוי לתכשירי הנאות, גם הם כלולים בצרכי הרפואה של האדם. התפתחות האדם ושכלול העולם עומדים על שאלה זו.

איסור צער בעלי חיים, נלמד מדברי התורה "כי תראה חמור שנאך רובץ תחת משאו... עזוב תעזוב עמו". חז"ל למדו שיש כאן צער בעלי חיים, ולכן פריקת בעל החיים היא בחינם ללא קבלת שכר. אבל לכאורה התורה יכלה ללמד אותנו דין צער בעלי חיים, באופן סתמי, ולומר שאין לצער בעלי חיים, ולא הייתה צריכה להצמיד את הדין הזה לחמור השייך לשונא? אלא ללמדנו שצער בעלי חיים, לא עומד בפני עצמו, כערך עצמי, אלא כחלק ממערכת החיים הישראליים והאנושיים. בין אדם לחברו. היו בעולם תנועות שהקפידו מאד על צער בעלי חיים אבל צער האדם לא היווה בפניהם כל בעיה, והם עצמם היו חיות טורפות. בעינינו ראינו אותם במאת השנים האחרונות, כיצד המאזן העולמי מתהפך, כאשר הדעות מקולקות.

שאלת צער בעלי חיים, יש בה פנים רבות, וחשוב לשמוע דעתה של תורה ולהיות מואר מדרכה של תורה, כיצד מקדמים עולם ומאידיך מקפידים על צער בעלי חיים.

תודתנו נתונה לרב דוד אייגנר שליט"א שנטל על עצמו לערוך ברור מעמיק בשאלה זו, ולהביא את הדברים למבחן המציאות. החיבור הנפלא שבין הדינים המועטים שבחז"ל לחיי המעשה מקשים מאד לפתור את השאלה. ב"ה עלה בידי המחבר להגיע לחוברת שהיא מחברת בין ההלכה למעשה. בטוחני שחוברת קטנה-גדולה זו תפעל את פעולתה לשכלול עולם במלכות שדי.

בברכת התורה והארץ
יהודה הלוי עמיחי
מכון התורה והארץ

תוכן הענינים

11 הקדמה

מדור רעיוני

- 17 פרק א: האדם ובעלי החיים
17 מעמד בעלי החיים בבריאת העולם
18 א. הרדייה בבעלי החיים
19 ב. מגבלות הרדייה
20 ג. הקרבת הקרבנות לאחר בריאת העולם
21 ד. אכילת בשר בבריאת העולם
21 ה. אכילת בשר לאחר המבול
23 ו. איסור אבר מן החי
25 ז. אילו של אברהם

פרק ב: מעמד בעלי החיים לאחר מתן תורה

- 26 א. מטרת המצוות
26 ב. היחס בין רדייה לרווחה
27 ג. אכילת בשר לאחר מתן תורה
29 ד. המצוות שענייןן צער בעלי חיים
29 ה. שימוש ראוי בבעלי החיים בשעת המלאכה בהם
30 ו. חובת המנוחה בשבת
31 ז. אכילת בשר
32 ח. מצוות שילוח הקן

פרק ג: הקרבת קרבנות לעתיד לבוא

- 34 א. היחס בין טעמי המצוות למצוות עצמן
36 ב. הסבר המדרשים לגבי ביטול הקרבנות לעתיד לבוא

פרק ד: מדברי הנביאים

- 37 תשובת אנשי נינוה
38 קיבוץ גלויות

- פרק ה: מדברי חז"ל**
 39 _____
 א. ייסוריו של רבי _____ 39
 ב. דאגה לבעלי חיים - מבחן מנהיגות _____ 40

- פרק ו: מספרי המוסר**
 42 _____
 א. היחס לצער מיותר שנעשה לבהמה _____ 42
 ב. הדאגה לבעלי החיים - חלק מעבודת המידות _____ 42
 ג. בעלי חיים ככלי לתיקון המידות _____ 43
 ד. ברכת שהחיינו על לבישת בגדים ומנעלים חדשים _____ 44
 ה. אכילת בשר _____ 44

מדור הלכתי

- פרק ז: איסור צער בעלי חיים**
 47 _____
 1. הגדרות כלליות _____ 47
 2. מתי הפעולה מוגדרת צער בעלי חיים _____ 51
 3. הוצאות כספיות לצורך מניעת הצער של בעלי החיים _____ 53
 4. דגים _____ 53
 5. דינים נוספים _____ 54
 6. תקנות לצורך בעלי החיים _____ 55

- פרק ח: חיות מחמד**
 56 _____
 1. הגדרות כלליות _____ 56
 2. תנאי החזקתם _____ 57
 3. זנים מסוכנים _____ 57
 4. חיות מחמד שלא מעוניינים בהחזקתם _____ 58
 5. שבת _____ 58
 6. בכור בהמה _____ 60

- פרק ט: בעלי חיים משוטטים וחיות בר**
 61 _____
 62 _____ מלכודות

- פרק י: האכלת בעלי חיים ביתיים בשגרה**
 64 _____
 1. הגדרות כלליות _____ 64
 2. תרומות ומעשרות _____ 65
 3. ערלה _____ 66

- 4. כלאים _____ 66
- 5. שמיטה _____ 67
- 6. חדש _____ 68
- 7. פסח _____ 69

פרק יא: טיפול בבעלי חיים בשעת מחלתם _____ 72

- 1. ימות השבוע _____ 72
- 2. שבת _____ 73
- 3. טיפול בבעל חיים חולה בשבת על ידי יהודי _____ 74
- 4. טיפול בבעל חיים חולה בשבת על ידי גוי _____ 75
- 5. המלטה וטיפול בוולדות בשבת _____ 76

פרק יב: פוריות בעלי חיים _____ 80

- 1. הרבעה _____ 80
- 2. סירוס ועיקור _____ 81
- 3. סירוס במקרי מחלה _____ 83
- 4. פעולה הפיכה _____ 84
- 5. פעולות מותרות _____ 85

סוגיות אקטואליות

פרק יג: בשר מבוסס תאים _____ 89

- כללי _____ 89
- תאי גזע בוגרים _____ 90
- תאי גזע מעובר בעלי חיים _____ 91
- מקורות בשר נוספים _____ 92

פרק יד: גידול בעלי חיים במשקים חקלאיים _____ 93

- א. רקע _____ 93
- ב. החזקת בעלי החיים _____ 95
- ג. הנשרה כפויה _____ 95
- ד. אפרוחים _____ 97

פרק טו: כשרות בעלי חיים שחוו צער בעלי חיים _____ 99

- א. פיטום אווזים _____ 99
- ב. עגלי חלב _____ 101
- ג. הפלת בעל החיים לפני השחיטה _____ 102

- 104 _____ **פרק טז: ניסויים בבעלי חיים**
 104 _____ רקע
 104 _____ העקרונות ההלכתיים
 105 _____ הכנת בעלי חיים לניסויים

- 106 _____ **פרק יז: טיפוח עופות**
 106 _____ א. מבוא
 107 _____ ב. עקרונות טיפוח עופות
 108 _____ ג. תרנגול ההודו
 109 _____ ד. 'התרנגולים החדשים'
 110 _____ ה. תרנגולים בעלי חמש אצבעות
 112 _____ ו. תרנגול הבאראקל

נספחים

- 115 _____ א. בעלי החיים במשפט העברי
 118 _____ ב. סקירת מגמות משפטיות במערכת המשפט בישראל
 122 _____ ג. זכויות בעלי חיים
 124 _____ ד. דף עמדה: הצעות חוק להעברת הפיקוח על חוק צער בעלי חיים
 124 _____ ממשרד החקלאות למשרד להגנת הסביבה
 126 _____ ה. דף עמדה: הצעות חוק 'להגנה על זכויות בעלי חיים'
 128 _____ ו. דף עמדה: הצעות חוק איסור משלוחים חיים לשחיטה
 130 _____ ז. כפרות
 132 _____ ח. בעלי חיים ורגשות
 134 _____ ט. האם יש מצווה לאכול בשר? או 'יום שני ללא בשר'
 134 _____ (meatless Monday)
 136 _____ י. זה טבעו של אדם ודרכה של התורה - קצת בשר בצלחת /
 הרב פרופ' ארי צבי זיבוטפסקי
 142 _____ יא. הקניית בעלי חיים לכהן לצורך האכלת תרומה גדולה ותרומת מעשר
 144 _____ יב. שטר מכירה לסירוס ועיקור בעלי חיים
 146 _____ יג. הסכם מועצה/עירייה עם קבלן שאינו יהודי להקטנת אוכלוסיית
 הכלבים והחתולים הבלתי מסורסים/מעוקרים בשטחיה
 147 _____ יד. שטר מכירת מבכירות - הרבנות הראשית

הקדמה

סוגיות ציבוריות שונות הנוגעות לצער בעלי חיים עולות לכותרות מדי פעם, בארץ ובעולם, ופעמים רבות דומה כי הדיון הציבורי נוטה להגדרות שאינן עומדות בקנה אחד עם ההלכה והשקפתה על מעמדם של בעלי החיים.

את השקפת התורה על צער בעלי חיים אנו מוצאים בדבריו של רבי מנשה קליין, בשו"ת 'משנה הלכות':¹

"כי אנחנו עם ישראל זרע קודש היינו מן הראשונים מעת נתינת התורה ועוד קודם לזה שנצטוונו להזהר שלא לצער בעלי חיים וכן אנו נוהגין עד היום וכל מה שהתירה לנו התורה ודאי אין בזה משום צער בעלי חיים... שהרי התורה הקפידה שלא לצער בעלי חיים, והקב"ה הוא היודע איזה נקרא צער בעלי חיים ואסור ואיזה לא נקרא צער בעלי חיים כי הוא אשר ברא את כל ויודע תוכן כל הנבראים".

במשפט קצר ניתן לומר כי עיקר השקפתה של התורה בסוגיה זו היא לשמור על 'נקודת האיזון' שבין ההבנה כי בעלי החיים נועדו לשימוש של האדם, על כל ההשלכות לכך, לבין ההגדרה היסודית שצער בעלי חיים הוא מן התורה.

חיבורים ומאמרים רבים כבר נכתבו בעבר על סוגיה זו של צער בעלי חיים, ויש בכל תקופה לתת את הדעת לסוגיות הציבוריות העומדות על הפרק, ולהביא את נקודת המבט ההלכתית והמוסרית-תורנית, כפי שמובאת בתורה ובפסקי ההלכה במשך הדורות. ועוד, לתת כלים הן ביד הפוסק, הן

1. חלק ד סימן רלט, הרב מנשה קליין, תשכ"ו (1966) ברוקלין, הרב היה יו"ר וועד הלכה דאיגוד הרבנים. ארגוני זכויות אדם רצו להכניס שינויים בחוק המשפט באלבאניה, ולהקשות על השחיטה היהודית. הרב קליין התבקש לכתוב על חשיבות איסור צער בעלי חיים ביהדות, ועל כך ששחיטה יהודית אינה צער בעלי חיים.

ביד המחוקק והן בידי האדם מהשורה, לבחון את הסוגיות הנוגעות לנושא זה בצורה מושכלת ונכונה.

גדלתי במושב כפר הרא"ה, ובבעלותנו משק חקלאי פעיל מזה כשלוש דורות. אף לפני עלייתם לארץ, שני סבי עסקו בחקלאות, בכפר בהונגריה ובהכשרה בגרמניה. מבחינות רבות אפשר לומר שגדלנו יחד עם בעלי החיים. ברור לכל שבסופו של דבר, בעלי משק חקלאי מעוניינים להרוויח ממנו ולהתפרנס בכבוד, ומשתמשים בבעלי החיים לשם כך. אך יחד עם זאת אני יכול להעיד שהדאגה לשלומם ולבריאותם של בעלי החיים שבאחריותנו מדירה שינה מעיננו, פשוטו כמשמעו, וכל חקלאי משקיע כוחות פיזיים ונפשיים כדי לדאוג שבעלי החיים שברשותו יזכו ליחס הולם.

תודתי נתונה לרה"ג יעקב אריאל שליט"א על שעבר על החוברת והעיר את הערותיו.

במהלך כתיבת החוברת נעזרתי באנשי מקצוע רבים, תודתי נתונה להם. חלק מהדברים המובאים כאן נכתבו בתוך דפי העמדה של 'פורום חותם'

דוד אייגנר

תמוז תשע"ה

למהדורה השניה

בקריאת התורה בחג הראשון של חג הסוכות, וכן ביומו הראשון של חול המועד פסח אנו קוראים בתורה את פרשת המועדים שמובאת בספר ויקרא בפרשת אמור. תחילת הקריאה היא מספר פסוקים לפני תחילת פרשת זו והיא מתחילה באיסור לשחוט ולד בהמה מיד עם לידתו לצורך הקרבן, אלא יש להמתין שבעה ימים לאחר ההמלטה ואז לשחטו, מצווה נוספת היא איסור שחיטת 'אותו ואת בנו' ביום אחד. בפרשת המועדים לכשעצמה יש די פסוקים² כדי לחלקם גם לשבע עליות כנדרש בשבת. מדוע אם כן תקנו חז"ל להתחיל את קריאת התורה בקריאת מצוות אלו שאינן עוסקות באופן

2. יש בפרשה זו 44 פסוקים, פרק כג פסוקים א-מד.

ישיר במועדות? יתכן לבאר זאת על פי הירושלמי במסכת סוכה פרק ד הלכה ה שדן בשאלה האם שחיטת קרבן חגיגה יכולה להיעשות לפני כניסת החג, ולאכלו בחג, או שהשחיטה עצמה גם כן צריכה להיות רק בחג עצמו. מבאר הירושלמי שהמחלוקת היא האם הזביחה (השחיטה) צריכה להיות בעת השמחה או שאין צורך בכך, וניתן לשחוט גם לפני זמן השמחה. מסקנת הירושלמי היא שלא ניתן לשחוט את הקרבן לפני החג, וחובה לשחוט רק בעת השמחה עצמה. יתכן שמשמעות הדבר היא שאם ניתן לשחוט לפני החג השחיטה הופכת להיות מעין הכנה לסעודה בלבד, ללא צד של המצווה ושמחתה. רק כשאדם שמח בשמחת החג, החג כבר התקדש עליו, הוא יכול להמשיך ולהתרומם ולשחוט את בעל החיים כדי שמחת החג תהיה שלימה, כלומר לא שחיטה לשם האכילה, אלא שחיטה כדי לשמוח בשמחת החג. ויתכן שלכן תקנו חז"ל שלפני קריאת פרשת המועדות, וכחלק מכך קוראים גם מהם הקרבנות שיש להקריב, יש לזכור את המגבלות הכרוכות בכך, יש חובה לשמוח, ו'אין שמחה אלא בשר וביין', ובחג קיימת מצוות השמחה: "ושמחת בחגך והיית אך שמח" אבל אל תיקח את הולד מיד שהוא נולד ותשחט אותו, ואל תכרית המין כולו כששוחטים אותו ואת בנו באותו יום, כלומר, תשמח, ותקיים את מצוות הקרבת הקרבנות, אך תוודא כי שמחה זו מגיעה מתוך שמחה אמיתית של מצווה ומתוך רצון להתקרב לקב"ה.

אין בית מדרש בלא חידוש, וברוך ה' במהלך עשר השנים מאז הוצאת המהדורה הקודמת התחדשו, נשאלו והתחדדו פרטי שאלות רבים בסוגיות אלו, בשר מבוסס תאים שפיתוחו הואץ בשנים האחרונות, הטיפול הנאות בבעלי החיים, טיפולים שונים בעת מחלתם של בעלי החיים, הזנת בעלי חיים בזמנים מיוחדים, ועוד. כל אלו התווספו לחוברת בפרקים השונים. תודתי נתונה לרב משה בלום על הערותיו והוספותיו החשובות לחוברת זו. 'ויהי נעם ה' אלוקינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו'.

דוד אייגנר

שבט תשפ"ו

ניתן לפנות בכל ענייני החוברת לכתובת המייל: h.david@toraland.org.il
או לטלפון: 052-6071159

מדור רעיוני

פרק א

האדם ובעלי החיים

מעמד בעלי החיים בבריאת העולם

מראשית ההיסטוריה של העולם בעלי החיים היו חלק בלתי נפרד מחייו של האדם. בעלי החיים נבראו בימים החמישי והשישי לבריאת העולם, אף לפני האדם, ועל כך אומרת הגמרא: "תנו רבנן, אדם נברא בערב שבת, ומפני מה... שאם תזוח דעתו עליו אומר לו: יתוש קדמך במעשה בראשית."¹ פועל יוצא מכך הוא הצורך להסדיר את היחס הראוי שבין האדם לבעלי החיים. לאדם יש יתרון מובנה על בעלי החיים; לכל בעלי החיים, ואף לאדם, ניתנה 'נפש חיה', אך ה'נפש החיה' שניתנה לאדם שונה באופן מהותי מבעלי החיים בכך שרק הוא זה שקיבל את יכולת הדעה והדיבור.² מעלה זו מיוחדת לאדם, אך דורשת ממנו רבות.

הקב"ה מטיל על האדם אחריות, לקרוא שמות לבעלי החיים, ובכך לבטא את מהותם: "וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו"³. כשהאדם נענש על מעשיו ונמחה במבול, גם בעלי החיים נענשים ומתים.⁴ בעלי החיים הם אף חלק מהגורמים שהקב"ה זוכר אותם ומחליט לסיים את המבול, כפי

1. סנהדרין לח, א.
2. רש"י בראשית ב,ז על הפסוק: וַיִּצְרֶד אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֶפְרָן מִן הָאֲדָמָה וַיַּפֵּחַ בְּאָפָיו נְשֵׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה. אומר רש"י: 'לנפש חיה' - אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אך זו של אדם חיה שבכולן, שנתוסף בו דעה ודבור, וכתרגום אונקלוס במקום: 'ויהי האדם לנפש חיה - לרוח ממללא'.
3. רבינו בחיי בראשית ב, יט.
4. סנהדרין קח, א.

שנאמר⁵: "ויזכור אלוקים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר איתו בתיבה", ובכך נפתח הפתח ליישובו המחודש של העולם.

א. הרדייה בבעלי החיים

לאדם הראשון נאסרה אמנם אכילת בשר, ראה להלן אות ד, אך הותר לו לשלוט בבעלי החיים, כפי שנאמר: "ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ".⁶ השליטה על בעלי החיים היא חלק מעשר הברכות שהקב"ה בירך את אדם הראשון⁷, ואף הבל היה רועה צאן, והקריב קורבנות מן החי.⁸

וכפי שחורז רבי יהודה הלוי:

טַפַּח קְרוּץ מַעֲפְרִיו
והכין שבילי אשוריו
לשלוט ולמשול על יצוריו
ומשלו מיד עד ים
יעדו בצורה מצלעיו
להיות עזרו ושעשועיו
לכבוש עוף ורקיעיו
וירדו בדגת הים⁹

כלומר, מראשית הבריאה ניתן לאדם לרדות בבעלי החיים. בפשטות, משמעות רדייה זו היא שימוש בבעלי החיים לצרכיו של האדם ללא

5. בראשית ח, א.

6. בראשית א, כח, וכן נאמר בפסוק כו: "וירדו בדגת הים ובעוף השמים", בגמרא סנהדרין נט, ב: "ורדו בדגת הים מאי לאו לאכילה? - לא, למלאכה". ראה גם מדרש רבה בראשית פרשה יט סימן ד: "אדם נברא אחר הכל לשלוט בכל".

7. ספר הגר"א עמ' 443, מ' תדשא פ"ה.

8. בראשית ד, ב- ד.

9. דיוואן לרבי יהודה הלוי, מהדורת ברודי (מקיצי נרדמים, ברלין תרצ), עמ' 10, מהד' ירדן מועדי קיץ עמ 32.

אכילתם, כגון שימוש בחלבם, שימוש בבהמות לעבודה, וייתכן שהותר אף שימוש בעורם לאחר מותם הטבעי. כל זאת עולה מתרגום אונקלוס לפסוק: "ושלוטו בנוני ימא ובעופי דשמיא"¹⁰. וכן נאמר בתהילים: "מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו... תמשילו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו, צנה ואלפים כלם וגם בהמות שדי, ציפור שמים ודגי הים עובר אורחות ימים". כלומר החל מבריאת העולם ניתן לאדם לשלוט בכל בעלי החיים, ולהשתמש בהם כרצונו.

ב. מגבלות הרדייה

רדייה זו אינה מהווה זכות בלתי מוגבלת, אלא דווקא מעלה דרישות לאדם כמובא במדרש: "ורדו בדגת הים- אמר רבי חנינא אם זכה- ירדו ואם לאו- ירדו" אם האדם זוכה הוא במעלה גבוהה מבעלי החיים ויכול לרדות בהם, אך אם הוא לא ראוי הוא יורד ממדרגתם של בעלי החיים. בהמשך המדרש מובא מקורה של יכולת זו: "אמר רבי יעקב דכפר חנין את שהוא בצלמנו כדמותנו ורדו, את שאינו בצלמנו כדמותנו ירדו. ר' יעקב דמן כפר חנין אמר יבוא צלמנו ודמותנו וירדה לשאינו דומה לצלמנו כדמותנו". כלומר שהיכולת של האדם לרדות ולשלוט בבעלי החיים נובעת מכך שהוא נברא בצלם אלוקים, ומכיוון שהוא בצלם זה מעלתו עולה על בעלי החיים.

מין הרב קוק זצ"ל, בחיבורו: 'חזון הצמחונות והשלום' מבאר את משמעותה של הרדייה:¹² "האין ספק לכל איש משכיל והוגה דעות, שהרדייה האמורה בתורה "וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש הרומש על הארץ", איננה מכוונת לרדייה של מושל עריץ המתעמר בעמו ועבדיו רק להפיק חפצו הפרטי ושרירות לבו; חלילה לחק עבדות מכוער כזה שיהיה חתום בחותם נצחי בעולמו של ד', הטוב לכל ורחמיו

10. ראה בהרחבה בפרשנים במקום, שמשמעותו של הציווי 'ורדו' הוא שימוש בבעלי החיים לצרכים השונים של האדם.

11. ח, ה- ט.

12. הודפס לראשונה בקובץ 'אפיקים בנגב' (תרס"ד), ואחר כך יצא בחיבור "חזון הצמחונות והשלום" בתשכ"א.

על כל מעשיו, שאמר 'עולם חסד יבנה'. כלומר ברור הוא שגם אם ישנה אפשרות של שליטה אין משמעותה התעמרות והתעללות חלילה, אלא שימוש סביר לצרכיו של האדם.¹³

ג. הקרבת הקרבנות לאחר בריאת העולם

לאחר בריאת העולם, הקרבת הקרבנות היתה חלק מובנה מעבודת ה'; אדם הראשון הקריב שור לאחר שזרחה השמש ביום שלאחר החטא, לאחר שהבין שהעולם לא נחרב בגין חטאו,¹⁴ על גבי מזבח זה הקריבו הבל וקין את קרבנותיהם, מזבח זה נהרס במבול, ונח בנה אותו מחדש והקריב עליו את קרבנותיו, כפי שמובא בתרגום יונתן על הפסוק "ויבן נח מזבח לה'".¹⁵ אף עקידת יצחק והקרבת האיל לאחריה היתה על גבי מזבח זה.¹⁶

בניית המזבח והקרבת הקרבנות¹⁷ הם המעשה הראשון שעושה נח לאחר יציאתו מהתיבה ומעשה זה הוא שמוביל לסדר העולמי החדש שנוצר לאחר המבול; ההבטחה לנח שזרעו לא ימחה עוד, ואם יחטאו העונש יהיה לאותם חוטאים בלבד,¹⁸ וכן עונות השנה יופיעו בעיתן ובזמנן.¹⁹

מבאר התשב"ץ בביאורו למסכת אבות²⁰, שדווקא הקרבת הקרבן על ידי נח יוצרת את הברית בין הקב"ה לנח ולבניו, ומתוך כך לעולם כולו: "ועל העבודה - של בית המקדש, כמו ששינוי אלמלא מעמדות לא נתקיימו

13. מאוד מסתבר לומר שצרכים אנושיים בסיסיים כגון יצור מזון לכלל האוכלוסייה, הם אינם בגדר 'מושל עריץ המתעמר בעמו'.

14. עבודה זרה ח, א.

15. בראשית ח, כ.

16. פרקי דרבי אליעזר פרק לא.

17. ראה בראשית רבה לד, ט: "אמר מפני מה צווני הקדוש ברוך הוא וריבה בטהורים יותר מן הטמאים, אלא להקריב מהן קרבן, מיד ויקח מכל הבהמה הטהורה", משמעות הדבר היא שהקרבת הקרבנות היתה חלק מהתוכנית האלוקית בציווי הכניסה לתיבה.

18. ראה רד"ק במקום.

19. בראשית ח, כב: "עוד כל ימי הארץ, זרע וקציר וקור וחום... לא ישבותו".

20. אבות א, ב.

שמים וארץ... זה מפורש הוא שהרי בשביל קרבנות שהקריב נת, נשבע ה' ולא ינחם שלא יביא מבול לעולם. הרי שבשביל העבודה העולם עומד".

באופן דומה מבאר המלבי"ם²¹, שמטרת שריפת הקרבן היא ההפרדה בין החלקים הרוחניים לחלקים הגשמיים של בעל החיים, וכך האדם יכול לבטא ולפעול את התקרבותו לה' ואת היכולת לכוון את כל מחשבותיו ומעשיו לשם שמים. לכן כשנח עושה מעשה ומקריב קרבן הוא מראה שלא יהיה צורך נוסף בחורבן העולם, משום שיש לאדם את היכולת לאזן בין הכוחות הרוחניים והכוחות הגשמיים.

ד. אכילת בשר בבריאת העולם

בבריאת העולם נאמר לאדם: "ויאמר אלוקים הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע אשר על פני כל הארץ ואת כל העץ אשר בו פרי זורע זרע לכם יהיה לאכלה"²², כלומר, שבבריאת העולם נאסרה לאדם אכילת בשר בעלי חיים, והותרה לו אכילת מיני הצומח בלבד. עם זאת, מובא בחז"ל שאדם הראשון אכל בשר שירד מהשמים שצלו לו המלאכים,²³ ואף יש הסוברים שאיסור אכילת הבשר נסב רק על המתת בעלי חיים לצרכי אכילה, אך גם לאדם הותרה אכילת בשר של בעלי חיים שמתו מיתה טבעית.²⁴

ה. אכילת בשר לאחר המבול

השינוי ההלכתי-היסטורי המשמעותי ביותר בנוגע לשימוש בבעלי החיים התרחש לאחר המבול, כשהותרה לאדם המתת בעלי החיים לצורך אכילתם. כפי שנאמר:²⁵ "ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ... כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה, כירק עשב נתתי לכם את כל".

21. בראשית ח, כא.

22. בראשית א, כט.

23. סנהדרין נט, ב.

24. תוספות סנהדרין נו, ב ד"ה אכל תאכל.

25. בראשית ט, ב-ג.

טעמים רבים נאמרו מדוע נאסרה בבריאת העולם אכילת הבשר, והותרה לאחר המבול.

מֵרֵן הַרְאִי"ה קוֹק זצ"ל, כותב בחיבורו: 'חזון הצמחונות והשלום', שביסודה של הבריאה מונחת התפיסה העקרונית שאין ראוי למין האנושי להתקיים דווקא על ידי הריגת בעלי חיים, ולכן נאסר על אדם הראשון לאכול בשר. אמנם גם אז הותר לאדם לרדות בבעלי החיים, כדי להשתמש בהם, אך כאמור לא לאוכלם.

תפיסה זו של איסור אכילת בשר התאימה להנהגה המוסרית של האנושות לפני חטאי דור המבול. בתקופת דור המבול הגיע האדם למדרגה שפלה כזו שאפילו מצוות שהדעת נותנת שיש לקיימן גם מהפן האנושי החברתי, כאיסור הגזל, לא קוימו, ובשל כך נגזרה עליה על רובה של הבריאה.

זאת כדי ליצור הבחנה ברורה בין מעלת האדם למעלת בעלי החיים. כל עוד האדם אינו נמצא במדרגה הרוחנית הראויה ואינו מבין את מעלתו, איסור אכילת הבשר יכול לגרום לו לטעיה ולבלבול²⁶. הוא עלול לראות בבעל החיים יצור שווה ערך לו עצמו. ובכך תיגרם לו ירידה מוסרית. רק לעתיד לבוא, בזמן שבו העולם כולו יהיה מתוקן ומערכות היחסים בין בני האדם עצמם יהיו תקינות, ובזמן שבו 'גור זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ'²⁷, אזי יחזור העולם למדרגתו הראשונה ותיאסר בשנית אכילת בשר.

26. לצערנו הרב, פעמים רבות, המתנגדים השונים לאכילת בשר עושים זאת מתוך תפיסה המשווה בין האדם לבעלי החיים, וכשם שברור הוא שאין לקחת תינוק מאימו לאחר לידתו כך אין לקחת את העגל מהפרה לאחר ההמלטה, וכשם שמטרת האם להניק את תינוקה כך מטרת הפרה להניק את בנה, וכשנוטלים את העגל וגורמים לפרה לייצר חלב מעבר לכמות הנחוצה לעגל יש בכך אכזריות.

דומני כי נגד השוואה זו בדיוק יוצא הרב קוק כלשונו בחזון הצמחונות: "אין לשער כמה טובה השפיעה הדעה האלהית שנתקה את האדם מן הבהמה מכל יחש", משמעות הדבר כי גם אם אנחנו מעוניינים מטעמים מוסריים כנים ונכונים להפסיק ולצרוך בשר מן החי הדבר חייב לבוא רק מתוך ההבנה כי קיימת הפרדה והבחנה בין בני האדם ובעלי החיים, לדעת הרב, הצמחונות הטהורה יוצאת מנקודה שהאדם מתוך מדרגתו הגבוהה אינו יכול לגרום סבל לכל יצור ולכן הוא נמנע מצריכת בשר, אך לא מצד שבעל החיים הוא יצור שאסור לגרום לו צער, אלא האדם מרוב רגישותו אינו גורם צער לאף יצור בעולם.

27. ישעיהו יא, ו, יש לציין כי בסופו של הפסוק נאמר: 'ונער קטון נוהג במ', מפשט הדברים ניתן להבין שגם בזמן שבו בעלי החיים לא יאכלו זה את זה, עדיין הם ישמשו לצורך האדם,

אם כן, לדעתו של הרב קוק היתר המתת בעלי חיים לשם אכילתם הוא דבר ראוי ואף נצרך, כל עוד העולם לא חזר לתיקונו השלם.

אולם ישנם המבארים הבדל זה באופן שונה: לדעת החתם סופר, בבריאת העולם נאסרה לאדם הריגת בעלי החיים מכיוון שהם קדמו לו בבריאה ולכן יתכן שהם אף טובים ממנו בשל כך. אולם לאחר המבול, שרק בזכות נח ובניו ניצלו גם בעלי החיים, התבררה ביתר שאת מעלת האדם, וההבדל בינו לבעלי החיים, ולכן הותרה הריגתם ואכילתם²⁸.

בספר העיקרים כתב בטעם ההבדל בין איסור אכילת הבשר להיתר אכילתו,²⁹ שהמחלוקת בין קין להבל היתה שקין חשב שמדרגת האדם היא כשל בעלי החיים ולכן הקורבן שמביאים הוא כפי מה שבעלי החיים אוכלים- "פרי האדמה", הבל לעומתו הבין שמדרגת האדם היא גבוהה יותר מבעלי החיים והביא את קרבנו "מבכורות צאנו ומחלבהן", אך גם הוא טעה וחשב שמותר להמית את בעלי החיים רק לצורך קרבנם ולא לצורך שימוש בהם, לכן בא היתר אכילת הבשר בזמן נח להראות שמעבר לכך שמותר לאדם לשלוט בבעלי החיים מותר לו גם לאכול את בשרם.

1. איסור אבר מן החי

יש להדגיש שעל אף שהותר לנח לאכול בשר, חלות על אכילה זו כמה מגבלות: אחת מהן היא שאין לאכול את בשר בעל החיים לפני המתתו, זהו

שהרי הנער ינהג בהם.

28. חתם סופר, בראשית ו, יז, רד"ק בראשית ט, ד, ראה גם בספר הלכה אחרונה, מאת הרב אברהם מרדכי ספרין עמ' 11 שכתב שבבריאת האדם, בעודו בגן עדן כשעדיין לא נגזרה גזירת מיתה, אין זה נכון לשחוט את בעלי החיים כדי להתקיים, ולאחר החטא, כשהאדם ירד ממדרגתו אף זה אינו ראוי להרוג את בעלי החיים כי האדם ירד ממדרגתו. רק לאחר המבול, שבעלי החיים ניצלו על ידי האדם והתבררה מדרגתו של האדם שהיא מעל בעלי החיים ובזכותו הם ניצלו התבררה מדרגת האדם והותרה גם אכילת הבשר, באופן דומה כתב בספר תורת העולה חלק ב פרק רביעי, שהיתר האכילה הוא בגלל מעלת האדם והמשך הבירור לאחר חטאו ותיקון דור המבול.

29. מאמר ג, פרק טו.

איסור אכילת אבר מן החי. וכך נאמר בפסוק:³⁰ "אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו", והיא אחת משבע המצוות שנצטוו נח ובניו, כפי שלמדו חז"ל:

"על ששה דברים נצטווה אדם הראשון: על עבודה זרה, ועל ברכת השם, ועל שפיכות דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגזל, ועל הדינים... הוסיף לנח אבר מן החי, שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, נמצאו שבע מצוות."³¹

בטעם הדבר כתב הרמב"ם: "היותו מקנה ומלמד אכזריות". לקיחת אבר מהבהמה בעודה בחיים זוהי פעולה אכזרית. אמנם מידת האכזריות נקנית בנפש מכיוון שבעל החיים סובל, אך טעם האיסור הוא אינו הסבל כשלעצמו אלא המידה הרעה העלולה להיקנות בנפש האדם. אחת הסיבות שבגינן נגזר המבול על העולם הוא "כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ", השחתה זו כוללת גם אכילת אבר מן החי, דבר שגרם כאמור לגזירת המבול.³²

לפני המבול המציאות העולמית, האנושית והפיזית היתה שונה לחלוטין מהמציאות שלאחריו, כפי שמובא במדרש³³: "אחת למ' שנה היו זורעים ומהלכין מסוף העולם ועד סופו לשעה קלה ומתלישין ארזי לבנון בהליכתן והיו אריות ונמרים חשובים בעיניהם כנימה בבשרו הא כיצד היה להם אויר יפה כמון הפסח ועד העצרת".

אחת ממשמעויות הדבר היא שגם ההנהגה הרוחנית כפי שהיתה לפני המבול אינה מתאימה למציאות שנוצרה אחריו, ולכן גם אם לפני המבול נאסרה אכילת הבשר, איסור זה הוא במציאות רוחנית שאינה מתאימה לפי דרך הנהגת העולם לאחר המבול.

30. בראשית ט, ד-ה.

31. רמב"ם, הלכות מלכים פרק ט.

32. דרשות ר"י אבן שועיב פרשת תולדות נח.

33. מדרש רבה בראשית לד, יא.

ז. אֵילוֹ שֶׁל אַבְרָהָם

בעקידת יצחק, לאחר שמתברר שאברהם עמד בנסיון והיה מוכן להקריב את יצחק, אברהם נושא את עינו ורואה את האיל שמוכן לכך מששת ימי בראשית³⁴, ומקריבו לעולה. דבר זה טעון בירור, הרי העקידה זהו אחד המאורעות הנשגבים ביותר בהיסטוריה היהודית שמבטא מאז ועד היום את הדביקות המוחלטת של אברהם בקב"ה, שברור לכל הוא שאברהם הוא 'ירא ה', ודבק כולו בהנהגה האלוקית, מדוע אם כן נוצר הצורך בהקרבת קרבן?

מבאר מרן הרב קוק³⁵, שאברהם מבין שהקרבה הגדולה שהוא חש בשעה זו של העקידה חייבת לבוא ולהתגלות גם באופן מעשי "להכיל על ידו בהקרבתו את כל האור והעדן האלוהיי", וכשהוא רואה שהאיל מתעכב שלא כדרכו, הוא מבין שדרך איל זה תתבטא אותה הקרבה שהוא מחפש.

34. ראה פרקי דרבי אליעזר פרק לא, שהאיל נברא כבר בששת ימי בראשית.

35. עולת ראייה חלק א, עמ' צג.

פרק ב

מעמד בעלי החיים לאחר מתן תורה

א. מטרת המצוות

מטרת התורה וציווייה הם עבור האדם; דוגמא לדבר אנו מוצאים בציווי על איסור החרישה בשור וחמור יחדיו, שכשהתורה מצווה על כך היא אינה מצווה 'לא יחרשו שור וחמור יחדיו', שאז היינו מבינים שהדגש במעשה זה הוא מצד בעלי החיים, אלא התורה מצווה: 'לא תחרוש בשור וחמור יחדיו', דהיינו החובה היא על האדם לדאוג לכך שמינים שונים מבעלי החיים שברשותו לא יעבדו יחדיו, אסור לאדם ליצור מציאות כזו של עירוב בין בעלי חיים שונים. וכפי שכותב הרמב"ם במורה נבוכים שחובת פריקת בעלי החיים, ושאר המצוות העוסקות בצער בעלי חיים: "הוא על דרך ההשלמה לנו, שלא נלמד מדת האכזריות ולא נכאיב לבטלה ללא תועלת".²

ב. היחס בין רדייה לרווחה

מחד הותר השימוש בבעלי החיים, ואף מותרת המתתם- רדייה, מאידך האיסור לצער בעלי חיים הוא איסור תורה- הדאגה לרווחתם ולכך שהם לא יסבלו כפי שיבואר להלן בהרחבה בפרק ז. שני ערכים אלו של רדייה מול רווחה, עומדים פעמים רבות בסתירה האחד לשני, משום השימוש בבעל החיים גורר בהכרח גם כן פעולות שיגרמו לו לצער. בישוב סתירה זו כתבו

1. דברים כב, י.
2. חלק ג פרק יז.

הפוסקים שהמדד לבחון אם פעולה היא אסורה או מותרת היא בבחינה מהו צרכו של האדם, כדברי תרומת הדשן³: "דאין אסור משום צער בעלי חיים אם הוא עושה לצורכיו ולתשמישיו. דלא נבראו כל הבריות רק לשמש את האדם", אמנם הוא מסייג את דבריו בכך שאם הפעולה מוגדרת כפעולה אכזרית, אין לעשותה. המדד הוא אם כן בחינת הפעולה אם יש בה צורך ממשי לאדם, היא תהיה מותרת, כל עוד היא אינה מוגדרת כפעולה אכזרית.

ג. אכילת בשר לאחר מתן תורה

על אף שהתורה התירה לנח ולבניו את אכילת הבשר, לעם ישראל ישנן כמה מגבלות על אכילה זו, בנוסף למגבלת איסור אכילת אבר מן החי, כפי שמובא בספרי⁴: "ואמרת אוכלה בשר כי תאוה נפשך לאכול בשר⁵... רבי אלעזר בן עזריה אומר לא בא הכתוב אלא ללמדך דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתיאבון, יכול יקח מן השוק ויאכל תלמוד לומר וזבחת מבקרך ומצאנך, הא אין אדם אוכל בשר עד שיהו לו בקר וצאן. יכול יזבח כל צאנו וכל בקרו תלמוד לומר מבקרך ולא כל בקרך מצאנך ולא כל צאנך. כאשר צויתך, מה קדשים בשחיטה אף חולין בשחיטה".

ישנן אם כן מספר מגבלות על אכילת הבשר:

- א. אכילת הבשר יכולה להיות רק כדי לשבוע, ולא כדי אכילה גסה.
- ב. האכילה מותרת רק לאדם שיש בבעלותו בקר וצאן ואכלם, משמע שמי שאין בבעלותו בקר וצאן, אינו רשאי לרכוש בעלי חיים על מנת לאכלם בלבד.
- ג. אסור לאדם לשחוט את כל בעלי החיים שברשותו, אלא עליו להשאיר לפחות כמה מהם ברשותו.

3. שו"ת תרומת הדשן סימן קה, הרמ"א נוקט כדבריו בשולחן ערוך אבן העזר, ה, יד.

4. דברים ראה, פיסקה עה.

5. דברים יב, כ, יש לציין כי נחלקו רבי עקיבא ורבי ישמעאל בגמרא חולין יז, א, בהבנת פסוק זה, האם במדבר בני ישראל אכלו בשר ללא הגבלה, וללא צורך בשחיטתו כלל (והמיתו את בעלי החיים על ידי נחירתם), או שמא במדבר אכלו רק בשר קרבנות.

ד. חובה לשחוט את בעלי החיים לפני אכילתם.

גם לשון הפסוק: "כי תאוה נפשך" מלמדת כי אכילת הבשר יש בה משום אכילת תאוה, וכפי שמבאר האלשיך במקום: "כי ראה כי זה דרך האיש ללכת שובב בדרך לבו, על כן דרכיו ראה ויתר טרם יעשנו באיסור. והוא, כי הנה זה דרכו של היצר הרע שקו לקו מעט מעט כלה גרש יגרש את האדם מדרך ה'..."

בהמשך דבריו מבאר האלשיך שבאופן עקרוני אכילת הבשר הראויה היא רק כשהיא חלק מעבודת ה' בבית המקדש, אך הכניסה לארץ, ההתיישבות בה וההצלחה הכלכלית והמרחק מבית המקדש יכולים לגרום לכך שאכילת הבשר תיעשה לצרכי הנאת הגוף גרידא, לכן הותרה אכילת הבשר, יחד עם הכוונה אלוקית כיצד לעשותה.

הדרכה נוספת אנו מוצאים בדברי רבי⁶: "רבי אומר: עם הארץ אסור לאכול בשר שנאמר זאת תורת הבהמה והעוף כל העוסק בתורה מותר לאכול בשר בהמה ועוף, וכל שאינו עוסק בתורה אסור לאכול בשר בהמה ועוף".⁷

יש מהראשונים⁸ שביארו שטעם איסור זה הוא מכיוון שעמי הארצות אינם בקיאים בהלכות כשרות הבשר ולכן יכולים לבוא לידי תקלה ולאכול טריפות, לכן אסר להם רבי את אכילת הבשר.

אולם יש שכתבו טעמים נוספים לכך⁹: "עם הארץ אסור לאכול בשר שאינו אדם על האמת ואין לו מותר על שאר בעלי חיים שידחה מפניו, שהדומם נשתעבד לצומח והצומח למרגיש והמרגיש לשכלי, ולא נשתעבד למי שהוא בהמי כמוהו שהוא עם הארץ". דהיינו, מותר לאדם לאכול בעלי חיים רק בתנאי שהוא העלה את עצמו ותיקן את מידותיו.

6. פסחים מט, ב.

7. ראה ריטב"א פסחים מט, ב שכתב: "ונראין דברים דכל אלו הגזמות בעם הארץ שאינו אפי' במצות ודרך ארץ או אפשר במי שלא קרא ושנה בלבד אף על פי שעוסק במצות כי לא עם הארץ חסיד, וכדי לזרז בני אדם לתורה מגזמין על עם הארץ בכל זה".

8. ר"ן פסחים מט, ב.

9. דרשות ר"י אבן שועיב. אחרי מות וקדושים.

ד. המצוות שעניינן צער בעלי חיים

יש בתורה מצוות רבות שעניינן הסדרת מעמדם של בעלי החיים והשימוש הראוי בהם.¹⁰

המצווה היסודית שממנה נלמד איסור צער בעלי חיים הוא החיוב לסייע לבעל חיים במלאכתו, בזמן שבו הוא נופל. וכך נאמר בתורה:¹¹ "כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו".

מפסוק זה למדה הגמרא בכמה סוגיות שאיסור צער בעלי חיים הוא מן התורה, כגון: "אמר רבא מדברי שניהם נלמד צער בעלי חיים דאורייתא".¹²

ישנן מצוות רבות העוסקות בין ישירות ובין בעקיפין בחובתו של האדם לדאוג לכך שבעלי החיים שברשותו לא יסבלו. מצוות אלו כוללות את כל תחומי החיים שבהם יש קשר בין האדם לבעלי החיים.

ה. שימוש ראוי בבעלי החיים בשעת המלאכה בהם

בשעה שנעזרים בבעלי החיים לעשיית מלאכה, יש לעשות זאת באופן שלא ייגרם להם סבל, כפי שמצאנו באיסור החרישה בשור וחמור יחדיו.¹³ טעם איסור זה הוא משום "שהשם חמל על כל מעשיו, כי אין כח החמור ככח השור".¹⁴ טעם נוסף הוא:¹⁵ "לפי שאין כוחם שוה, לפי שהשור מעלה גרה, ונראה לחמור כאלו אוכלו ויהיה לחמור צער".

10. אף בזמן יציאת מצרים אנו מוצאים שישנן מצוות העוסקות בבעלי החיים, כגון: חיוב פדיון בכור הבהמה; הן בכור בהמה טהורה, והן בכור החמור 'פטר חמור', זאת משום שהחמורים סייעו לעם ישראל בזמן היציאה ממצרים. הכלבים מקבלים את הנבלות כי לא נבחו בזמן מכת בכורות כפי שנאמר בשמות יא, ז: "ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו".

11. שמות כג, ה.

12. בבא מציעא לב, ב, ראה להלן בפרק ז סעיף ג.

13. דברים כב, י.

14. אבן עזרא במקום.

15. מדרש אגדה דברים כב, י.

וכן מצאנו באיסור "לא תחסום שור בדישו"¹⁶, שבזמן שמשתמשים בבהמה לצורך דישת המזון, יש להתחשב בבהמה העמלה ולתת לה מעין שכר על פעולתה, כלשון 'ספר החינוך':¹⁷

"ללמד עצמנו להיות נפשנו נפש יפה בוחרת היושר ומדבקת בו ורודפת אחר החסד והחמלה, ובהרגילנו אותה על זה אף על הבהמות שלא נבראו רק לשמשנו לחוס עליהן לחלק להן חלק מיגיעת בשרן, תקח לה הנפש דרכה בהרגל זה להטיב אל בני אדם ולשמור אותם מהעביר עליהם הדרך בשום דבר שראוי להם ולשלם שכרם ככל אשר יעשו טוב ולהשביעם מאשר ייגעו בו".

1. חובת המנוחה בשבת

חובת השביתה בשבת, כוללת גם את חובת השביתה של בעלי החיים שברשות האדם, כפי שנאמר בעשרת הדיברות, במתן תורה: "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר"¹⁸. חובה זו אינה רק בזמן שהבהמה נמצאת ברשותו של האדם, אלא אף בזמן שבו היא מושאלת לאחר, ואף לגוי, על בעליה לוודא שהיא שובתת בשבת.¹⁹

16. דברים כה, ד, יש לציין כי מאיסור זה יש לומדים שאיסור האמירה לגוי הוא בכל מצוות התורה ולא רק באיסורי שבת, ראה בבא מציעא צ, ב.

17. מצוה תקצו, ראה בגמרא בבא מציעא פח, ב; ובטור חושן משפט סימן שלח, שכתב שדין זה הוא בדומה להיתר אכילת הפועל בכרמו של בעל הבית, שמותר לפועל בזמן שהוא עוסק במלאכת בעל הבית ליהנות מהמאכל באותו זמן.

18. שמות כג, יב.

19. ראה שולחן ערוך אורח חיים רמו, ג, יש להדגיש כי איסור זה הוא בהשכרה והשאלה בלבד, ולא במכירה, ומותר למכור לגוי בעל חיים, אף על פי שייתכן שהוא יעשה בו מלאכה בשבת.

ז. אכילת בשר

ישנן מצוות רבות השייכות לאכילת בשר.

ישנה מצוות "אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד"²⁰ שאין לשחוט את האם או האב עם הבן באותו יום, אחד מטעמיה הוא: "לקבוע בנפשנו מדת החמלה ולהרחיק מדת האכזריות שהיא מדה רעה, ולכן, אע"פ שהתיר לנו האל מיני בעלי חיים למחייתנו צונו לבל נהרוג אותו ואת בנו ביחד, ולקבוע בנפשנו מדת החמלה"²¹.

מצווה נוספת היא איסור אכילת הדם, שיש להוציא את הדם מבעל החיים לאחר שחיטתו ולפני אכילתו, כי "הדם הוא הנפש"²². בטעם האיסור נכתב ב'ספר החינוך':²³ "ואפשר לומר בדם עוד כי מלבד רוע מזגו שהוא רע המזג, יהיה באכילתו קצת קנין במדת אכזריות, שיבלע האדם מבעלי חיים שכמותו בגוף, אותו הדבר שבהם שהחיות ממש תלוי עליו, ונפשם נקשרת בו"²⁴.

אף תהליך ההמתה עצמו, השחיטה, צריכה להיעשות באופן שייגרם הצער המועט ביותר לבהמה, ועל כן יש איסור שבהמה תראה את חברתה נשחטת, השחיטה צריכה להיעשות במהירות, ועוד.²⁵

20. ויקרא כב, כח.

21. ספר החינוך, מצווה רעד.

22. דברים יב, כג.

23. מצווה קמח.

24. באופן דומה כתב הרמב"ן בפירושו לבראשית א, כט, שאין לאכול את הדם כי הדם הוא ה'מעמד לנפש', והתורה לא התירה לאכול את הנפש עצמה, רק את בעל החיים כשנפשו כבר איננה בו.

25. כדי ששחיטת בעל החיים תהיה כשרה ומותר יהיה לאכול את הבשר, צריכים להתקיים כמה תנאים. עיקרם הוא שהשחיטה צריכה להתבצע במהירות הרבה ביותר, עם הסבל המועט ביותר לבעל החיים. אם אחד מהתנאים לא התקיים אזי הבהמה טרפה, ואסור לאכול את בשרה. דבר זה גורם בהכרח לנזק כלכלי כבד, ולכן יש הקפדה רבה על כך שהשחיטה אכן תתבצע כראוי, ראה שו"ע יורה דעה כג, ד. יש לציין כי על פי נהלי משרד החקלאות (שמבוססים על הנחיות הלכתיות עקרוניות) יש לשחוט את בעל החיים בתוך עשר שניות מרגע הכנסת בעל החיים לתא העקידה (התא שבו מתבצעת השחיטה) ועד לשחיטתו בפועל. וכן נהלים נוספים שמטרתם היא שבעל החיים לא ירגיש עקה כלל לפני השחיטה.

ה. מצוות שילוח הקן

נאמר בתורה:²⁶ "כי יקרא קן ציפור לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ אפרוחים או ביצים והאם רובצת על האפרוחים או על הביצים לא תיקח האם על הבנים".

כשאדם הולך בדרך ורואה ביצים או אפרוחים שהוא מעוניין לאוכלם, עליו לגרום לאם הדוגרת לפרוח מהמקום, ורק לאחר שהיא איננה, הוא יכול לקחת את האפרוחים או את הביצים.²⁷

במשנה²⁸ הובא שמי מבקש רחמים על עצמו בתפילה ואומר שה' ירחם עליו כשם שהוא מרחם על אֵם האפרוחים, משתקים אותו, דהיינו לא ראוי להתפלל ולומר כך. אחד הטעמים שהובא בגמרא²⁹ הוא "שעושה מידותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים, ואינן אלא גזרות". וכך מבאר רש"י: "והוא לא לרחמים עשה, אלא להטיל על ישראל חקי גזרותיו; להודיע שהם עבדיו ושומרי מצותיו וגזרות חוקותיו, אף בדברים שיש לשטן ולנכרים להשיב עליהם, ולומר מה צורך במצוה זו".

הרמב"ן³⁰ חידד היטב את ההגדרה הזו: "והנה המצות האלה בבהמה ובעוף אינן רחמנות עליהם, אלא גזירות בנו להדריכנו וללמד אותנו המדות הטובות". וכן כתב רבינו בחיי:³¹ "טעם המצוה ללמדנו על מדת הרחמנות, ושנתרחק מן האכזריות שהיא תכונה רעה בנפש".

26. דברים כב, ו.

27. האחרונים נחלקו בשאלה האם מצוות שילוח האם היא רק במקרה שמעוניינים לאכול את האפרוחים או הביצים, אך אין לשלח את האם מהקן אם אין מעוניינים בכך; או שמא חל החיוב בכל מקרה, ויש לשלח את האם בכל פעם שרואים קן. ראה שו"ת חוות יאיר סימן סז שדן בדבר; ובשו"ת חת"ס, חלק א אורח חיים סימן ק; שדן בדבריו, ולדעתו: "אינו מחוייב לחזור אחר מצוה זו כשאינו רוצה בבנים א"כ להרמב"ם שמצות שלוח ביד אסור בודאי, ואפילו להפריח נ"ל דלא שפיר דמי כיון דלהרמב"ם לא יצא ידי חובת מצוה נמצא התאכזר שלא לצורך והמתחסד בזה אין רוח חכמים נוחה הימנו".

28. ברכות ה, ג.

29. ברכות לג, ב.

30. דברים כב, ו.

31. דברים כב, ז, ד"ה וע"ד השכל.

מצוות התורה באות תמיד כדי לתקן את האדם. אין לאכול אבר מן החי לא משום עצם העובדה שנגרם בכך צער לבהמה, אלא משום שגרימת הצער פועלת לשלילה על האדם, ומרגילה אותו למידות מקולקלות. אין לקחת את הגוזלים כשאימם לידם לא מצד הסבל של האם כשלעצמו, אלא מצד חינוך האדם למידות טובות ולהליכה על פי דרכי התורה בכל דרכיו.

אמנם הרמב"ם ב'מורה נבוכים'³² כותב בטעם איסור "אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד":

"כי צער בעלי חיים בזה גדול מאד, אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר ב"ח, כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל רק אחר פעל הכח המדמה הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם".

אם כן על פי דברי הרמב"ם, התורה אכן מכירה בכך שלבעלי החיים ישנן תחושות והרגשות, וישנן רגשות ששייכים לכלל הברואים בעולם, ולא רק לאדם. אולם גם לדעת הרמב"ם, סיבת האיסור תהיה תמיד ההשפעה של גרימת הצער לבהמה על האדם עצמו. המטרה תהיה תמיד האדם ומעשיו, כפי שנפרט בהמשך.

32. ג, מח.

פרק ג

הקרבת קרבנות לעתיד לבוא¹

אחת הטענות הנשמעות בסוגיות השימוש בבעלי חיים היא ענין הקרבת הקרבנות.

עיקרי הטענות מבוססות על טעמים שונים שהובאו בפרשנים למצוות הקרבנות, כגון: הקרבן נועד להחליף את האדם, ובמקום שהאדם ישחט אזי שוחטים את הבהמה². בזמן מתן תורה הגויים הקריבו קרבנות רבים לעבודה זרה, ומטרת התורה, כלשונו של הרמב"ם³ היא: "גזרה חכמתו ותחבולתו המבוארת בכל בריאותיו שלא יצוונו להניח מיני העבודות ההם כולם ולבטלם, כי אז היה מה שלא יעלה בלב לקבלו, כפי טבע האדם שהוא נוטה תמיד למורגל". ומכיוון שבימינו עובדי העבודה הזרה אינם מקריבים קרבנות, הרי שלא יהיה צורך עוד במצוות אלו.

בנוסף לכך מזכירים מספר פסוקים שעוסקים בצורך הנפשי בהקרבת הקרבן, כגון הביקורת אותה מבקר שמואל את שאול על כך שהקריב את הקרבן לפני הזמן שסכמו עליו: "ויאמר שמואל החפץ לה' בעלות זבחים כשמע בקול ה' הנה שמע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים"⁴, ופסוקים נוספים. וכן מדרשים שונים, שמובא שם שלעתיד לבוא יבטלו הקרבנות.

1. פרק זה מבוסס על מאמר של הרב יעקב אריאל שליט"א, 'הקרבות לעתיד לבוא'.
2. ראה למשל ספר העיקרים ג, כה.
3. מורה נבוכים ג, לב.
4. שמואל א, טו, כב.

א. היחס בין טעמי המצוות למצוות עצמן⁵

אחד היסודות המשמעותיים באמונת ישראל הוא האמונה שהתורה היא מהשמים, ובנצחיותה של התורה.⁶ חלק מכך הוא ההבנה שיש לקיים את כל מצוות התורה כפי שהן, כפי שנצטוונו.

טעמי המצוות, עם כל חשיבותם והצורך בהם על מנת: "להסביר את ענייני התורה, המצוות, ההנחיות ההתנהגותיות והמוסריות, ענייני האירועים השונים שהתורה מספרת אודותם", כפי שכתב הרמב"ם במורה נבוכים: "להסביר עניינים אלו באופן רציונלי, להכליל אותם במסגרת הגדולה והרחבה של הבריאה ותכליתה, כלומר, תכלית הבריאה הוא האדם המושלם מבחינה תבונית ומוסרית, שמנהיג עצמו ואת החברה שלו באופן כזה. במסגרת הכוללת הזו של הבריאה ומטרתה צריך להכליל הכל - האירועים, החוקים והמצוות", בנוסף לכך: "הרמב"ם, יותר מאשר כל מחבר אחר, נכנס לפירוט ודיון דקדקני ביחס לאסכולות הפילוסופיות".

עם זאת, טעמי המצוות אינם יכולים להגדיר, אף לא במעט את הצורך בקיום מצווה זו או אחרת.

התורה היא תורת ה' ואנו מקיימים את המצוות הכתובות בה כי זהו הציווי ותו לא, אמנם יש מצוות שכליות שניתן להבין את הצורך בהן, ומצוות שמעיות שעושים אותן לא מתוך הבנה מלאה, אך גם המצוות השכליות הן מצוות שעושים אותן משום שזהו הציווי, ולא מתוך ההבנה בצורך שבהן.

משמעות הדבר היא שמכיוון שבתורה ישנן מצוות רבות שעוסקות בהקרבת הקרבנות, פשוט הוא שבזמן שייבנה בית המקדש השלישי קרבנות אלו ימשיכו להיות חלק משמעותי מעבודת ה', אם כי יתכן שמכיוון שהעולם יהיה מתוקן יותר אזי יפחתו קרבנות חטאת ואשם, אך שאר הקרבנות, קרבן התמיד, קרבנות תודה וכדומה ודאי שיוקרבו באופן סדיר.

5. מתוך שיעור של הרב זאב סולטנביץ', בינה לעתים כרך ב שיעור טו, הציטוטים מובאים בפרק זה הם מתוך שיעור זה.

6. יג עיקרים, עיקרים ח, ט.

וכך מובא ברמב"ם⁷: "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות, ועושין שמטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה..."

ב. הסבר המדרשים לגבי ביטול הקרבנות לעתיד לבוא

מובא במדרש⁸: "ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם דגליא, לעתיד לבא כל הקרבנות בטלן, וקרבן תודה אינו בטל, כל התפילות בטלות ההודאה אינה בטלה", בביאור הדבר כתבו פרשני המדרש במקום⁹, שרק קרבנות היחיד הם אלו שיבטלו, משום ש"לעתיד לבוא כל החטאים בטלים כי יוסר היצר ולב האבן" לכן לא יהיה צורך בהקרבת קרבנות כחטאת ואשם, אך קרבנות החובה של הציבור ימשיכו ויוקרבו, וכן קרבנות תודה "שבאו להכרת חסדי ה'" לא יבטלו, כלומר גם במציאות של לעתיד לבוא הקרבנות יהיו חלק בלתי נפרד מעבודת ה'.

באופן נוסף מבאר מרן הרב קוק¹⁰ על הפסוק: "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות"¹¹, שהקירבה השלימה של בעלי החיים לקב"ה היא דווקא על ידי הקרבתם, לעומת האדם שיכול לתפוס גם בשכלו את אותה התקרבות, רק לעתיד לבוא שתיוצר מציאות של "מלאה הארץ דעה את ה'", אזי גם בעלי החיים יגיעו לאותה הבנה וקרבת ה', והקרבות שיהיו הם קרבנות מהצומח, ולא מן החי.

7. מלכים יא, א.

8. מדרש רבה, ויקרא, ט, ז.

9. עץ יוסף, אמרי יושר, ועוד.

10. עולת ראייה חלק א עמ' רצב.

11. מלאכי ג, ד.

פרק ד

מדברי הנביאים

הנביא הושע מוכיח את עם ישראל על כך שעולם הערכים שלהם מעוות, וכי הם ממשיכים לחטוא: "ועתה יוספו לחטא ויעשו להם מסכה מכספם כתבונם עצבים מעשה חרשים כלה להם הם אמרים זבחי אדם עגלים ישקון"¹.

תשובת אנשי נינוה

חלק מתשובת אנשי נינוה הייתה על ידי הצום שגזרו גם על בעלי החיים, מלבד האדם:² "ויזעק, ויאמר בנינוה, מטעם המלך וגדוליו, לאמרו, האדם והבהמה הבקר והצאן, אל יטעמו מאומה, אל ירעו ומים אל ישתו ויתכסו שקים האדם והבהמה..."

חז"³ באו בביקורת על פעולה זו:

"אמר רבי שמעון בן לקיש תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה מה עשו... העמידו עגלים מבפנים ואימותיהם מבחוץ סייחים מבפנים ואימותיהם מבחוץ והוון אילין געיי מן הכא ואילין געיי מן הכא (והיו אלו גועים מכאן, ואלו גועים מכאן) אמרין אין לית מתרחם עלינן לינן מרחמין עליהון (אמרו - אם אתה לא מרחם עלינו אנחנו לא נרחם עליהם)".

תשובת אנשי נינוה נתפסת תמיד במסורת בתור תשובה שיש בה יכולת "להפוך את הגלגל" מדין בטוח של כליה תוך ארבעים יום לביטולו על ידי תשובה כללית.

1. הושע יג, ב.

2. יונה ג, ז-ח.

3. ירושלמי, תענית ב, א.

אולם, גם תשובה זו עדיין אינה מושלמת, כשמערבים בה את בעלי החיים, שלא חטאו, ובהכרח גורמים לסבלם. גם אם המטרה כשלעצמה היא טובה - לכפר על כל החטאים, כשהיא גורמת סבל למישהו שלא חטא הרי היא "תשובה של רמיות".

קיבוץ גלויות

בדברי הנביאים אנו מוצאים שעם ישראל אף נמשל לצאן. לעתיד לבוא, בזמן קיבוץ הגלויות יאסוף הקב"ה את עם ישראל, והדימוי לכך הוא כרועה האוסף את עדרו:⁴ "כרועה עדרו ירעה בזרועו יקבץ טלאים ובחיקו ישא עלות ינהל". אפשר להבין את מהות הדימוי שכשם שהרועה מסור לעדרו ודואג לכל פרט ופרט בו, כך הקב"ה דואג לעם ישראל ואוסף אותם על כל חלקיהם.

וכן ריבוי של עם ישראל לעתיד לבוא יהיה כצאן:⁵ "כה אמר ה' עוד זאת אידרש לבית-ישראל, לעשות להם: ארבה אותם כצאן, אדם, כצאן קודשים, כצאן ירושלים במועדיה כן תהיינה הערים החורבות, מלאות צאן אדם; וידעו, כי-אני ה'".

4. ישעיה מ, יא.

5. יחזקאל לז, לז- לח.

פרק ה

מדברי חז"ל

א. ייסוריו של רבי

מובא בגמרא¹ שמעשיו של רבי בנוגע לבעלי החיים גרמו לו לסבול מייסורים, ולעומת זאת יחסו המתוקן להם גרם לסיומם של ייסוריו:

"ייסוריו דרבי - על ידי מעשה באו ועל ידי מעשה הלכו. על ידי מעשה באו מאי היא? דההוא עגלא דהוה קא ממטו ליה לשחיטה, אזל תליא לרישיה בכנפיה דרבי, וקא בכי. (עגל שלקחו אותו לשחיטה הלך והכניס את ראשו בבגדו של רבי וגעה בבכי) אמר ליה (אמר לו רבי): זיל (לך), לכך נוצרת. אמרי: הואיל ולא קא מרחם - ליתו עליה יסורין (אמרו הואיל ואינו מרחם, יבואו עליו ייסורים) ועל ידי מעשה הלכו - יומא חד (יום אחד) הוה קא כנשא אמתיה דרבי ביתא (ניקתה שפחתו של רבי את הבית), הוה שדיא בני כרכושתא וקא כנשא להו (ראתה בני חיה קטנה ורצתה להוציאם מחוץ לבית), אמר לה: שבקינהו, (עזבי אותם) כתיב ורחמיו על כל מעשיו. אמרו: הואיל ומרחם - נרחם עליה".

יש לעיין מעט במעשה זה, הרי דבר פשוט הוא שייעודו של העגל לשחיטה, ודבריו של רבי הם נכונים ומתאימים במקרה זה.

מובא ב'תשובות הגאונים'² אמנם ייעודו של העגל הוא לשחיטה, ועקרונית אין מקום לרחמים עליו, ואין כל מצווה בהצלתו, אלא אף ראוי לשוחטו. אך מפאת תפקידו ומעלתו של רבי בתור מנהיג האומה, לכל פעולה שהוא

1. בבא מציעא פה, א.

2. הרכבי, סימן שעה.

עושה יש תוצאות נרחבות יותר מאשר מעשיו של אדם רגיל. לכן מכיוון שהעגל בא ועשה מעשה, וטמן את ראשו במעילו של רבי, נדרש ממנו לגלות רחמנות רבה יותר מאשר זו הנדרשת מאחד האדם. זאת כדי שהרואים אותו ירחמו גם הם על בעלי החיים. הוצאתו של העגל ממעילו של רבי נראית כפעולה אכזרית, ולכן היה לו להימנע ממנה.³

ב. דאגה לבעלי חיים - מבחן מנהיגות

ידועים הם דברי המדרש על מעלתם של אבותינו, שנבחנו האם הם ראויים להנהיג את האומה לפי אופן טיפולם בצאן. אצל דוד המלך מצאנו שתי הנהגות בטיפולו בצאן המלמדות על מעלתו ועל כך שהוא ראוי להנהיג. ההנהגה הראשונה מובאת במדרש:⁴

”ויבחר בדוד עבדו ויקחהו ממכלאות צאן... מהו ממכלאות צאן שהיה דוד כולא אלו מפני אלו מוציא את התישים ומאכילן אמצען של עשבים, מוציא את הזקנות ומאכילן עיקרן של עשבים. אמר הקב”ה הואיל ויודע לרעות את הצאן, יבא וירעה את צאני אלו ישראל”.

כלומר, דוד דואג לכל פרט ופרט מן הצאן, ומבין את צרכיו המיוחדים לו, ובכך מתבררת התאמתו למנהיגות. הנהגה זו מתאימה למנהיג שביקש משה רבנו לפני מותו מאת הקב”ה: ”איש אשר רוח בו” - שיוכל להלוך כנגד רוחו של כל אחד ואחד.

בהמשך המדרש אנו מוצאים הנהגה נוספת של דוד המלך, שנבדק על פיה:⁵

”אין הקב”ה נותן גדולה לאדם עד שבודקהו בדבר קטן ואח”כ מעלהו לגדולה... בדק לדוד בצאן ולא נהגם אלא במדבר להרחיקם מן הגזל, שכן אליאב אומר לדוד ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר, מלמד שהיה

3. באופן דומה נכתב גם כן בשו”ת שאילת יעב”ץ סימן קי.

4. מדרש רבה, שמות ב, ב.

5. שם סימן ג.

דוד מקיים המשנה אין מגדלים בהמה דקה בארץ ישראל, אמר ליה הקב"ה נמצא אתה נאמן בצאן, בא ורעה צאני, שנאמר מאחר עלות הביאור.

גם אצל משה אנחנו מוצאים שנבחן לפי הנהגותיו עם הצאן, בהמשך אותו מדרש:⁶

"ואף משה לא בחנו הקב"ה אלא בצאן, כשהיה משה רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי ורץ אחריו עד שהגיע לחסית כיון שהגיע לחסית נזדמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות, כיון שהגיע משה אצלו אמר אני לא הייתי יודע שרץ היית מפני צמא עיף אתה הרכיבו על כתפו והיה מהלך".

כלומר המנהיגות בעם ישראל נבחנה והתבססה על היכולת לדאוג לבעלי החיים. מי שאינו יודע לדאוג כראוי לבעלי חיים, הנהגת בני אדם על ידו מוטלת בספק.

6. מדרש רבה, שמות ב, ב.

פרק 1

מספרי המוסר

א. היחס לצער מיותר שנעשה לבהמה

נכתב ב'ספר חסידים':¹ "כל מעשה שאדם גורם צער לחבירו נענש ואף אם יעשה צער על חנם לבהמה כגון שמשים עליה משאוי יותר מאשר יכולה לשאת ואינה יכולה ללכת ומכה אותה עתיד ליתן את הדין. כמו שכתוב בענין בלעם 'על מה הכית את אתונך' וכנגד שאמר לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך לכן נהרג בחרב... כתוב 'ונתן לך רחמים ורחמך' רבן גמליאל אומר, הרי הוא אומר ונתן לך רחמים ורחמך הרי סימן זה מסור בידך כל זמן שאתה רחמן ירחמו עליך".

ב. הדאגה לבעלי החיים – חלק מעבודת המידות

נכתב בספר 'אורחות צדיקים':² "הרחמים זאת המידה היא משובחת מאד, והיא אחת משלוש עשרה המידות המיוחסות להקדוש ברוך הוא, כדכתיב:³ 'רחום וחנון', וכל מה שיוכל האדם להתנהג בה - יתנהג וישתדל".

ובשל חשיבותה של מידה זו: "גם על הבהמות צריך לרחם, כי אסור לצער בעלי חיים, ועל זה אמרה תורה"⁴ 'הקם תקים עמו'. וצריך להאכיל בהמתו קודם שיאכל הוא".

1. סימן תרסו.

2. השער השביעי, שער הרחמים.

3. שמות לד, ו.

4. דברים כב, ד.

ולהפך, מידת האכזריות היא אחת המידות שעל האדם להתרחק ממנה ככל יכולתו, לכן המשיך בדבריו:⁵ "גם מן הבהמה ירחיק אכזריות, כדכתיב:⁶ 'יודע צדיק נפש בהמתו', שלא להטריחה יותר מדאי ושלא ירעיב אותה. וכן כתיב 'כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזור לו עזוב תעזוב עמו', ואמרו רבותינו: 'צער בעלי חיים דאורייתא'".

וכן נכתב בדומה לכך ב'מסילת ישרים':⁷ "ובכלל הענין הזה שלא לצער לשום בריה אפילו בעלי חיים ולרחם ולחוס עליהם... כללו של דבר הרחמנות וההטבה צריך שתהיה תקוע בלב החסיד לעולם, ותהיה מגמתו תמיד לעשות קורת רוח לבריות, ולא לגרום להם שום צער".

וכך כותב מרן הרב קוק⁸ שחלק ממטרותיה של השמיטה הוא גם לדאוג לבעלי החיים שמשמשים את האדם: "השמיטה היא מכוונת לעומת ההשבתה של המהלך המעשי בחלקים היותר חשובים של החברה, ועי"ז נותנת היא יד למצא חשבונותיה המעשיים ע"פ השיקול של דעת היותר עליונה "ושבתה הארץ שבת לד'" ובהשויה מעשית, שמיטת כספים והעזיבה הכללית מתבואת הארץ עד אותה ההרחבה של הנטייה המעשית אפילו לזכות בעלי החיים,⁹ הנשכחת הרבה לפי מעמד הסואן של החברה הסוערת בגילגול אופניה עם כל מגרעותיה המוסריות והנלוים להן".

ג. בעלי חיים ככלי לתיקון המידות

מובא בספר שפתי חיים¹⁰ מדוע הגמרא¹¹ פסקה שבמקרה שיש לפניו שני חמורים, אחד של אוהבו שיש לפרוק את משאו ואחד של שונאו שיש לטעון אותו, פסקה הגמרא שיש לטעון את חמור השונא כדי לכופ את יצרו, והרי

5. אורחות צדיקים, שער האכזריות.

6. משלי יב, י.

7. פרק יט, שער החסידות.

8. עין אי"ה, שבת לב, א.

9. על ידי החובה לבער את הפירות מהבית כשכלו הפירות מהשדה.

10. מאת הרב חיים פרידלנדר לספר במדבר עמ' תסו- תסז.

11. בבא מציעא לב, ב.

שכשעומדות בפני האדם שתי מצוות, פריקה וטעינה עליו לפרוק בתחילה את בעל החיים כדי למנוע את צערו, אם כן מדוע שכשמדובר בחמור שונאו עליו לטעון אותו בתחילה, הרי החמור של האוהב סובל!

תשובתו היא משמעותית מאוד בהבנת המבט ביחס להגדרת הפעולה כפעולת צער בעלי חיים, ולדבריו, כל דבר שהוא לתועלת בני האדם אין בו משום איסור צער בעלי חיים, לכן גם תיקון המידות, על ידי שהוא טוען בתחילה את חמור שונאו כדי לתקן את מידותיו, נחשב גם כן לצורך שמותר לצער עבורו את בעל החיים.

ד. ברכת שהחיינו על לבישת בגדים ומנעלים חדשים

המנהג לומר למי שלובש בגד חדש "תבלה ותתחדש". ויש מי שכתב שאין לומר כן על מנעלים או בגדים הנעשים מעורות של בהמה מכיוון שיש להמית בהמה תחלה כדי לחדש מנעלים ובגדים אלו.¹²

ה. אכילת בשר

כשהבהמה נשחטת ונאכלת על ידי האדם היא עולה במדרגתה להיות כחלק מהאדם¹³ ויש אנשים הנמנעים מאכילת בשר בעלי חיים, וזה נובע משום שחסר להם ברגש רוממות האדם, והוא מה שאמרו בגמרא 'עם הארץ אסור לאכול בשר' והיינו שאין להם רוממות האדם בשלימות.¹⁴

12. מקור המנהג שלא לברך שהחיינו הוא במהר"י וייל, פסקים לז, וכתב הרמ"א אורח חיים רכג, ו: "והנה הטעם חלוש מאד ואינו נראה, מכל מקום רבים מקפידים על זה שלא לאמרו"

13. שערי אורה שער ז.

14. בן מלך תורה- בראשית הרב נתן מינצברג עמ' 494.

מדור הלכתי

פרק ז

איסור צער בעלי חיים

1. הגדרות כלליות

א. אין חולק כי השימוש בבעלי החיים לצרכיו השונים של האדם פוגע בהכרח ברווחתם. הדבר בא לידי ביטוי בתחומים רבים; החזקת בעלי חיים במשקים חקלאיים למטרות שונות כרוכה גם בצער עבורם, ריסוסים ועיבודי קרקע שונים נגד מזיקים בשדות חקלאיים פעמים רבות גם משפיעים גם על חיות בר, ניסויים רפואיים שנעשים בבעלי חיים. ניצול שטחי מחיה של בעלי חיים לצרכי בנייה ותפיסת שטח, פיתוח שטחים פתוחים לצורך האדם, המתת בעלי חיים משוטטים ועוד.

הקריטריון ההלכתי המנחה בסוגיות אלו שיש לבחון בראש ובראשונה עד כמה הדבר נצרך לאדם, על פי הפירוט הבא: 1. מהי רמת הנחיצות למגוון רחב של אוכלוסייה. 2. עד כמה זהו צורך מהותי לאדם, ואכן יש בו תועלת אמיתית לאדם.¹ 3. אין בפעולה זו משום אכזריות לבעל החיים, ראה בהערה.² לאחר שברור הוא כי התמלאו תנאים אלו, ניתן לבצע את הפעולה, על פי הכלל אותו קבע בספר תרומת הדשן:³ "דאין אסור משום צער בעלי חיים

1. אגרות משה, אבן העזר חלק ד סימן צב.

2. אכזריות היא סובייקטיבית ומשמעותה היא קשיחות-לב, חוסר-רחמים. (עפ"י מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית, האקדמיה ללשון- ערך 'אכזריות'). הגמרא בתענית ח, מבארת על הפסוק בדברים לב, לג: "חמת תנינם יינם וראש פתנים אכזר", "אמר ריש לקיש: מאי דכתיב אם ישך הנחש בלוא לחש ואין יתרון לבעל הלשון. לעתיד לבוא מתקבצות ובאות כל החיות אצל הנחש, ואומרים לו: ארי דורס ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך?" כלומר שאכזריותו של הנחש היא בכך שהוא נושך ללא מטרה.

3. שו"ת תרומת הדשן סימן קה, הרמ"א נוקט כדבריו באבן העזר, ה, יד.

אם הוא עושה לצורכיו ולתשמישיו. דלא נבראו כל הבריות רק לשמש את האדם, אמנם הוא מסייג את דבריו בכך שאם הפעולה מוגדרת כפעולה אכזרית, אין לעשותה, ולכן, גם כשמשתמשים בבעלי החיים לצרכים המותרים יש לדאוג שהצער יהיה הקטן ביותר.⁴

ב. מהותו של איסור צער בעלי חיים היא שאין לגרום על ידי האדם צער שלא לצורך לכל בעלי החיים שבעולם, בין אם הם ברשותו של האדם, ובין שאינם ברשותו. דין זה נלמד מהפסוק: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו".⁵

ג. נוסף על כך, נאמר בתורה:⁶ "כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזוב תעזב עמו". מפסוק זה נלמד שמעבר לאיסור לגרום צער שלא לצורך לבעל חיים, יש אף חובה לסייע לו בשעה שהוא סובל. ומקובל על רובם המכריע של הפוסקים שאיסור זה הוא מן התורה.⁷

ד. יש לחשוש לצער בעלי חיים גם אם אין ודאות שייגרם לו צער, אלא שיש סבירות לכך.⁸

ה. החובה לדאוג לכך שבעלי החיים לא יסבלו, ואף חובת הוצאה ממונית לשם כך, חלה רק על בעלי החיים שמשמשים את האדם, או באלו שמצויים

4. מאירי סנהדרין כא, א.

5. מסכתות קטנות, מסכת סופרים פרק ג. ברד"ק מובא שהכוונה שטוב ה' לכל היא "שצריך להיות טוב לכל מיני החיות, כי הקב"ה טוב לכולם, וראוי לו ללכת בדרכיו ולא להשחית החיים כי אם לצורך או להישמר מנזקיהם".

6. שמות כג, ה.

7. בבא מציעא לב, ב, ובעוד מקומות; וכך נוקטים: סמ"ק, מצוה נד; מאירי, שבת קכח, ב ד"ה בהמה; ריטב"א, שבת קנד, ב ד"ה ופרכינן; ספר החינוך, מצוה תנא ומצוה תקנ. כך מובן גם מדברי הרמב"ם, שבת כה, כו. אמנם, יש דיון בשיטתו, האם הוא סובר שאיסור זה הוא מדאורייתא או מדרבנן, ראה: סמ"ע חושן משפט רעב, טו; ביאור הגר"א, חושן משפט רעב, יא; רמ"א חושן משפט רעב, ט; שו"ת 'יחווה דעת', ה, סה. אך מפשט דבריו מובן שמדובר באיסור דאורייתא.

יש לציין שלדעת ה'יראים', סימן קמב, איסור צער בעלי חיים לא נזכר בתורה במפורש, ולכן תוקפו הוא מדרבנן, אך דעתו היא הדעה היחידה בראשונים הסוברים כן למעשה, אך פשוט הוא שגם לדעתו צער בעלי חיים דוחה איסורי דרבנן.

יש לציין כי קיימים פסוקים נוספים שמהם יש הלומדים את איסור צער בעלי חיים, כגון במדבר כב, לג, הכאת בלעם את האתון: "על מה הכית את אתונך זה שלוש רגלים", ועוד.

8. על פי 'הר צבי', אורח חיים א קונטרס ל"ט מלאכות טוחן סימן ב; שהתיר לתת לעופות בריאים תרופות בשבת, כדי שהם לא ידבקו במגפה שכבר התחילה בלול.

ברשותו, כגון חיות משק וחיות מחמד.⁹ אך אין חיוב לדאוג שכלל בעלי החיים בעולם לא יסבלו, כגון חיות משוטטות וחיות בר, אלא שכאמור אין להתאכזר או להתעלל בכלל בעלי החיים בעולם.

ו. ראוי לכל אחד לדאוג לבעלי החיים, אף שאינם בבעלותו שלו. ויש הסוברים שחיוב זה הוא גם בבעלי חיים השייכים לגויים.¹⁰

ז. אם אדם טיפל בבעל חיים של חברו, מותר לו לדרוש תשלום עבור טיפול זה.¹¹

9. כפי שמצאנו בכמה מקרים כגון: זקן ואינה לפי כבודו שפטור מפריקת בעל החיים למרות שיש לבעל החיים צער, כמובא בגמרא בבא מציעא לב, אמנם הראשונים במקום דנו בשאלה מדוע לפוטרו, הרי צער בעלי חיים הוא מן התורה, ומדוע כבודו של הזקן פוטר מאיסור צער בעלי חיים.

לדעת הרמב"ן, הובאו דבריו בנמוקי יוסף בבא מציעא יז, ב ד"ה משום צער בעלי חיים, עשה של כבוד התורה עדיף על איסור צער בעלי חיים. לדעת הר"ן שם, מכיוון שצער בעלי חיים הותר לצרכי האדם, גם כבודו של האדם הוא חלק מכך, ולכן פטור. אולם לדעת הרא"ש בבא מציעא ב, ל, וכך נוקט הטור חושן משפט סימן רעב שבמקרה זה שיש ודאות של צער בעלי חיים, אין פטור של זקן ואינה לפי כבודו, ולדעתו כשיש יחד עם הפטור מפריקה, גם צער בעלי חיים מחוייב לפרוק מדין צער בעלי חיים.

אם כן, הרא"ש והטור סוברים שבכל מקום בו יש צער בעלי חיים יש חיוב לסייע לבעל החיים, אך לדעת הרמב"ן והר"ן חיוב הסיוע הוא אינו מוחלט. וכן פטור במקרה שהבעלים אינו מסייע, וכפי שנראה להלן.

10. עפ"י גמרא בבא מציעא לב, א: נחלקו הפוסקים במסקנת הסוגיה: לדעת הרמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש יג, ט, והמחבר בשו"ע חושן משפט רעב, ט יש משמעות לבעלות על בעלי החיים, חיוב הסיוע מן התורה הוא בבהמה של ישראל, ואילו בבהמה של גוי חיוב זה הוא מדרבנן.

אולם לדעת הרשב"א במקום, הטור והרמ"א חושן משפט רעב, ט, חיוב הפריקה הוא בכל בעלי החיים ואין משמעות לבעלות עליהם, ולכתחילה מכיוון שצער בעלי חיים הוא מן התורה, יש לחשוש לדעת הסוברים שחיוב הוא גם בבהמת גוי.

11. כפי שנלמד מהמשנה בבא מציעא ב, ט; ובגמרא בבא מציעא ל, ב ביחס לדיני השבת אבידה וכדברי רבא בגמרא "כל שבשלו מחזיר - בשל חבירו נמי מחזיר, וכל שבשלו פורק וטוען - בשל חבירו נמי פורק וטוען". בהמשך כתבה הגמרא גם כן את הדין של אפשרות נטילת השכר כחלק מהגדרת פריקה וטעינה, מובן שההגדרות לגבי חיוב עשיית הפעולה בין השבת אבידה לפריקה וטעינה הוא דומה. השולחן ערוך בחושן משפט רעב, ו כתב שמצווה לפרוק בחינם כמו אבידה, ורק בטעינה אפשר לבקש שכר. הגר"א כתב שחיוב הפריקה בחינם הוא רק אם הוא בטל, אך אם עוסק במלאכתו רשאי לתבוע מהבעלים שכר כ'פועל בטל', או להתנות בפני בית דין ולקבל שכר גבוה יותר. וכ"כ בשו"ע אדמו"ר הזקן, חושן משפט הלכות עוברי דרכים וצער בעלי חיים סעיף ד, והוסיף שלא צריך להפסיד ממונו או אפילו למנוע מעצמו ריווח בשביל לפרוק.

ח. כשבעליו של בעל החיים מגלה דעתו שהוא אינו מעוניין לדאוג לריפוי בעל החיים, אין חובה לאדם אחר לטפל בבעל חיים זה.¹²

ט. מותר לרשויות המקומיות להוציא מחזקתו של האדם את בעל החיים, ואף לדרוש תשלום על הטיפול בבעל חיים זה.¹³

י. אין איסור צער בעלי חיים בבעלי חיים שמזיקים לאדם או שמפריעים לו כגון נחשים, זבובים, וכדומה, ומותר להרגם, כפי שמובא במשנה¹⁴: "הזאב והארי הדוב והנמר והברדלס והנחש... כל הקודם להורגן זכה". היתר הריגתם הוא רק במקרה בו יש חשש שהם יזיקו לבני אדם¹⁵, ואין לפגוע בהם ללא כל סיבה.

12. על פי משנה בבא מציעא לב, א: "הלך וישב לו, ואמר: הואיל ועליך מצוה, אם רצונך לפרוק פרוק - פטור". בגמרא מובא שאין הכוונה פטור מוחלט, אלא פטור מפריקה בחינם, וחיובו בפריקה בשכר. לדעת הרמב"ם רוצח ושמירת הנפש יג, ח, והשו"ע חושן משפט סימן רעב סע' ז. אם הבעלים הלך, פטור לחלוטין מסיוע לבעל החיים כפשט המשנה, ודברי הגמרא הם אוקימתא שלא התקבלה להלכה. אולם לדעת הטור, כיוון שיש צער בעלי חיים, הוא מחוייב בפריקה, למרות שהבעלים מתנכר מחובתו זו, כדברי הגמרא.

הרמ"א, חושן משפט רעב סע' ט שסובר שבבהמת נכרי חייב לסייע, ולא רק משום איבה, במקרה זה אינו חולק על המחבר, למרות שגם כאן יש צער בעלי חיים, בכל אופן הוא מסכים לדברי המחבר שפטור לגמרי, ונראה לומר שבמקרה זה יש לימוד מיוחד, שנאמר "עמו" - ואם הבעלים הלך אין כאן עמו, ולמרות שיש צער בעלי חיים, לא ניתן לחייב את מה שהתורה מיעטה.

13. מדין תקנות הציבור שמוטל על הציבור לתקן.

14. משנה סנהדרין א, א.

15. רבי יעקב עמדין, שו"ת שאילת יעב"ץ סימן קי: "מה כולל איסור צער בעלי חיים, האם הוא כולל כל אשר נשמת רוח חיים באפיו גדול וקטן ואפילו שקצים ורמשים ואפילו שלשול קטן שבים?" תשובתו היא: "נראה שאינו באמת אלא בבעלי חיים שהם בני מלאכה, ואפשר שאפילו כלב וחתול נכללים בכך. אבל הקטנים שאינם ראויים למלאכת אדם, שאין בהם צער בעלי חיים ומותר להרוג אותם וודאי שזבובים ויתושים שמאוסים ויש בהם חשש מכשול ואף קצת סכנה וצער לבני אדם, שאין בהם איסור צער בעלי חיים". מובן שהיתר הריגתם הוא רק במקום בו יש את חשש המכשול והסכנה.

2. מתי הפעולה מוגדרת צער בעלי חיים

יא. מותר להשתמש בבעלי החיים לצורך האדם.¹⁶ בכלל שימוש זה: שימוש לצורך עשיית מלאכות על ידם, שימוש בחלב שהם מייצרים, בבשרם ובעורם.¹⁷ כשהשימוש בהם הוא לצורך האדם, אין בכך משום צער בעלי חיים גם אם בעלי החיים סובלים עקב כך.¹⁸

יב. אין לצער בעלי חיים שלא לצורך, ואם ציער אותם עבר על 'צער בעלי חיים'.

יג. אף שהותרו פעולות שנעשות לצורך האדם, אין לעשות פעולות שהן אכזריות, כגון תלישת צמר או נוצות מבעלי החיים בעודם חיים, וודאי שאין לבצע התערבות כירורגית ללא הרדמה, אלא אם כן אין אפשרות אחרת.¹⁹

16. ראה רמב"ן, עבודה זרה יד, א; שכתב שאין איסור צער בעלי חיים כל עוד הדבר נצרך לתקנתם של בני האדם, וראה בשו"ת בנין ציון סימן קח; וכן הדבר פשוט, שהרי מותר להשתמש בבעל החיים למשאות, לעבודה, ומותר להשתמש בחלב שלו, ואף לשחוט אותו ולהשתמש בעורו ובבשרו.

17. ראה למשל תוספות עבודה זרה יא, א: עוקרין על המלכים (חותכים את הגידים של הרגליים של סוסים של מלך שנפטר, על מנת שלא יוכלו לדהור) – ואם תאמר ואמאי לא פריך והאיכא צער בעלי חיים? דבשלמא משום בל תשחית ליכא דכיון דלכבודו של מלך עושין כן אין כאן השחתה אלא הוי כמו תכריכין של מאה מנה, אלא צער בעלי חיים איך הותר? וי"ל דשאני כבוד המלך שהוא כבוד לכל ישראל, ואתי כבוד רבים ודחי צער בעלי חיים".

18. ספר החינוך מצוה תנא, לבוש אבן העזר סימן ה, סעיף יד.

19. תרומת הדשן, פסקים וכתבים סימן קה: "אם למרוט נוצות לאווזות חיים, אי דומה לגיזת כבשים או אי הווי צער בעלי חיים? גם לחתוך לשון העוף כדי שידבר, ואזנים וזנב מכלב כדי ליפותו? נראין הדברים דאין אסור משום צער בעלי חיים אם הוא עושה לצורכיו ולתשמישו. דלא נבראו כל הבריות רק לשמש את האדם, ומתוך הלין ראיות הוה נראה קצת דליכא איסור בכהאי גוונא, אלא שהעולם נזהרים ומנועים, ואפשר הטעם לפי שאינו רוצה העולם לנהוג מדות אכזריות נגד הבריות", כדבריו פסק הרמ"א בשו"ע, אבן העזר ה, יד.

יש לציין כי בזמן בניית המשכן טויית הצמר מעל גופם של בעלי החיים נחשבה למלאכה מיוחדת, כפי שמבאר רש"י את הפסוק שמות לה, כז: "וכל הנשים אשר נשא לבן אתנה בחכמה טוו את העזים", שטווייה זו היתה בעוד הצמר מחובר לגופן של העיזים, ניתן ללמוד מכך שההגדרות המעשיות, מתי פעולה מוגדרת בפועל כצער בעלי חיים תלויה בזמן ובמקום.

י. צורך שאינו רגיל או מקובל בציבור, אינו נחשב לצורך שעבורו מותר לצער את בעלי החיים.²⁰

טו. נחלקו הפוסקים האם כל פעולה שנעשית בבעלי החיים לצורך רווח ממוני מותרת. למעשה ניתן להתיר פעולה כזו רק כשמדובר ברווח ממוני גדול, שאינו כרוך בצער יוצא דופן.²¹

טז. פעולה שנעשית בבעלי החיים כדי שלא יזיקו זה את זה מותרת.²² ולכן מותר לקטום מקור לאפרוחים, לגדוע את קרני בני הבקר, ופעולות דומות. מכיוון שהדבר כרוך בצער לבעלי החיים יש לעשות את הפעולה באופן שהצער שנגרם לבעלי החיים הוא המועט ביותר, כגון מריחת חומר אלחוש לפני ביצוע הפעולה, וביצועה בשלב ההתפתחות שבו הצער יהיה הקטן ביותר.

יז. מותר להמית בעל חיים כאשר הדבר נצרך (כגון, שחיטתם לצורך אכילתם, חשש להתפרצות מחלות, ועוד) ואין בכך משום איסור צער בעלי חיים, אך כאמור לעשות זאת באופן שבו הצער הוא הקטן ביותר.²³

יח. מותר להמית תרנגולות שקצב ההטלה שלהן פוחת, עד כדי חוסר כדאיות כלכלית להחזקת הלול.

20. כך משמע מהתוספות עבודה זרה יא, א, שכותב שדווקא כבוד רבים יכול לדחות צער בעלי חיים, ומוכן שלא כל כבוד שהוא יכול להתיר פעולה זו. וכן נכתב בשו"ת נודע ביהודה, מהדורה תנינא י"ד סימן י, שאסר לצאת למסעות ציד, מכמה סיבות, אחת מהן היא שהדבר גורם לסבל מיותר לבעלי החיים. ועי' אגרות משה, אבן העזר חלק ד סימן צב, שאסר לגדל עגלים בתור 'עגלי חלב', משום שהדבר גורם להם צער רב בהליך הגידול, והוא אינו נחוץ לכלל האוכלוסייה.

21. ראה חת"ס שבת קנד, ב ד"ה צער בעלי חיים שכתב: "דכל שהוא לצורך אדם וכבודו והפסד ממונו ליכא משום צער בעלי חיים", לדעת שו"ת שבט הלוי, חלק ב סימן ז; גם רווח ממוני נחשב צורך האדם, ומותר לצער בעלי חיים בשל כך, אולם לדעת שו"ת בנין ציון, סימן קח; רווח ממוני בעלמא לא הותר, הותרו רק פעולות שמטרתן היא תועלת ממשית לאדם, וראה נשמת אברהם כרך ב, סימן כח סע' יח, ועיין בהרחבה במאמרו של ד"ר מיכאל ויגודה, 'פיטום אווזים', מאמר זה פורסם במקומות שונים וניתן למצאו במרשתת.

22. שו"ת שבט הלוי, חלק ב סימן ז.

23. זאת משום שערך 'חיי נפש' הוא רק בבני אדם, רק בבני אדם נאמר 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', ואילו בבעלי חיים אין חיוב כזה.

יט. הממית בעל חיים שלא לצורך עובר על איסור 'בל תשחית'.²⁴

3. הוצאות כספיות לצורך מניעת הצער של בעלי החיים

כ. בעלי חיים ברשותו של האדם (חיות משק, חיות מחמד) – אדם שברשותו בעל חיים מחוייב לדאוג גם לתנאי מחייתו, וחלק מכך הוא הוצאות כספיות שונות, כגון טיפול וטרינרי סדיר, מזון ומגורים מתאימים.

כא. במידה ובעל החיים חולה, ויש צורך לטפל בו, יש לטפל בו רק עד כדי דמיו של בעל החיים ולא מעבר לכך, במידה ועלות הטיפול היא מעבר לשוויו הכספי של בעל החיים אין חובה לטפל בו ומותר להמיתו.²⁵

כב. בעלי חיים משוטטים – אין חובה להוציא הוצאות כספיות עבור בעלי חיים של הפקר, ולכן אין חיוב להתקין מתקני שתיה בימות הקיץ, להאכיל חתולי רחוב ולדאוג לרווחתם, עם זאת ישנן מחלות שהן 'זואונוטיות' שמועברות מבעלי חיים לאדם, ויש אם כן צורך לדאוג שהן לא תופענה בבעלי החיים, על מנת שלא יפגעו באדם, וחובה להוציא על כך ממון. בעלי חיים משוטטים יכולים אף להדביק בעלי חיים שבבעלות האדם, ויש לדאוג שלא ידביקו את בעלי החיים המתורבתים, ויש בכך משום השבת אבידה.

4. דגים

כג. נחלקו הפוסקים האם יש איסור צער בעלי חיים גם בדגים. מכיוון שאיסור צער בעלי חיים הוא מן התורה, לכתחילה יש לחשוש לדעת הסוברים שיש בהם איסור צער בעלי חיים, ואין לצער אותם ללא צורך, ולכן אין לדוג דגים לצורך ההנאה מהדיג גרידא, ולאחר הדיג מחזירים אותם למים, מכיוון שהקרסים גורמים לפצעים בגוף הדג.²⁶

24. כמובא בגמ' חולין ז, ב, שרבי פנחס בן יאיר אמר לרבי שאין להרוג את הפרדות מכיוון שיש בכל איסור בל תשחית, וכך כותב הט"ז יו"ד קטז, ו שמותר להמית כלב שמזיק, אפילו אם הוא אינו נושך.

25. בבא מציעא ל, א-ב, שו"ע חושן משפט רעב, ו.

26. לדעת שו"ת משנה הלכות, חי"ב סימן תל, בדגים יש צער בעלי חיים, מכיוון שגם בהם יש

כד. יש לדאוג להזנת הדגים באופן קבוע.

כה. בעת החלפת המים יש להכניסם למים נקיים ולקצר ככל הניתן את משך הזמן הו הם מצויים מחוץ לאקווריום.

5. דינים נוספים

כו. בזמננו, מכיוון שישנם תחליפים סינטטיים לפרוות, אין כל הצדקה לצוד בעלי חיים לצורך פרוותיהם או זנבותיהם.²⁷

כז. מותר ללכת לצפות בחיות המצויות בגני חיות.²⁸

כח. אין חובה להציל בעל חיים שמותקף על ידי בעל חיים אחר, אך אם מדובר בבעל חיים של חברו מותר להצילו מדין 'השבת אבידה'.²⁹

כט. אין יתרון הלכתי ברכישת ביצי חופש או ביצים אורגניות,³⁰ מאשר ביצים שמקורן הוא בכלובי סוללה.³¹

איסור כלאיים. אך לדעת שו"ת שיח יצחק, סימן שפז, אין בדגים איסור צער בעלי חיים מכיוון שמותר לאכול אותם ללא שחיטה. וראה אמונת עתיך 86 'דיג בחכה לשם הנאה', הרב אהוד אחיטוב; ותגובתו של הרב יעקב אפשטיין, אמונת עתיך 87.

27. הרה"ג יעקב אריאל שליט"א.

28. שו"ת נתן להורות חלק ד.

29. הגרש"ז, ישורון טו, עמ' קנב-קנה.

30. Schoeters and Hoogenboom, 2006 "Contamination of free-range chicken eggs with dioxins and dioxin-like polychlorinated biphenyls", Molecular Nutrition and Food Research, 50(10):Pg. 908

רוב התומכים באכילת ביצי חופש נוהגים כך מטעם צער בעלי חיים. לא ידוע על כל מחקר שבדק ומצא הבדל התזונתי בין ביצי חופש וביצי סוללות. בישראל כמעט כל המזון של תרנגולות חופש הוא זהה למזון של תרנגולות סוללות. זאת ועוד, התרנגולות של ביצי חופש הן בדיוק אותם התרנגולות של ביצי סוללות וגדלות באותם תנאים עד היותן בנות חמישה-עשר שבועות. לכן אין סיבה לחשוב שיהיה הבדל בערך התזונתי בין סוגי הביצים השונות. אומנם שבאיחוד האירופי לא נמצא הבדל בן בריאותם של צרכנים שאוכלים ביצי חופש בהשוואה לבריאותם של אלו הניזונים מביצי סוללות, אך נמצא שרמת הזיהום של ביצי חופש ברעלן דיאוקסין גבוה בשיעור משמעותי בהשוואה לביצי סוללות, ולפעמים מעל הרמה המותרת

31. Smith-Spangler C1, Brandeau ML, Hunter GE, Bavinger JC, Pearson M, Eschbach PJ, Sundaram V, Liu H, Schirmer P, Stave C, Olkin I, Bravata DM.

6. תקנות לצורך בעלי החיים

ל. ניתן לתקן תקנות לצורך מניעת צער בעלי חיים³², אך יש לזכור כי מטרתן היא למנוע פעולות אכזריות בבעלי החיים, ולא מתוך דאגה לזכויות בעלי החיים, ראה נספח ג.

לא. מותר לדווח לגופים האחראיים על התעללות בבעלי חיים, ואין בכך משום גרימת נזק לאדם שמדווחים על מעשיו³³.

2012, "Are organic foods safer or healthier than conventional alternatives?: a systematic review" *Annals of Internal Medicine* 157(5) pg. 348

32. ישנן בחז"ל דוגמאות רבות לתיקון תקנות שונות שמטרתן היא דאגה כללית לתיקונה של החברה כגון תקנות יהושע בן נון בכניסה לארץ שמסדירות שימוש בקרקעותיו ונכסיו של האדם, גם לגבי בעלי חיים מצאנו שגם פעולות שמותר לעשותן בבעלי החיים, אם הן אכזריות אין לעשותן, כפי שמבארים תרומת הדשן והרמ"א שו"ע אבן העזר ה', יד, מתוך כך מובן שניתן לתקן תקנות שמטרתן היא שבציבור לא תיעשה פעולות שמוגדרות כאכזריות. בענייני בעלי חיים נראה שיש לבחון עד כמה הפעולה היא מהותית ועקרונית לצורך האדם.

33. ראה בהרחבה: 'משטר ומדינה בישראל על פי התורה', חלק ד פרק ס, שם הרב בר אילן מביא דוגמאות רבות לתקנות קהל שונות שניתקנו עבור הציבור.

פרק ח

חיות מחמד

1. הגדרות כלליות

א. מותר להחזיק בעלי חיים לצרכים שונים של האדם, ומתוך כך מותר להחזיק בעלי חיים גם לצרכי הנאתו של האדם, אך יש לתת את הדעת לכמה נקודות:

1. החזקת בעלי החיים (בעיקר כלבים וחתולים) יוצרת גם את הצורך בשליטה על התרבותם, דבר שכרוך פעמים רבות באיסורי תורה כגון סירוסם ועיקורם, ראה בהרחבה בפרק יב.

2. פעמים רבות בעלי החיים גורמים להפחדת ילדים קטנים ולתקלות שונות כגון לכלוך רשות הרבים, רעש במרחב ציבורי ועוד.

לכן יש לבחון היטב לפני ההחלטה על החזקת בעלי חיים בבית שאכן בעלי חיים אלו לא יזיקו במרחב הציבורי, ולא יגרמו לנזקי שכנים, וישנה עדיפות להחזיק בעלי חיים שאינם גורמים לכל אלו, או אף לוותר כלל על החזקתם

ב. מותר ומומלץ להחזיק כלבי נחיה ובעלי חיים המשמשים לתרפיה לזקוקים לכך, ומומלץ שלא להחזיק בעלי חיים לצרכי שעשוע גרידא.¹

ג. ראוי להימנע מהכנסת כלבי נחיה או כלבים שמיועדים לטיפול בפוסט טראומה לתוך בתי כנסת, אולם מוטל על באי בית הכנסת למצוא פתרון הולם וראוי לכל אלו הנצרכים לכך, בין אם אלו נתינת מקומות בסמוך לפתחים, דאגה ראויה לנצרכים לכך בתוך בית הכנסת, וסידור מקומות

1. הרה"ג יעקב אריאל שליט"א.

בטיחותיים מחוץ לבית הכנסת עבור הכלבים,² ובמידה ואין כל אפשרות אחרת ניתן להכניס את הכלב לתוך בית הכנסת, תוך דאגה על שמירת נקיונו של בית הכנסת.³

2. תנאי החזקתם

ד. מלבד האמור לעיל בנוגע לחובת הדאגה לכך שבעלי חיים לא יסבלו, יש לתת את הדעת לתנאים נאותים בהחזקת חיות מחמד. יש לדאוג שאכן תהיה אפשרות להחזיק את בעלי החיים בבית בתנאים נאותים מכל הבחינות: הגנה מפגעי מזג האוויר, הזנה בכל ימות השבוע, (וגם בזמן יציאה לחופש!!) טיפול במחלות, שטח סביר למחייתם ועוד. בייחוד יש לטפל טיפול נאות בבעל החיים לאחר המלטה, הן באם הממליטה והן בוולדות, ויש לקחת בחשבון לפני שמכניסים בעל חיים לבית שישנה אפשרות טכנית ומעשית לטפל במספר רב של ולדות.

ה. כשמוציאים בעל חיים למרחב הציבורי יש לוודא כי הוא קשור היטב, ללא הפרעה למרחב הציבורי. בעל חיים שזקוק למרחב חופשי יש לקחתו למקום ייעודי לבעלי חיים או למקום שבו הוא לא יפריע לעוברים ושבים.

3. זנים מסוכנים

ו. אין להחזיק בעלי חיים שמוגדרים כזנים מסוכנים, שמסוגלים לפצוע בני אדם באופן משמעותי או חלילה אף להמית אדם, והמחזיק בהם עובר על לאו 'לא תשים דמים בביתך'.⁴

ז. איסור זה הוא אף אם ישנה אפשרות לאלף את הכלב.⁵

2. עפ"י הנחיית הרב אריאל שליט"א.

3. שו"ת מאמר מרדכי ב, יד.

4. אחד הדינים שנלמדו מאיסור 'לא תשים דמים בביתך', הוא שאסור לאדם לגדל כלב רע בתוך ביתו, כמובא בכתובות מא, ב.

5. זאת משום, שהאילוף לא יכול לשנות את מהותו וטבעו של הכלב, ולכן גם במקרה זה עדיין שייך הדין של "לא תביא דמים אל ביתך".

ח. כשיש צורך בטחוני מפני חדירת מחבלים או גניבות וכדומה, מותר להשתמש בכלבי שמירה לשם כך, ויש להחזיקם באופן שהתועלת מפעילותם תהיה המיטבית ביותר, יחד עם שמירה על רווחתם במידת האפשר, ובכל מקרה יש להתקין להם מקום מוגן דיו מפגעי מזג האוויר ולספק מזון ומים באופן שוטף. במידת האפשר, ראוי להזהיר בשלטי אזהרה בפני כלבים אלו.

4. חיות מחמד שלא מעוניינים בהחזקתם

ט. אחד הגורמים המשמעותיים לריבויים של בעלי החיים המשוטטים הוא בעלי חיים שגדלו בבתים שונים ולאחר שמחזיקיהם לא היו מעוניינים בהם, שחררו אותם. פעולה זו גורמת לעומס רב של בעלי חיים משוטטים ומתוך כך לסבל שלהם, לכן כשמעוניינים לסיים את החזקתו של בעל החיים, מסיבות שונות, יש לדאוג להעבירו לאדם אחר שימשיך ויטפל בו, פרטיים או עמותות שונות, ואין לשחררם לטבע.⁶ ויש מלכתחילה להחזיק בעל חיים בבית רק כשברור שישנה אפשרות להחזיקם לאורך זמן.

5. שבת

י. מותר להאכיל את כל בעלי החיים הביתיים בשבת, היתר זה הוא הן לבעלים והן לאדם אחר.⁷
יא. במידה ויש להכין דייסות וכדומה לגוזלים צעירים, יש להכין לפי הנחיות הבישול בשבת: להכין כלי שני, ולעשותן בלילה רכה. ראה פרק יא סעיף כב לגבי טיפול בוולדות לאחר ההמלטה.

6. יש עוד לציין כי לעיתים שחרור שאינו מבוקר של בעלי חיים לטבע גורם לשינוי האיזון הביולוגי באותו אזור.

7. שבת קנה, ב, משום שבעלי חיים אלו אינם יכולים להשיג את מזונם בעצמם, הגדרתם היא ש'מזונם עליך' וכל אחד יכול להאכילם, גם מי שאינו הבעלים שלהם. שולחן ערוך אורח חיים שכד, יא; ביאור הלכה שכד יא ד"ה ויוני בייתות; שמירת שבת כהלכתה כז, כא.

יב. טלטול מוקצה בשבת אסור מדרבנן,⁸ בעלי חיים הם מוקצה ואין להרימם, ואפילו לגעת בהם (בלי להרימם) אסור אם זה שלא לצורכם.⁹
 יג. אולם חיות מחמד שישנה רגילות להרימן בכל ימות השבוע אינן מוקצה, ומותר לטלטלן.¹⁰

יד. בעלי חיים שמתו ויש חשש שאם לא יוציאו אותם תתפשט מחלה ותדביק אף בעלי חיים בריאים, מותר להוציאם.¹¹

טו. ניתן לצאת עם בעל חיים עם רצועה, יש להקפיד על כך שקצה החבל לא יבלוט טפח או יותר מחוץ ליד המוליך אותה, וכן החבל שבינו לבהמה לא יתקרב יותר מטפח לאדמה.¹²

טז. במידה ובעל החיים עשה את צרכיו במקום ציבורי שיש חשש שאחרים ינזקו ממנו, או שיפריע למעבר תקין וכדומה, מותר לאספו ולהשליכו לפח.¹³

8. בגמרא שבת קכג, ב, נלמד איסור מוקצה מפסוקים שנאמרו בנחמיה פרק יג; וביאר שם רש"י בשבת קכג, ב ד"ה שלושה, שהאיסור הוא מדרבנן. פסוק נוסף שהאיסור נלמד ממנו הוא: "ממצוא חפצך ודבר דבר" ישעיהו נח, ג. ראה רמב"ם שבת כד, יב, שולחן ערוך אורח חיים שח, א.

9. תוספתא (ליברמן) שבת טו, א, משנה שבת יח, ב, בבל שבת קכח, ב. שו"ע או"ח שמ, כ, ערוה"ש שח, כו ומשנה ברורה שח, קנא כתבו שאם אין צער בע"ח אסור אף לדדות. וכן כתבו רוב הפוסקים. אם כן, למעשה, הטלטול המותר הוא אחיזה באחד מחלקי הבהמה, כדי להביא אותה למקום הרצוי, אך אין להגביה אותה. זאת ניתן לעשות רק במקרה שיש בו צער בעלי חיים, כפי הכרעת רוב הפוסקים האחרונים.

10. הרב יעקב אריאל, באהלה של תורה, ח"ה סימן כה 'טלטול חיות מחמד בשבת'.
 11. שמירת שבת כהלכתה כז, כט, התיר להוציא דג מת מהאקווריום כדי למנוע מיתת שאר הדגים, כאשר יש בזה הפסד גדול, כיוון שסומכים על הדעה שבע"ח שמת אינו מוקצה, ודג מת תיאורטית יכול להינתן כמאכל לחתולים, ולכן לא נחשב מוקצה, הרב שמואל דוד, מראש צורים נד, למד מכאן היתר לטלטול עגל שנוולד מת או נבלת פרה שהמליטה כדי לא להדביק בע"ח שמתו במחלות, כיוון שגם בשרם ראוי למאכל כלב. וסיים שאם זה אינו חיוני, ראוי לא לטלטל כי רצוננו למעט בטירחה בשבת.

12. שמירת שבת כהלכתה כז, ח.

13. כדן גרף של רעי שמותר לטלטלו, שו"ע אורח חיים שח, לה.

6. בכור בהמה

יז. המחזיק בקר וצאן (גם כחיות מחמד בלבד) עליו לוודא כי המבכירות-הנקבות שלפני ההמלטה הראשונה, הן בשותפות עם גוי (מכירת קנה וושט) וזאת כדי למנוע את קדושת הבכור. ניתן לבצע מכירה זו דרך הרבנות הראשית, ראה שטר מכירה בנספח יד.

במידה ונולד בכור ישנן מגבלות רבות על גידולו, ראה בהרחבה בחובת 'הלכות גידול צאן' של המכון התורה והארץ.

פרק ט

בעלי חיים משוטטים וחיות בר

א. בימות החול אין מניעה להאכיל בעלי חיים משוטטים (כגון חתולי רחוב),¹ ומותר להאכילם בתנאי שהאכלה זו אינה מפריעה לשכנים. (מומלץ להתעדכן בתקנות העזר העירוניות שמתעדכנות מפעם לפעם), ויש לתת את הדעת על כך שהאכלתם באופן סדיר גורמת לריבויים, ויוצרת קשיים משמעותיים לטיפול במטרדים שהם יוצרים, כגון מפגעי ריח והצורך לשׁ לוט בהתרבותם, דבר הכרוך באיסורי תורה של סירוס ועיקור.

ב. חובה למקם את תחנות ההאכלה במקומות בהם לא יגרם לנזק לאדם, לוודא שלא יגיעו בשל כך בעלי חיים נוספים לעיר, או שאוכלוסיית בעלי החיים תתרבה בשל כך.²

ג. במידה ומדובר בתחנת האכלה קבועה, מותר להאכילם גם בשבת, מכיוון שהם התרגלו לאכול דווקא ממקום זה, הדבר נחשב ל'מזונותם עליך'.³

1. כפי שמובא בשולחן ערוך הרב, חושן משפט הלכות עוברי דרכים וצער בעלי חיים סעיף ד: "נכון להשליך חתיכה קטנה לפני כלב להדמות בדרכי הקב"ה שמרחם עליו ומשהה אכילתו במעיו ג' ימים מעת לעת הואיל ומזונותיו מועטים". אולם אין חיוב להקים תחנות האכלה וכדומה, כפי שמובא בדבריו לאחר מכן: "ויכנו במקל אחר שישליך לפניו כדי שלא ירגיל לבא אצלו".

2. עיקר ההנחיות הן (עיריית תל אביב): 1. האכלה בשעה קבועה. 2. יש להימנע בנקודת ההאכלה עד לסיום פעילות ההאכלה. 3. רצוי להאכיל במקום שקט, שאינו מסכן את החתולים, מרוחק ממעבר הולכי רגל וממכונות ואינו מהווה מטרד לסביבה. 4. רצוי להשתמש בקעריות האכלה ולהימנע מלפזר את המזון על הרצפה. 5. חובה לאסוף את הכלים ולנקות את שאריות המזון בסיום ההאכלה. 6. יש להתאים את כמות המזון לכמות החתולים בעמדה. משך ההאכלה המומלץ הוא בין חצי שעה לשעה.

3. זאת משום שאין להאכיל בעל חיים שניזון מעצמו, ובעלי החיים המשוטטים משיגים

ד. מותר להמית בבעלי חיים משוטטים שגורמים נזק מוכח וודאי לבני אדם, גם אם הם בריאים לחלוטין⁴ מובן שהמתה זו צריכה להיעשות באופן שייגרם הסבל המועט ביותר לבעלי החיים שאותם ממיתים.

ה. עם זאת, מכיוון שחל איסור 'בל תשחית' על איבוד דבר שלא לצורך⁵, יש לבחון חלופות שונות לפני המתתם.

ו. אין חובה לטפל במחלותיהם של בעלי החיים המשוטטים, ואין לדרוש זאת מהגופים האחראיים, אך מותר לעשות כן, אולם במידה והדבר נצרך כדי למנוע מחלות או מגיפות, קיימת חובה לעשות כן, ראה פרק 2 סעיף כב.

מלכודות

ז. ניתן להניח בימות החול מלכודות על מנת ללכוד בעלי חיים שמזיקים לאדם, אך יש לוודא כי מלכודות אלו גורמות לסבל המועט ביותר עבור בעלי החיים, ויש לפנות את בעלי החיים בהקדם האפשרי לאחר לכידתם.

ח. ניתן להניח מלכודות אלו בערב שבת, גם אם יתכן שילכד שם בעל חיים בשבת ואף יתכן שימות מלכידה זו⁶.

ט. אין להניח בשבת מלכודות על מנת ללכוד בעלי חיים⁷ אולם במידה ומדובר בבעלי חיים שמזיקים לאדם כגון עקרבים ונחשים, מותר להניח מלכודות על מנת ללכדם.

את מזונם על פי רוב בעצמם, כפי שנפסק בשולחן ערוך, אורח חיים שכד, יא. אולם כלב שקשה לו להשיג את מזונותיו בעצמו, מותר להאכילו, ולכן רק אם יודעים בוודאות שבעל החיים לא יכול להשיג את מזונו במקום אחר, מותר להאכילו גם בשבת.

4. כפי שמובא בגמרא סנהדרין ב, א: "הזאב והארי הדוב והנמר והברדלס והנחש... כל הקודם להורגן זכה".

5. סמ"ג לא תעשה סימן רכט: "ומכאן למדנו איסור השחתה בכל דבר".

6. ככל פעולה שניתן לעשותה מערב שבת, והיא נמשכת ונעשית מאליה בשבת כמובא בשו"ע אורח חיים רנב, א.

7. מג"א אורח חיים סטז, ט ויש שמקילים בכך, ראה פסקי תשובות שם.

י. בעל חיים שנלכד במלכודת בשבת, ולכן לא ניתן לשחררו או להמיתו, ראוי לתת בפניו מעט מים ומזון ובכך להקל על סבלו במידת האפשר.⁸

8. מסברא פשוטה של 'טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו', שמכיוון שהאדם גרם לסבל זה-על ידי הנחת המלכודת, לכל הפחות שידאג לכך שהסבל יהיה המינימלי ביותר, המג"א שכד ז מתיר לתת אוכל לפני כלב גם כשאין מזונותיו עליך כי הוא לא מוצא את מזונו בנקל, ולכן במקרה הזה שהוא גרם לבעל החיים את חוסר היכולת למצוא מזון, ניתן לתת לו גם אם באופן רגיל אין מזונותיו עליך.

פרק י

האכלת בעלי חיים ביתיים בשגרה

1. הגדרות כלליות

- א. לפני שהאדם אוכל עליו לוודא כי לבעל החיים שברשותו יש אוכל זמין.¹
- ב. במידה וישנה שעת האכלה קבועה יש להקפיד עליה ככל הניתן, אך אם שעה זו מאוחרת, מותר לבעלים לאכול לפני כן.
- ג. אם אין לאדם בנמצא אוכל שמיועד לבעלי חיים מותר לתת לו אוכל שמיועד לאדם.²
- ד. מן הראוי ליחד כלי מזון יעודיים עבור בעלי החיים, ובמידה והשתמשו בכלי עבור מזון בעלי החיים יש לנקותם היטב לפני שימוש בהם עבור האדם.³
- ה. איסורי הנאה: אין להאכיל את בעלי החיים במזון שנאסר באיסורי הנאה

1. גמרא, ברכות מ, א: "אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת". טור, אורח חיים קסז; מג"א, קסז, יח; חיי אדם, כלל מה סעיף א; משנה ברורה, קסז ס"ק מ. בטעם הדבר נכתב בשו"ת שאילת יעב"ץ, ח"א סימן יז, שאם לא יהיה לבהמה זמן קבוע לאכילה יש חשש שהיא תמות מרעב. על כן, מובן שאיסור זה הוא רק אם אין לבעלי החיים מה לאכול, אך כשיש להם אוכל זמין, אין חשש שימותו ברעב. וכך הסיק למעשה הרב יהודה עמיחי, 'האכלת בהמה קודמת לאכילת הבעלים', אמונת עתיך, 63 עמ' 18.

וראה ב"י, אורח חיים סימן קסז, ד"ה ויאכל מיד; באה"ט, סימן קסז ס"ק ט; ושו"ת 'כתב סופר', חלק א אורח חיים סימן לב, שדגו בשאלה האם איסור האכילה הוא גם לגבי טעימה תשובות רב נטרונאי גאון אורח חיים סימן נא.

3. יש להיזהר שבמידה והנח בכלי מאכל איסור חם, או שחלב ובשר היו מעורבים בכלי למשך זמן העולה על 24 שעות יש לחשוש לדיניי כבוש, ואין להשתמש בכלי ללא הכשרתו.

כגון חמץ בפסח, בשר שהתבשל עם חלב, פירות ערלה, ועוד⁴. אולם מותר להניח באותו כלי חלב ובשר יחדיו מכיוון שאין בהנחה זו משום בישול המזון.

ו. איסורי אכילה: מותר להאכיל את בעלי החיים במזון שנאסר רק משום איסורי אכילה, כגון נבלות וטריפות ומזון שהוכן מבעלי חיים לא כשרים⁵.

2. תרומות ומעשרות

ז. אין לתת טבל או פירות שיש ספק אם הופרשו מהם תרומות ומעשרות (פירות דמאי) לבעלי החיים.

ח. מותר לתת לבהמת כהן תרומה גדולה ותרומת מעשר, בתנאי שהבהמה היא של הכהן או בשותפות עימו, אך אין לתת תרומה לבהמה כשגוי שותף בה. על כן יש לתת את הדעת שלא נותנים תרומה למבכירות שנמכר חלק מהן לגוי⁶.

ט. בדומה למכירת המבכירות, ניתן לשתף את בעלי החיים עם הכהן על מנת להאכיל את בעלי החיים בתרומה, ויש להכין שטרות מתאימים לשם כך, ראה דוגמת שטר בנספח יא.

י. אין לתת תרומה לבעלי החיים ביום שישי או בערב חג מכיוון שבאכילתם הם מכלים את התרומה, ואין לכלות תרומה בשבת⁷.

4. כל אלו אסורים באיסור הנאה, איסור זה כולל נתינתו לבעל חיים שברשותך, שהרי בשל העובדה שהוא אוכל ונהנה מהמזון הבעלים גם נהנה.

5. שמות כב, ל.

6. משנה תרומות יא, ט: "כרשיני תרומה מאכילין אותם לבהמה ולחיה ולתרנגולים, ישראל ששכר פרה מכהן מאכילה כרשיני תרומה", גמרא שבת כג, ב, רמב"ם תרומות טז, מותר להאכיל את כרשיני התרומה בין אם הם טמאים ובין אם הם טהורים, ועי' הרב יעקב אריאל 'אבטיחים של תרומה לבהמות בקיבוץ', באוהלה של תורה חלק ד סימן מד עמ' 363, שדן בשאלת השותפות עם ישראל. המשנה התירה רק שותפות עם ישראל בבהמה, ולא שותפות עם גוי.

7. רש"י שבת קכו, ב, יש לציין כי אין לשלם עבור התרומה, אך מותר לגבות ממנו את הוצאות ההובלה. ראה גביית תשלום עבור תרומה, אמונת עתיך 23.

יא. צמח שמיועד למאכל בהמה, כגון חיטה שנזרעת מלכתחילה לתחמיץ או חציר, אספסת, חיטפון, סורגום וכדומה שנזרעים ונקצרים לשם כך, וכן "קש" שנשאר בשדה לאחר קצירת ודישת הזרעים, פטורים מהפרשת תרומות ומעשרות.⁸

יב. כשמקבלים תוצרי לוואי של תעשיית המזון, כגון קליפות פירות אחרים סחיטת המיץ, פרי שנפסל לשיווק (בררה), סובין של גרעיני חיטה ושעורה וכדומה, מכיוון שהפרי עצמו עמד למאכל אדם וגדל לשם כך יש לוודא כי הופרשו ממנו תרומות ומעשרות לפני האכלת בעלי החיים.⁹ דין זה חל רק בתוצרי מזון שגדלו בארץ, אך לא באלו המיובאים מחו"ל, אלו פטורים גם אם העיבוד שלהם נעשה בארץ.¹⁰

3. ערלה

יג. אין לתת לבעלי חיים פירות ערלה, מכיוון שפרי ערלה אסור בהנאה, אך מותר לתת חלקי צמח שאינם חייבים בערלה, כגון עלים וענפים.¹¹

יד. אין לתת פירות נטע רבעי לפני חילולם.

4. כלאים

טו. במידה וזרעים שטחים חקלאיים על מנת להזין את בעל החיים, אין לזרוע באותו שטח שני מינים שונים שאסורים בדיני כלאי זרעים, גם אם הם מיועדים למאכל בהמה.¹²

8. רמב"ם תרומות ב, א-ב.

9. רמב"ם תרומות ד, כא, ראה ירושלמי מעשרות ה, ג.

10. רמב"ם תרומות א, כב.

11. רמב"ם מעשר שני ט, יג.

12. לשון הרמב"ם בהלכות כלאים א, ד היא עמומה, מחד הוא אוסר בכלאי זרעים, זרעים שמיועדים למאכל אדם, ומאיך מתיר את הזרעים המרים, נחלקו הפרשנים בשאלה האם חל איסור כלאים על מיני צמחים שמיועדים למאכל בהמה, ראה מהרי"ק וקס"מ במקום. מכיוון שכיום ישנם פתרונות חקלאיים טובים שמספקים לבעלי החיים את כל צרכיהם, אין צורך בזריעת כלאים.

טז. מותר לתת ירק שנאסר בכלאי זרעים (כגון שני מיני ירקות שנזרעו סמוך אחד לשני), מכיוון שאיסור כלאי זרעים הוא על פעולת הזריעה או השתילה, אך הפרי מותר בהנאה. ולכן מותר לתת גם פרי שנקטף מעץ מורכב באיסור.

יז. אין להזין בעלי חיים במזון שהתקדש משום כלאי הכרם.¹³

יח. אין להשאיר בכרם צמחים שאסורים בכלאי הכרם כגון חמשת מיני דגן וכדומה, ולכן גם אין להאכילם לבעלי החיים.

יט. מותר להשאיר בכרם בעונת החורף בלבד צמחיית בר שעולה מאליה, ובלבד שלא ידוע אם גדלים שם צמחים אסורים, ומותר אף להכניס לשם בעלי חיים על מנת שירעו שם. יש לכסח או לרסס צמחייה זו לפני תחילת הבלבוב של הגפנים.

5. שמיטה

כ. ניתן לתת לבעלי החיים שאריות מזון ביתיות שיש בהם קדושת שביעית בתנאי שהן אינן ראויות למאכל אדם.

כא. מותר לכתחילה לתת לבעלי החיים מזון שגודל מלכתחילה לשם בעלי חיים כגון חיטפון, אספסת וכדומה, במידה ומדובר בחיטה, לכתחילה יש להזין את בעלי החיים בשמיטה בזנים יעודיים לבעלי חיים כגון 'גדיש' או 'איילון'.¹⁴

כב. אין קדושת שביעית בצמחי בר שראויים למאכל אדם שגדלים מעצמם, גם אלו המצויים בשטחי מרעה.

13. זאת מכיוון שקיימת חובה לשרוף את כלאי הכרם והם אסורים בהנאה.
14. ראה 'קצירת תחמיץ בשמיטה למאכל בהמה מזוגי חיטה', אמונת עתיך 108. דברים אלו אמורים כמובן במידה והשדה לא נמכר ב'היתר מכירה'.

כג. באזורים בהם גדלים במרעה הכלך או עשבים רעילים אחרים והחקלאי מעוניין בניטרולם, עדיף לרססם (ע"י קוטלי עשבים: ראונדאפ ודומיו) מאשר לעוקרם, וכן עדיף לומר לגוי שיעשה זאת מאשר שיהודי יעשה זאת¹⁵.

כד. מותר להוציא בעלי חיים למרעה לשטחים הרגילים בהם הם רועים, גם אם מתוך כך הם יזבלו את השדה¹⁶.

כה. במידה ויש צורך להוציא זבל מהדיר או הרפת, ולהניחו בשדה; בשטחי שלחין אסור לשפוך זבל אורגני, גם אם אין מפזרים אותו¹⁷. בשטחי בעל מותר לשפוך זבל אורגני בערמות רק מאמצע החורף ומבלי לפזר אותן כלל בשטח¹⁸. בשעת הדחק אפשר להקל להוציא זבל אורגני גם לפני כן¹⁹.

כו. מותר להוציא זבל לערמות מיוחדות שעושים מהן דשונת (קומפוסט) ולבצע את כל הפעולות שקשורות לקומפוסטציה של הזבל²⁰.

6. חדש

כז. כשרוכשים גרעינים לצורך מאכל אדם או בהמה יש לוודא כי אין בהם איסור "חדש" דהיינו שהתבואה השרישה לפני הפסח.

כח. ניתן במידת הצורך לקצור תבואה לתחמיץ לפני חג הפסח²¹.

15. זאת משום שריסוס אינו עבודה בגוף הקרקע.

16. רמב"ם שמיטה ויובל ב, ד, ראה שם בשבת הארץ עמ' 291 294-, וראה פאת השלחן כא, ד, בית ישראל ס"ק ט שכתב שבמקרה שכוונתו היא להעמיד שם את בעלי החיים מותר להוציאם לשדה זה גם אם הם יזבלו את השדה מתוך כך, וכ"כ בכרם ציון הלכות שביעית ח, ז.

17. על פי רמב"ם שמיטה ויובל ב, א. ר"ש שביעית ג, א, שבת הארץ ב, א אות ג-ה.

18. על פי רמב"ם שמיטה ויובל ב, א, חזו"א יח, ז, שבת הארץ ב אות ג-ה.

19. כרם ציון ח, ג; פרק יט, גידולי ציון ס"ק ד.

20. על פי שבת הארץ ב, ג אות א עמ' 289.

21. באהלה של תורה ד, לג.

7. פסח

כט. העקרונות ההלכתיים הם:

1. חמץ בפסח אסור בהנאה,²² ולכן אין לתת חמץ לבעלי החיים.²³
 2. אסור ליהנות גם מחמץ של גוי, ולכן גם אם החמץ נמכר ב"מכירת חמץ" אסור ליהודי להשתמש בו עבור בעלי החיים.²⁴
 3. איסור חמץ בפסח כולל גם איסור "בל יראה", ולכן אסור להחזיק ברשות האדם חמץ שמיועד לבעל חיים שאינו ברשות הבעלים.
 4. תערובת חמץ - למושג "תערובת חמץ" בפסח ישנן שתי משמעויות, האחד מושג מקצועי שמובנו הוא מזון מרוכז המכיל בעיקר גרעינים שונים, ויטמינים וכו', השני הוא מושג הלכתי הקשור לכך שהחמץ מעורב כחלק ממאכלים אחרים, ואינו ניכר בפני עצמו.
- השלכות למושג המקצועי - ברובם של מכוני התערובת מרטיבים את הגרעינים לפני הטיפול בהם, לכן כל התערובת המגיעה ממכוני תערובת היא בחזקת חמץ כיוון שהגרעינים הורטבו, גם אם התערובת יבשה כעת.
- השלכות למושג ההלכתי: המדד הקובע לאיסור תערובת חמץ הוא, היותו ראוי לאכילת כלב, לכן מזון לבעלי חיים נכלל תחת איסור תערובת חמץ. תערובת חמץ שנתערבה בפסח אסורה גם כשחלק החמץ בה הוא מינמלי. רק במקרה בו החמץ מעורב לפני הפסח ובטל בשישים ישנה חלוקה בין שני מצבים: א. אם התערובת לחה היא מותרת לכל הדעות. ב. אם היא יבשה, או שהחמץ נותן טעם בתערובת זו יש הסוברים שהיא נאסרת בפסח, ויש מתירים.²⁵
- ההשלכה המרכזית לכך היא שבמקרה שבעל החיים יכול לאכול רק

22. שו"ע אורח חיים תמג, א.

23. שו"ע אורח חיים תמג, א.

24. רמ"א, שו"ע אורח חיים תמג, א.

25. שו"ע אורח חיים תמז, ד.

מזון מסוים, ובלעדיו בעל החיים יסבול באופן משמעותי, ומאידך במזון המתאים המרכיב של החמץ הוא פחות משישים והוא מעורב במזון כבר לפני פסח, והוא אינו ראוי למאכל אדם,²⁶ ניתן להקל וליתנו לבעל החיים גם בפסח, וכאמור רק כשאין אפשרות לתת מזון כשר בפסח.

5. אין להניח לפני בעלי חיים גרעינים יבשים של חמשת מיני דגן מכיוון שיש חשש סביר שהגרעינים יירטבו מהרוק של בעלי החיים/מכלי המים שבכלוב ובכך הם יחמיצו.²⁷

6. גם במקרה של צער בעלי חיים אין לתת לבעל החיים מזון חמץ בפסח..

7. היערכות מראש והתייעצות עם וטרינר לפני פסח חוסכים שאלות רבות בפסח עצמו.

8. יש לנקות את הכלים מספר ימים לפני הפסח.

ל. מותר לתת לבעלי החיים מזון שיש בו 'קטניות' אף לנוהגים איסור בכך.²⁸

לא. להלן פירוט המזון המתאים בפסח עבור בעלי חיים השונים:

הערות	מה אסור לתת בפסח	המזון המתאים בפסח	סוג בעל החיים
אסור לתת גם כמות קטנה של גרעינים	גרעינים מחמשת מיני דגן	ירקות טריים, זרעי קטנית - דוחן וכדומה	עופות ביתיים - תוכים / ציפורים
ישנה זמינות רבה למזון כשר לפסח- צריך להיערך מראש.	תערובת / חציר / תחמיץ מחמשת מיני דגן	תערובת / חציר / תחמיץ מקטניות	יונקים גדולים - צמחוניים - צאן / בקר

26. שו"ע אורח חיים תמב, ד.

27. ראה משנה ברורה תסו, ב.

28. כף החיים אורח חיים תנג, לד.

הערות	מה אסור לתת בפסח	המזון המתאים בפסח	סוג בעל החיים
	מזון שמעורב בו גלוטן ושאר מרכיבי חמשת מיני דגן כגון עמילן וסובין.	יש מזון כשר, במקרה שלא מוצאים אפשר לקנות בשר ולתת קטניות / מצות מפוררות. מותר לתת מוצרי בשר ללא גלוטן ושאר מרכיבי חמשת מיני דגן כגון עמילן וסובין.	יונקים גדולים אוכלי בשר - כלבים, חתולים / חמוסים
לאוגרים ישנה נטיה לאגור מזון בלחיהם, לכן אסור לתת להם גם כמות קטנה מאוד של גרעינים מחמשת מיני דגן בפסח משום שבמהלך האגירה של המזון הגרעינים ירטבו מהרוק שלהם וכך הם יחמיצו.	גרעינים מחמשת מיני דגן.	ירקות טריים, זרעי קטנית- דוחן וכדומה. מסתדרים על פי רוב רק בירקות טריים.	יונקים קטנים - אוגרים / ארנבות
גם אם לא כתוב הכשר, אם המזון הוא רק מאצות- ניתן לתת אותו בפסח. מזון דגים בד"כ לא ראוי כלל למאכל אדם.		תולעים / אצות במקרי הדחק אם המזון אינו ראוי לאכילת אדם, והחמץ אינו בעין אלא מעורב במזון, ונתערב לפני הפסח, מותר לתת לפני הפסח כמות שתספיק לכל הפסח. ובדיעבד מותר לתנו גם בפסח- כשאין כלל אפשרות למזון כשר בפסח.	דגים

פרק יא

טיפול בבעלי חיים בשעת מחלתם

1. ימות השבוע

- א. אדם שיש בבעלותו או ברשותו בעלי חיים מחויב לדאוג לריפויים בשעת מחלתם, ואף להוציא על כך כסף, ראה בפרק ז סעיף כב, כמו כן עליו לדאוג לנתינת החיסונים השגרתיים המתאימים.¹
- ב. אין להזניח בעל חיים סובל בשעת מחלתו.
- ג. במקרה שאין אפשרות לרפאו או כשהעלות של הטיפול תהיה גבוהה מהתועלת הממונית בהשאתו, הרי שאין חיוב לרפא את בעל החיים, וניתן להמיתו.²
- ד. אין חובה לרפא בעל חיים של חברו.³

1. מכיוון שבעלי החיים תלויים באדם לחלוטין, והוא אף יוצר עבורן את תנאי החיים שבהם הם מצויים, יש לדאוג לרפואתם במידת האפשר. וזו אף פעולה שיש בה מן האכזריות ליהנות מבעל חיים בעודו בריא, וכשהוא סובל 'להשליכו לכלבים' וכן, ישנן מחלות רבות של בעלי החיים שהן 'זואונוטות', כלומר פוגעות גם בבני אדם, ולכן כדי שבני אדם לא ייפגעו יש לדאוג לכך שבעלי החיים יהיו בריאים ומחוסנים.
2. רק בישראל נאמר, ויקרא כה, לו: 'וחי אחיך עמך', מפסוק זה למדו חז"ל שיש מצווה להחיות ישראל שבסכנה, מתוך כך אין כל חובה להחיות בעלי חיים, ובמקרה הצורך אין כל איסור בהמתתם.
3. כפי שנלמד במשנה נדרים לח, ב "המודר הנאה מחבירו ונכנס לבקרו - עומד אבל לא יושב, ומרפאו רפואת נפש אבל לא רפואת ממון", ובגמרא שם מא, ב מבואר שרפואת ממון היינו ריפוי בהמת חברו, שאין לו לרפא את בהמתו אבל יכול לומר לו מהי התרופה המועילה בשבילה. נחלקו הראשונים בחיוב זה: לדעת התוס' במקום ד"ה רפואת, אין לרפא את בעל החיים מכיוון שאין מצווה בריפוי, לעומת השבת אבידה שהיא מצווה ולכן יכול להחזיר לו אבידתו. אולם לדעת הר"ן שם ד"ה אלא רפואת נפש גופו כשאין רופא אחר עליו לרפא את בהמת חברו מדין השבת אבידה. אם כן, הדיון בראשונים אלו הוא בשאלה האם יש דין

ה. אין חובה לטפל בבעלי חיים משוטטים ובחיות בר, כיוון שאינם ברשותו של האדם, והוא אף לא גרם למצבם, ואין חיוב להוציא ממון עבור ריפויים.⁴

ו. עם זאת, במקרים שבהם הטיפול בבעלי חיים אלו נצרך כדי לצמצם התפרצות של מחלות (כגון: חיסונים אוראליים כנגד כלבת ועוד), או שהטיפול בהם נצרך לשם רפואת הציבור, יש חובה לטפל בהם. זאת מכיוון שיש בכך תועלת עבור בני האדם.

2. שבת

ז. הכלל הוא שכל טיפול שיש בעשייתו משום איסור תורה או משום איסור דרבנן, אין עושים לבעל חיים, אף אם ייגרם לו נזק בלתי הפיך.⁵

ח. במקרה של חשש לצער בעלי חיים בשבת, ניתן להתיר: א. ביטול כלי מהיכנו⁶ ב. טלטול מוקצה בשבת ג. אמירה לגוי לעשות מלאכה בשבת.

ט. ניתן להתיר דברים אלו רק כשאינן אפשרות אחרת שאינה כרוכה בהיתר איסור.⁷

השבת אבידה בריפוי בעל החיים של חברו, ואינם דנים בשאלת צער בעלי חיים, מובן מכך שאין חיוב לרפא את בעל החיים מדין צער בעלי חיים.

4. עפ"י בבא מציעא לב, א, שו"ע חושן משפט סימן רעב, שעל אף שיש חובה לסייע לבעלי החיים, אם הדבר כרוך בהוצאה ממונית אין חובה לאדם להוציא ממון זה. עם זאת, פשוט הדבר שאם האדם גורם צער לבעל החיים, או שבעל החיים הוא ברשותו של האדם יש חובה להוציא ממון על כך. זאת משום שחובת הפריקה והטעינה של הבעלים היא גם כשהוא צריך להוציא על כך ממון.

5. משנה ברורה שלב, ו, שמירת שבת כהלכתה כז, נה.

6. דהיינו לגרום לכך שלא יהיה ניתן להשתמש בכלי מסוים במהלך כל השבת, איסור זה הוא תולדה של איסור 'סותר'.

7. על פי הגמרא, שבת קכח, ב, שדנה בסתירה בין דברי רב לבין המובא בתוספתא (ליברמן) שבת יד, ג. וכך סוברים למעשה: מאירי, שם ד"ה בהמה; ספר החינוך, מצוה תצו. מתוך כך מובן שאף במקרה שיש בו צער בעלי חיים, יש לבדוק האם כדי למנוע את צער הבהמה ניתן לעשות מעשה היתר, ורק אם אין אפשרות כזו, ניתן להתיר איסורי דרבנן. בביאור הדבר ראה ברמב"ן, השגות לספר המצוות שורש א ד"ה והנה בכאן. נחלקו הרמב"ם, שבת כה, כו; והרי"א"ז, שבת נא, א בדפי הרי"ף אות ג; האם במקרה זה ניתן לעשות מעשה בידיים, כדי לסייע לה. לדעת הרמב"ם אין לעשות כן: "אף על פי שמבטל כלי מהיכנו שהרי משליכו לבור לתוך המים מפני צער בעלי חיים לא גזרו, ואסור להעלותה

3. טיפול בבעל חיים חולה בשבת על ידי יהודי

- י. אין לבצע כל טיפול הדורש התערבות כירורגית.⁸
- יא. פעולות רפואיות שאין עושים אותן לאדם משום גזרת 'שחיקת סממנים', כגון הכנת תרופות ונטילתן, מותר לעשותן עבור בהמה.⁹
- יב. פעולות שנאסרו משום טרחה מרובה, אם מטרתן היא מניעת צער לבהמה - מותר לעשותן, ואם מטרתן היא תענוג לבהמה - אין לעשותן.¹⁰
- יג. מותרת ההזרקה לשריר וכן הזרקה תת עורית, אך הזרקה לווריד אסורה.¹¹
- יד. מותר לפורר כדורים או טבליות עבור רפואה לבהמה.¹²

בידו". לדעת ריא"ז מותר לעשות מעשה בידיים: "ומורי זקני הרב אומר שאם א"א ע"י כרים וכסתות מותר להעלותה בידיים שצער בעלי חיים איסורו מן התורה והתירו איסור של דברי סופרים מפני איסור של תורה".

ביאר המגן אברהם, אורח חיים שהו יא, בדעת הרמב"ם: "אע"ג דאיכא צער ב"ח אסור דאין לנו לדמות גזירות חכמים זה לזה דיש דברים שהעמידו אפ"ל במקום כרת, ופשוט דמותר לומר לעכו"ם להעלותה".

למעשה כתב אשל אברהם, אורח חיים שח, א, ישבמקרה שבו לא ניתן לסייע באופן אחר, מותר לעשות מעשה בידיים, משום שצער בעלי חיים מדאורייתא, ואין לחוש לשבות כדעת ריא"ז. וכך סוברים: חזו"א, אורח חיים מח, ז; והר צבי, אורח חיים א, רה; וסוף חלק א בחלק שבותים.

8. משום שפעולות אלו כרוכות בעשיית איסורי תורה כחובל וקושר.
9. כדעת רבי אושעיא בגמרא שבת נג, ב: וכך סוברים למעשה: רי"ף, שבת כד, ב בדפיו; רמב"ם, שבת כא, ל; טור ושולחן ערוך אורח חיים שלב, ב- ד; חיי אדם, כלל נט סע' יא.
10. הגמרא שבת נג, א, הסתפקה האם מותר לתת מרדעת על גבי החמור בשבת, ודנה בשאלה האם מותר לשים כלים שמיועדים לחימום או לקירור הבהמה על הבהמה בשבת; המרדעת נחוצה לחמור בשביל לחמומו ואילו הטרסקל אינו נחוץ לו לשם חימומו. הגמרא מסיקה שפעולות שמטרתן היא מניעת צער - מותר לעשותן, ופעולות שמטרתן היא תענוג לבעל החיים - אין לעשותן. בטעם הדבר ביארו התוספות והריטב"א שבת נג, א; שאין לעשות פעולות שמטרתן היא תענוג, משום שהן טרחה בשבת.
11. הזרקה לווריד אסורה, שכן שבכך הוא חובל, משום שבפעולה זו ישנה הוצאת דם בוודאות, ומלאכה זו אסורה מן התורה, לעומת זאת בהזרקה לשריר אין בהכרח הוצאת דם. ראה שמירת שבת כהלכתה כז, נה.
12. הר צבי, אורח חיים א קונטרס לט מלאכות טוחן סימן ב.

טו. טיפול בפצעים: מותר לרסס יוד, להזריק אנטיביוטיקה לשריר, להניח משחה, אך אין למרוח משחה או לתפור את הפצעים.¹³

טז. אין להוציא קרציות או לרסס רימות שפוגעות בבעל החיים באופן ישיר, אך מותר לרסס מסביבן באופן שאין ודאות מוחלטת שהן תיפגענה מהריסוס.

יז. בעל חיים שנפצע או חלה בשבת ואין סיכוי סביר להחלמתו, אין להמיתו בשבת, גם לא על ידי גוי.¹⁴

4. טיפול בבעל חיים חולה בשבת על ידי גוי

יח. במקרה של צער בעלי חיים לא נאסרה אמירה לגוי, לכן מותר לעשות על ידו רק פעולות שמטרתן היא מניעה ישירה של צער בעלי חיים. ולשם כך מותר לומר לו שיעשה גם מלאכות שאסורות מן התורה.¹⁵ אך פעולה שאין בה מניעה של הצער, יש לעשותה רק באופן שאינו כרוך בחילול שבת כל שהוא.¹⁶

13. הזרקת תרופות לשריר מותרת, משום שלא כרוך בפעולה זו איסור תורה או איסור דרבנן, אלא גזרת 'שחיקת סממנים' בלבד, וגזרה זו לא נגזרה לבהמות. לעומת זאת, בתפירה יש איסור תופר, שבכל תפירה רפואית יש משום קשר של קיימא וקשירה של אומן, ראה גמרא שבת עד, ב; שולחן ערוך אורח חיים שיז, א; ט"ז אורח חיים שיז, א; ושמירת שבת כהלכתה לה, ד.

במריחת משחה יש איסור תורה של ממרח, כמובא בגמרא, שבת עה, ב; ובשולחן ערוך אורח חיים שכת, כב. אך כתבו החזו"א אורח חיים נב, טז, ושמירת שבת כהלכתה, כז, נה, שבהנחת משחה גרידא, ללא מריחתה, אין כל איסור, הן מכיוון שזו רפואה שלא גזרו עליה חכמים, והן מכיוון שלא נעשית כל פעולה, מעבר להנחת המשחה גרידא.

14. זאת משום שהמתת בעל חיים בשבת אסורה משום 'נטילת נשמה', ואיסור זה הוא מן התורה, ראה שבת עה, א, רמב"ם שבת יא, א, ומכיוון מלאכה זו אסורה מהתורה אסור גם לומר לגוי שיעשה אותה.

15. על פי המהר"ם מרוטנבורג, סימן מט דפוס פראג, שהתיר את האמירה שיחלוב את הבהמה, וחליבה אסורה מן התורה,

16. על פי מהר"ם מרוטנבורג, דפ' פראג סימן מט, שהתיר על פי הגמרא שבת קכת, לומר לגוי שיחלוב את פרותיו. וכן מובא באחרונים, שכתבו על כמה מקרים שיש בהם צער לבהמה, שמותר לומר לגוי לסייע לה; הרמ"א, שו"ת הרמ"א סימן עט, התיר לומר לגוי להאכיל אווזים בשבת, למרות שהם מוקצה. פרי מגדים, כף החיים וביאור הלכה, אורח חיים סימן שלב, התירו לומר לנכרי שיסייע לבהמה בהמלטה.

יט. מותר לומר לגוי שיטפל בפצעים שנגרמו לבעל חיים, גם אם הדבר כרוך בתפירה או במריחת משחות.¹⁷

כ. במקרה שיש בו צער בעלי חיים, מותר לומר לגוי שיתקשר לוטרנר גוי, כדי שיבוא לטפל בבעלי החיים¹⁸. יש לדאוג לכך שהדבר ייעשה בצנעה.¹⁹

כא. כאמור, אין לעשות על ידי יהודי בשבת מלאכה שאסורה מהתורה כדי לטפל בבעל החיים. ברשויות שונות, כשישנם תושבים שאינם שומרי תורה ומצוות המעוניינים בטיפול חירום גם בשבת, יש להעסיק במחלקה הווטרנרית ברשות עובדים שאינם יהודים על מנת שיתנו מענה במקרים אלו.²⁰

5. המלטה וטיפול בזולות בשבת

כב. בשלב הראשון של ההמלטה בפועל, אין לעשות כל פעולה לצורך הממליטה.²¹

כג. אם ההמלטה אינה מתקדמת, וכן אם מזהים סיבוך בה:

1. מותר לסייע לממליטה לסיים את ההמלטה.
2. מותר למשוך את הוולד מהרחם, לאחר שהוא התחיל לצאת.²²

17. זאת משום שפעולות אלו נצרכות לרפואתו של בעל החיים, מותר לומר לו לעשותן, משום שהיתר האמירה נסוב גם על פעולות שאסורות מן התורה.

18. הערה זו מבוססת על מאמרנו 'הזמנת וטרנר או טכנאי גוי על ידי עובד גוי בשבת' אמונת עתיק מס' 90, עמ' 40; ראה שם באריכות את כל פרטי הדין. כללו של דבר, מכיוון שהקריאה נעשית על ידי הטלפון, ואיסור השימוש בו הוא מדרבנן, על כן במקרה של צער בעלי חיים ניתן להתירו, לפי הצורך.

19. על פי הנחיית הגר"י אריאל שליט"א.

20. ראה שו"ת אורח משפט סימן סד, אות ה, שם הרב קוק כותב שלא ניתן להתיר חליבה בשבת על ידי יהודי "אין שום דרך כי אם לחלוב בשבת ע"י נכרי, כמו שעשו אבותינו מעולם... אי אפשר ליישוב יהודי שלא ימצאו בתוכו גם נכרים אחדים לפי ההכרח של איזה דברים המותרים להיעשות בשבת ויו"ט דווקא ע"י נכרים", יש לציין כי תשובה זו נכתבה בשנת תרצא, בשנים אלו החליבה התבצעה בידיים בלבד, ללא מכונות חליבה חשמליות.

21. משום שבשלב זה אין חשש לצער בעלי חיים, ולא נשקפת סכנה לאם או לוולד, וכן, יש להגדיר פעולה זו כפעולת יילוד ולא כפעולת סיעוד, כפי שיבואר להלן.

22. בגמרא שבת קכח, ב, נאמר: "אין מילדין את הבהמה ביום טוב אבל מסעדין". מהגמרא

3. לכתחילה, עדיף לעשות כן על ידי גוי, ואם אין גוי מותר לעשות כן על ידי ישראל²³.

כד. לאחר ההמלטה, אם יש חשש סביר שמא ישנם ולדות נוספים מותר לבדוק בדיקה פנימית ביד, האם ישנם ולדות נוספים, וכן במישוש חיצוני.

כה. מותר להזיז את הוולדות לאחר ההמלטה, רק אם יש חשש סביר שהם ייפגעו במקום בו הם נמצאים²⁴.

מובן שפעולת היילוד האסורה היא לפני השלב שבו התחיל הוולד לצאת, ומשמע שמדובר אף בשלב שבו הבהמה לא התחילה בתהליך ההמלטה. משום שפעולות הסיעוד שהגמרא

דנה בהן הן פעולות כדחיקת הוולד מהבטן על ידי נגיעה בבהמה, וטלטולו שלא יפול לארץ, מובן שהדיון בפעולות אלו הוא לאחר שהבהמה כבר החלה בתהליך ההמלטה.

הראשונים דנו בסוגיה זו מדוע אסור ליילד ביום טוב: לדעת רש"י, איסור היילוד הוא מדרבנן, משום טרחה יתרה, וכן כתב המאירי, לדעת הרשב"א איסור היילוד הוא מן התורה.

הריטב"א מביא שתי אפשרויות: (א) מדובר באיסור דרבנן - משום שבות, (ב) בשם 'יש מפרשים', מדובר באיסור תורה של מתקן, וחייב משום מכה בפטיש.

מחלוקת נוספת היא מה הדין בשבת: לדעת ר"ח והמאירי דברי המשנה נסובים גם על שבת. הרא"ש שבת יח, ד מביא את דעת ר"י שהסתפק בכך. הטור אורח חיים סימן שלב,

מביא את המשנה בקשר לשבת. ראה ב"י, שהקשה על דבריו, וב"ח ויחידושי מהר"ח, שיישבו את דבריו; ראה ט"ז שלב, א, שסובר שישנה טעות סופר ברא"ש.

השולחן ערוך שלב, א: נוקט בסתמא שאין מיילדין את הבהמה בשבת, ולא מזכיר את עניין הסיעוד, וכתבו המג"א והבאה"ט במקום, שאף פעולת הסיעוד אסורה בשבת.

ה'לבוש' נוקט שאין מיילדין הבהמה בשבת, רק במקרה שאין סכנה לממליטה או לוולד. וכן כתב להקל כדבריו הפמ"ג. למעשה נכתב בבאה"ל שלב ד"ה אין מילדין: "ואם היא

מבכרת ויש לחוש שמא תמות הבהמה מסתפק הפמ"ג ע"ש וע"י אינו יהודי בודאי יש להקל".

וכתב החזו"א אורח חיים נט, ה: "כן יש להקל בהוצאת ולד הבהמה במקום חשש סכנה לולד או לאם, כיון דלדעת רש"י ותוס' אינו אלא מדרבנן אחר שנתעורר הולד לצאת, וזו גם

דעת הרמב"ם, ואף שדעת רשב"א וריטב"א שבת שם שהוא דאורייתא יש לסמוך על דעת הר"מ רש"י ותוספות".

וראה בהרחבה במאמרו של הרב מאיר שלזינגר, 'המלטה בשבת', המעין, תשרי תשכד כרך ד' גליון א עמ' 18-22, ובספר 'מראש צורים' סימן מח, 'המלטה בשבת', עמ' שמח-ססד.

23. ב'כף החיים' סימן שלב נכתב: "אין מילדין ואם היא מבכרת שיש חשש סכנה או אפילו אינה מבכרת שלפעמים ימצא שילידתה קשה ויש חשש סכנה יש להתיר ע"י עכו"מ משום

דיש לחוש למ"ד יש בלידה איסור תורה אבל ע"י עכו"מ שרי".

24. מכיוון שאם לא יזיזו את הוולד הוא ינזק יש בכך משום צער בעלי חיים שדוחה איסורי דרבנן של טלטול מוקצה, כדעת הרי"ז שבמקום בו יש צער בעל חיים מותר לעשות מעשה בידיים, ראה לעיל.

כו. השליה היא מוקצה, ואין לטלטלה, אך אם היא נצרכת לצורך קירוב הממליטה לוולד- מותר לטלטלה.

כז. מותר לחטא ביד את טבור הוולדות לאחר ההמלטה²⁵.

25. צורך רפואי: "סמוך ככל האפשר להמלטה יש לטבול את כל חבל הטבור עד קיר הגוף של הוולד ביד, למשך 20-30 שניות, ורק לאחר מכן להניח את הוולד על רצפת הדיר. לטבילה סמוך ככל האפשר להמלטה ולביצועה הנכון יש חשיבות רבה ביותר לבריאותו של הוולד הנולד ולהישרדותו" (יש בטבור כלי דם שפתוחים לאחר ההמלטה, ודרכם יכולים להיכנס פתוגנים רבים). (מתוך 'טבילת טבורים ביד אחרי ההמלטה בגדיים וטלאים', מאת ד"ר שמוליק זמיר).

כפי שכתבנו בפרק 'צער בעלי חיים', פעולה שמטרתה היא מניעת צער מותר, ואף צער בעתיד מוגדר צער. סיכה שמטרתה מניעת צער מותרת, כמובא בגמרא שבת נג, ב: "תא שמע סכין ומפרכסין לאדם ואין סכין ומפרכסין לבהמה, מאי לאו דאיכא מכה ומשום צער לא דגמר מכה ומשום תענוג".

נראה שיוד נוזלי דומה בזה לסיכת שמן, שאין לחשוש בו משום ממרח, ואם כן אין בו משום איסור תורה או איסור דרבנן, אלא ייתכן שצריך לחשוש משום גזרת 'שחיקת סממנים'. כמו כן, מכיוון שאין צורך בצביעה עצמה, אלא צביעה זו היא תוצאת לוואי של החיטוי, אין בה איסור, כפי שנלמד מהירושלמי שבת ז, ב: "הצובעו- מה צביעה היתה במשכן שהיו משרבטין בבהמה בעורות אלים מאדמים", וביאר הפנ"מ במקום, שכדי לקבל עורות אדומים היו מכים את האיילים בעזרת מקלות, ועל ידי מכות אלו הם היו נפצעים וכך העורות היו נצבעים בצבע אדום. אם כן, ניתן להבין שהצביעה שנאסרה מהתורה היא צביעה שמטרתה הייתה הצביעה עצמה.

לגבי קיומה של הצביעה, בגמרא שבת קב, ב נאמר: "כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת בשבת חייב", ומובן מכך שמלאכה שאינה מתקיימת, אין מתחייבים עליה. וכן פסק הרמב"ם שבת ט, יג: "ואין הצובע חייב עד שיהא צבע המתקיים, אבל צבע שאינו מתקיים כלל כגון שהעביר סרק או ששר על גבי ברזל או נחשת וצבעו פטור, שהרי אתה מעבירו לשעתו ואינו צובע כלום, וכל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור".

ב'חיי אדם' כלל כד סע' א הובאו דעות הרמב"ם והסמ"ג, לגבי צביעה שאינה מתקיימת: "צובע בצבע המתקיים חייב אבל צבע שאינו מתקיים כלל שאינה מעבירו לשעתו אין זה צובע כך כתב הרמב"ם, ולסמ"ג חייב כיון שרצונו בזה שיתקיים לפי שעה". גם לסמ"ג, האוסר צביעה שאינה מתקיימת, ישנו תנאים נוספים שצריכים להתקיים, והם שיהיה לו צורך בצביעה זו, ושצביעה זו תתקיים באותו זמן נתון.

כח. מותר להגמיא ולדות לאחר ההמלטה, בחלב שנחלב בהיתר או בקולסטרום מוכן, גם אם הדבר כרוך בטלטול הוולד²⁶.

26. הגמעת ולדות: "אחת מהפעולות החשובות שהטלה יעשה במשך חייו אם לא החשובה שבהן, היא היניקה של הקולסטרום סמוך ככל האפשר להמלטה" מתוך: קולסטרום- מה עושים כשחסר', מאת ד"ר שמוליק זמיר. חייבים לתת קולסטרום ראשון תוך 4 שעות מההמלטה, משום שעד 4 שעות הספיגה היא של 85% ואחר כך הספיגה יורדת. על פי הגמרא שבת קנה, ב, שאומרת שמותר להלעיט את העגלים, פעולה זו היא האכלה למקום שהם יכולים להחזיר בו, ומכיוון שגם כשמאכילים בבקבוק יכולים הוולדות להוציא את החלב, פעולה זו מותרת. שולחן ערוך אורח חיים שכד, ט. וראה בשו"ת הרמ"א סימן עט, מגן אברהם שה, יב, ובמשנה ברורה שה, עא שהתירו לומר לעכו"ם להמרות האוזות פעם אחת ביום משום צער ב"ח דאין יכולים לאכול (ומשמע שם דאי ליכא עכו"ם שרי ע"י ישראל משום צער ב"ח וטוב לעשות ע"י קטן).

פרק יב

פוריות בעלי חיים

1. הרבעה

א. אין כל חיוב להרביע את בעל החיים בעת הייחום, וניתן לעשות פעולות שונות על מנת שההרבעה לא תתקיים, כגון הפרדה בין כלובים, שמירת בעל החיים בתוך הבית וכדומה, גם אם בעל החיים מיוחם, ויש לו צער בשל הפרדה זו.¹

ב. במידה ומעוניינים להרביע את בעל החיים יש לוודא כי ההרבעה נעשית באופן שאינו מזיק לו- כגון התאמת זכר ונקבה בעלי מבנה גוף דומה וכדומה על מנת למנוע נזקים פיזיים הן לזכר והן לנקבה.

ג. על מנת למנוע צער בעלי חיים עתידי יש לוודא מראש כי ניתן לטפל בוולדות לאחר ההמלטה בבית או להעבירם למי שיטפל בהם.

ד. אין להרביע בעלי חיים במידה ויש חשש שהוולדות יסבלו ממחלות גנטיות שונות, עיוותים באחד האברים - רגליים קצרות או ארוכות מדי, קשיים בנשימה ובאכילה, וכדומה, משום שהדבר כרוך בצער בעלי חיים ממשי עבור בעלי חיים אלו, והתועלת בכך היא כלכלית בלבד.

ה. במידה ומעוניינים לעשות טיפול פוריות וקיים צורך לבצע רצף טיפולים, אין לעשותם בשבת.

1. זאת מכיוון שרק האדם מצווה על פריה ורביה.

1. מותר להכניס לאותו מבנה בעלי חיים ממינים שונים, על אף שיש חשש שמא הם ירביעו זה את זה, כגון סוס ואתון, אך אין לגרום להם להרביע זה את זה באופן פעיל.²
2. אין לבצע הזרעה מלאכותית של שני מינים שונים.

2. סירוס ועיקור

הקדמה

האפשרויות המעשיות הקיימות וזמינות כיום למניעת התרבות בעלי החיים הן כדלקמן:

1. מניעת ההרבעה- הרחקה פיזית בין זכר ונקבה בשלב הייחום של הנקבה, כגון הפרדה לכלובים שונים, שמירה בתוך הבית בעת הייחום ועוד
2. סירוס ועיקור כירורגיים, על ידי הוצאת אברי הרבייה וההולדה, הן של בעלי חיים ביתיים והן של בעלי חיים משוטטים, ניתוח (vesectomy- ניתוח לקשירת חצוצרות וצינורות זרע או חיתוך צינורות הזרע).
3. עיקור וסירוס הורמונאליים וחומרים מעכבי היריון נוספים, באופנים שונים ובטיפולים שונים (אחד החומרים המרכזיים כיום הוא סופרלורין Superlorin שניתן באמצעות הכנסת שבב, וכן חיסון gonacon).³

הנחיות:

- ה. אין לסרס או לעקר בעלי חיים באופן שגורם להם לאבד לחלוטין את יכולת ההולדה שלהם.⁴

2. שו"ע יו"ד רצז ב- ג.

3. חלק מההורמונים המשמשים כיום למניעת הפוריות, גורמים למחלות לבעלי החיים באחוז ניכר (גורמים פעמים רבות pyometra- דלקות ברחם).

4. כפי שנאמר בתורה, ויקרא כב כד: "ומעוך וכתות ונתוק וכרות לא תקריבו לה", ובארצכם לא תעשו", וכפי שנפסק בשולחן ערוך, אבן העזר סימן ה סעיף יא.

ט. בזכרים - איסור זה הוא מן התורה, ובנקבות - אסור מדרבנן,⁵ ויש סוברים שעובר בעשה.⁶

י. האיסור הוא על הוצאת אברי הרבייה שלהם מגופם.⁷ אין הבדל בין הוצאת אברי הרבייה על ידי ניתוח, ובין הזרקת חומרים כימיים שמנוונים את אברי הרבייה.⁸ (כגון הזרקת קלציום לאשכים).

יא. הסירוס אסור גם כשהוא נעשה בשלבים.⁹ (בכל פעם מוציאים חלק אחר מהאברים).

יב. אסור לתת לגוי בעלי חיים זכרים על מנת שיסרסם.¹⁰ אולם מותר למכור את בעל החיים לגוי, ושהוא יתנו לגוי אחר על מנת שיסרסו,¹¹ ראה דוגמת שטר מכירה לשם כך בנספח יב.

יג. סירוס הורמונאלי שמשפיע על המערכת המינית השפעה בלתי הפיכה, אולם בלי לפגוע כלל באברי הרבייה, מותר לעשותו גם על ידי ישראל. סירוס כזה מותר רק במקרה שהסירוס ההורמונאלי הזמני אינו יעיל, או שלא ניתן לעשותו.¹²

5. תורת כהנים אמור, פרשה ז, פרק ז, אות יב; כך מובן ממשקנת הגמרא, שבת קיא, א; וכ"ה בתוס' שם ובראשונים נוספים, ראה ריטב"א שם, שכתב שדין 'משחתם' שהובא ב'תורת כהנים' בנוגע לנקבות, הוא רק בנוגע להקרבתם ע"ג המזבח, ולא לגבי עצם הפעולה, וכך הובא בגמרא, חולין כג, בנוגע לרובע ונרבע, שאין להקריבם.

6. לדעת הגר"א, אבן העזר סימן ה ס"ק כח, מדובר בעשה 'משחתם בהם', וכך הוא מבאר את דברי הרמב"ם שלא לוקים על עיקור נקבות, משום שמדובר בעשה.

7. איסור זה הוא איסור תורה, ונלמד מהפסוק בויקרא כב כד: "ובארצכם לא תעשו".

8. מהותו של האיסור הוא איסור הפגיעה באברי הרבייה, לכן כל פעולה אקטיבית שמשמעותה היא פגיעה ישירה כזו אסורה מהתורה, כפי שמובא בגמרא, שבת קי, ב- קיא, א; תורת כהנים, אמור פרשה ז, פרק ז, אות יב; שאילתות, אמור סימן קה; רמב"ם, הלכות איסורי ביאה טז, י; שולחן ערוך, אבן העזר ה, יא.

9. שבת קיא, א.

10. לדעת השאלות, אמור סימן קה, גם בני נח אסורים על הסירוס, וכן מכיוון שאיסור הסירוס הוא מן התורה, יש בכך איסור אמירה לגוי, משום שאיסור האמירה הוא בכל האיסורים שבתורה.

11. רמ"א אבן העזר סימן ה סעיף יד.

12. נחלקו הפוסקים האם השקייט 'כוס של עיקרין' לזכר, דינה הוא כסירוס האסור מן התורה, או שאיסורו הוא מדרבנן. לדעת קרית ספר, איסורי ביאה פט"ז בדעת הרמב"ם; שו"ת בית אפרים, אבן העזר סימן ב, מדובר באיסור מן התורה, אולם לדעת חתם סופר, אבן העזר

יד. במידה ויש צורך לסרס בעלי חיים הנצרכים לאדם כגון כלב נחייה, סוסים עבור רכיבה טיפולית וכדומה, ניתן לסרסם על ידי מכירתם לגוי, כאמור לעיל.

טו. סירוס בעלי החיים משוטטים ברשות מקומית/ מועצה איזורית: מומלץ שהרשות תפרסם מכרז ובו ישנה עדיפות ללוכדים שאינם יהודים, ולהנחות אותם שכל הטיפול בבעלי החיים החל מהלכידה עד השחרור בחזרה לשטח ממנו הם נלכדו, יתבצע באופן ישיר על ידם, ללא מעורבות כלל של הרשות. אחת לכמה חודשים ניתן לבקש מהם דו"ח על פעילותם. במידה והלוכדים הם יהודים, יש להנחות אותם להעביר את בעלי החיים רק לוטרניר גוי, ראה הנחיות בנספח יג.

3. סירוס במקרי מחלה

טז. אם יש פגיעה ממשית בלתי הפיכה באחד מאברי הרבייה שנוצרה על ידי מחלה, (כגון פגיעה באבר המין הזכרי) והיא גרמה לבעל החיים שלא יוכל להוליד מותר להסיר את כל מערכת המין, ואין בכך משום איסור סירוס.¹³

סימן כ; והחזו"א, אבן העזר יב, ז, מדובר באיסור דרבנן. מכיוון שמדובר במחלוקת עקרונית שלא הוכרעה, וכן מכיוון שאיסור אמירה לגוי הוא באיסורי תורה, אך לא באיסורי דרבנן, לא ניתן להתיר לכתחילה פעולות אלו על ידי גוי, וניתן לעשותן רק במקרה של צער בעלי חיים או נזק ממשי לאדם, כפי שכותב הפתחי תשובה, אבן העזר סימן ה ס"ק י. אמנם לדעת רש"י, שבת קי, ב גם סירוס שהוא עקיף- אסור.

13. בשו"ע אבן העזר ה יא, שמסרס אחר מסרס לוקה, כלומר שמתייחסים לכל חלק וחלק במערכת כעומד בפני עצמו, וגם אם נניח שחלק אחד נפגע, אין כל היתר להוריד את החלקים האחרים. אך כתב החתם סופר אבן העזר סימן יז, הובאו דבריו באוצה"פ, שאם הסירוס הראשון היה בידי שמים (מחלה) אין איסור של מסרס אחרי מסרס, ואם מורידים חלק נוסף הרי שהדבר מותר. בנוסף לכך איתא בשו"ע אבן העזר סימן ה סימן י מח' ראשונים האם אדם שסורס על ידי מחלה (ובטלו ממנו אברים אלה) הוא כשר לבוא בקהל, לדעת הרמב"ם כשר, לדעת רש"י וראשונים אחרים, אינו כשר. בפתחי תשובה במקום מביא שנהגו להקל כרמב"ם, גם במקרה בו תחילת המחלה היתה בידי שמים, ואחר כך האדם סיים את המלאכה, אזי אותו אדם ראוי לבוא בקהל

יז. חוסר קישוי או רחם חסום אינם נחשבים לפגיעה ממשית, שבגינן ניתן לסרס את בעל החיים.

יח. בעל חיים שהתגלתה בו מחלה כגון סרטן באשכים שאם לא יטופל, ימות מכך בעתיד, ניתן לומר לגוי שיטפל, או שיהודי יעשה זאת על ידי גרמא.¹⁴

יט. נקבה חולה במערכת המין עצמה מותר לעקר אותה על ידי יהודי.¹⁵

4. פעולה הפיכה

כ. סירוס הורמונאלי, כימי, חומרים מעכבים וכדומה שמועילים לזמן מסוים, ולאחר מכן מתפוגג מאליו ובעל החיים יכול לחזור ולהוליד - מותר גם על ידי יהודי. אך עדיף לעשותו על ידי גוי.¹⁶

כא. סירוס שניתן לתקן אותו על ידי ניתוח (vesectomy) נחשב לסירוס, ואין לעשותו בזכרים¹⁷, אולם בנקבות מותר לעשותו.¹⁸

14. הפתחי תשובה באבן העזר ס"ק י כתב בשם הרמ"ח שכתב בספר בית יהודה סימן מז, שבהמה שחלתה בחולי מסוכן, ורפואתה היחידה היא להשקותה כוס עיקרין (שאינו מוגדר כגרמא) מתיר לישראל להשקותה, מכיוון שאברי הזרע נחשבים כבר אבודים, בבית יהודה חולק עליו וסובר שמותר על ידי גוי.

15. עפ"י הציץ אליעזר יד, צו.

16. אגרות משה, אבן העזר ח"ג סימן טו; לדעת הגר"ש ישראלי, עמוד הימיני, סימן לא, פעולה שמהותה היא הפרעת הפעולה הטבעית, שנעשית לזמן קצוב, ואינה פוגעת באברים עצמם, מוגדרת 'גרמא', ומותר לעשותה גם לדעת הסוברים שהשקיית כוס של עיקרין אסורה מהתורה.

17. לדברי ד"ר סמדר טל, פעולה זו אינה מתבצעת כיום בבעלי חיים, אלא רק בבני אדם.
18. מכיוון שלפוסקים רבים איסור הסירוס בנקבות הוא מדרבנן, על כן אפשר להקל ולהתיר קשירת חצוצרות. אך בזכרים, מכיוון שאיסור הסירוס הוא מן התורה, ופוסקים רבים אסרו עשיית כל פעולה באברי הזרע, וכן מכיוון שתיקון הסירוס אינו בא מאליו אלא על ידי ניתוח, אין להתיר פעולה זו.

5. פעולות מותרות

כב. סירוס שנעשה בעקיפין ('גרמא') אסור מדרבנן, ומותר לומר לגוי שיעשה אותו.¹⁹

כג. מותר לומר לגוי לעקר נקבות.²⁰

כד. מותר לעקר נקבות באמצעים הורמונליים,²¹ וכן באמצעים עקיפים.²²

כה. מותר להתקין לבעלי חיים אמצעי מניעה מכניים.²³

כו. פעולות שמהותן הוא דיכוי החשק המיני - מותרות.²⁴

כז. פעולות הגורמות הפרעה בפעולת ההיפופיזה או ההיפותלמס (כגון עיכוב ביצירת GnRH), ניתן להתירן. זאת משום שהן אינן פועלות ישירות על אברי הרבייה.²⁵

19. רמב"ם, הלכות איסורי ביאה פט"ז; ראה שו"ת חת"ס, ה, קפה, שכתב שמותר למכור לנכרי בעלי חיים, ונכרי זה יאמר לנכרי אחר שיסרס עבורו את בעל החיים.

20. אין איסור אמירה לגוי באיסורי דרבנן.

21. לדעת כל הפוסקים מותר להשקות לנקבה 'כוס של עיקרים'.

22. ר"ש וריאב"ד תורת כהנים אמור, פרשה ז, פרק ז, אות יב, כל סירוס נקבות שהוא מעלמא - מותר.

23. עפ"י הגמרא שבת נד, א; שעזים יוצאות כבולות שלא יעלה עליהן זכר.

24. כדין הורדת כרבולתו של התרנגול, שבת קיא, שמותר לעשותה אף על פי שבכך הוא גורם לסירוסו. פעולה זו מותרת מכיוון שאינה פעולה ישירה באברי הרבייה אלא רק גורמת לדיכוי הרצון שלו להזדווג.

25. ראה ריטב"א, שבת קי, ב, וכן מובא בדרכי משה, אבן העזר סימן ה, שלומדים מדין היתר חיתוך הכרבולת לתרנגולת שכל פעולה שאינה נעשית באברי הרבייה - מותרת.

סוגיות אקטואליות

פרק יג

בשר מבוסס תאים

כללי

אספקת מזון בכמות ובאיכות מתאימה מעסיקה את העולם כולו מאז ומעולם. על המזון להיות בכמות מתאימה, בעל ערכים תזונתיים מתאימים וערב לחיך. בין המזונות המרכזיים בתזונתו של האדם הוא בשר בעלי חיים. בשל צרכים שונים¹, הולכת ומתפתחת בשנים האחרונות מגמה של יצור בשר שמבוסס על בעלי חיים, אך עיקר גידולו הוא לא כחלק מבעלי חיים, בכך יהיה די בכמות קטנה של בעלי חיים על מנת לייצר מהם כמות רבה של מזון. במחקר בעולם ישנם סוגים רבים של בעלי חיים שמהם מפתחים רקמות אלו, כגון בקר, צאן, עופות, חזירים וארנבים.² וכן רקמות שונות: תאים בוגרים, תאי גזע ראשוניים-עובריים, או תאי גזע מושרים שעשו "שכתוב לאחור", עובר בקר או עובר עוף, שליה, עצמות ועוד³. נכון לשנה זו (תשפ"ו) מזון זה עדיין אינו מסחרי, וקיימים עדיין קשיים רבים עד להפצתו לציבור הרחב⁴, אולם בשל הפוטנציאל העסקי והתזונתי המשמעותי מושקעים בו מאמצים רבים כדי לפתחו ושהוא יהיה שווה לכל נפש.

1. בין הצרכים ניתן למצוא עלייה משמעותית במספר האוכלוסייה, רמת החיים, ועוד..
2. ראה לגבי שימוש ברקמת ארנבים: MacQueen, L.A., Alver, C.G., Chantre, C.O. et al. Muscle tissue engineering in fibrous gelatin: implications for meat analogs. *npj Sci Food* 3, 20 (2019). <https://doi.org/10.1038/s41538-019-0054-8>
3. Pajčín, I.; Knežić, T.; Savic Azoulay, I.; Vlajkov, V.; Djisalov, M.; Janjušević, L.; Grahovac, J.; Gadjanski, I. Bioengineering Outlook on Cultivated Meat Production. *Micromachines* 2022, 13, 402. <https://doi.org/10.3390/mi13030402>
4. ראה: Pajčín, I.; Knežić, T.; Savic Azoulay, I.; Vlajkov, V.; Djisalov, M.; Janjušević, L.; Grahovac, J.; Gadjanski, I. Bioengineering Outlook on Cultivated Meat Production. *Micromachines* 2022, 13, 402. הבעיות המרכזיות הן לייצר רקמה שתכיל הן תאי שריר והן תאי שומן, וכן שהטעם יהיה דומה לרקמת בשר מקורית.

מכיוון שמדובר בתחום שעדיין מתפתח, הן מבחינת הרקמות הראשוניות שמהן לוקחים את התאים הראשוניים, והן מבחינת שיטות ההפקה, יש לבחון את מעמדה ההלכתי של כל שיטה בפני עצמה, ולא ניתן ללמוד בהכרח משיטה על חברתה.

ישנן שיטות שבהן יש לספק לתאים אלו את תנאי החיים המתאימים - כפי שהם היו מתפתחים כחלק מבעל החיים, המטרה היא לשמור על התאים כפי שהם לאורך כמה שיותר זמן = שתהליך החלוקה ימשיך באופן תקין גם מחוץ לבעל החיים.⁵ במקרים מסוימים, התאים נבנים על "מערכות פיגומים" - מערכות תומכות שונות, לרוב מדובר במערכות צמחיות.

השאלות ההלכתיות נסובות סביב הסוגיות הבאות:⁶

תאי גזע בוגרים

1. מהו מעמדה ההלכתי של רקמה שעיקר התפתחותה נעשה לאחר שהיא הוצאה מבעל החיים?
2. האם יש לרקמה הראשונית של תאי הגזע שנלקחים לפני השחיטה, דין של אבר מן החי?

5. ולכן הדבר לא דומה להנדסה גנטית למשל, שבה מצד אחד משנים את הרצף הגנטי של התא, אך מאידך מדובר בחלק שהוא אף פחות מתא בודד

6. ראה: Ben-Arye, T., Shandalov, Y., Ben-Shaul, S. et al. Textured soy protein scaffolds enable the generation of three-dimensional bovine skeletal muscle (tissue for cell-based meat. Nat Food 1, 210-220 (2020).

אחת השיטות ליצור בשר זה שנדונה בין הפוסקים בשנים האחרונות, היא פיתוח רקמה מתאי גזע של בעל חיים בוגר, לדעת הגר"י אריאל והגר"י וייס תאי גזע שהופקו מבעל חיים בוגר, דינם הוא כשל בעל החיים שממנו הם הופקו ראה בקבצי תחומין לד מאמריהם של הרב צבי רייזמן שליט"א מח"ס רץ כצבי שעסק בסוגיה זו "בשר מתאי גזע", ותגובתם של הרב יהודה בצלאל שפיץ ושל הרה"ג יעקב אריאל שליט"א שהפיעה בתחומין לה, מאמרים של הרה"ג אשר וייס שליט"א "בענין בשר מתורבת", הודפס בשיעורו לפרשת שמות תשפ"ב, במכתב לרב גענאק, יו"ר הו"ט, ועוד. וכן מאמרי שהודפס באמונת עתיך מס' 129 - בשר מבוסס תאים, ראה גם נייר עמדה מספר 1 'בשר מתורבת' שיצא מטעם "מדע תורתך" בית מדרש ומכון מחקר לטכנולוגיה עתידית מבית מכון לב.

3. במידה ונלקחו תאי גזע לאחר השחיטה, ומהם פיתחו את הרקמה, האם יש להכשירה לפני האכילה?
4. האם הרקמה שנוצרת, נחשבת ל"פנים חדשות באו לכאן", ולכן בטלו ממנו דיניו הקודמים?
5. האם חל עליה דין היוצא מן הטהור? כפי הכלל של "היוצא מהטהור טהור, והיוצא מהטמא טמא?"
6. האם חלים כאן דיני מעמיד?
7. האם מדובר בדבר חדש שבטלה ממנו לחלוטין הגדרת בשר? ואם כן, האם יהיה ניתן להשתמש בתאי גזע של בעלי חיים שאינם כשרים?
8. בחלק מהשיטות משרים את הרקמה בתוך 'סרום' שהוא נוזל שמהווה חלק מנוזל הדם, שמכיל חלבונים, חומרי קרישה, נוגדנים ועוד, שנלקח מעובר של בקר שמטרתו היא לספק הורמונים, פקטורי גידול, האם יש לסרום זה דין דם? במידה ומניחים את הרקמה בתוך סרום זה האם הדבר נחשב ככבוש באיסור?

תאי גזע מעובר בעלי חיים

9. חז"ל הגדירו שעובר אדם בארבעים הימים הראשונים הוא "מיא בעלמא", מה המשמעות של הגדרה זו? האם ניתן להשוות בין עובר אדם לעובר בעלי חיים?
10. במידה ונוטלים עובר מיד לאחר ההפריה, מה דין העובר הראשוני (לאחר ההפריה), האם חל עליו שם בשר? האם יש בו דיני אבר מן החי? האם יש הבדל בין עובר של יונקים לבין עובר של עופות (אפרוח)?
11. מה מעמדו של האפרוח בשלבי ההתפתחות השונים שלו? מתי חל המעבר בין ביצה מופרית שמותרת באכילה, לאפרוח שאסור באכילה? מה מעמדה של ביצה מופרית כשהיא עדיין בדרכי ההטלה של התרנגולת?

מקורות בשר נוספים

12. במידה ומשתמשים בשליה, מה מעמדה ההלכתי?
13. במידה ומשתמשים בעצמות, האם ניתן להשוות את דין רקמה זו לג'לטין שנעשה אף הוא מעצמות?

פרק יד

גידול בעלי חיים במשקים

חקלאיים

א. רקע

החזקת בעלי החיים במשקים חקלאיים טומנת בחובה שאלות הלכתיות ומעשיות רבות.

מטבעם של דברים, מבחינה כלכלית, מגדל בעלי החיים מעוניין להפיק מבעלי החיים את המרב, ועם זאת להקטין את ההוצאות על גידולם למינימום ההכרחי.

בשנים האחרונות עולות לדיון ציבורי סוגיות רבות הקשורות להחזקת בעלי החיים במשקים, ולתנאי מחייתם שם. סוגיות אלו אף מגיעות לשולחן הכנסת ונעשים ניסיונות להסדיר רפורמות שונות, ולתקן תקנות שחלק מתפקידן הוא רווחתם של בעלי החיים במשקים.

חלקן מן הרפורמות עברו באופן מלא, כגון 'הרפורמה בענף הפטם', שהוסדרה בין השנים תשנ"ד - תשנ"ו (1994-1996). 'הרפורמה בענף החלב' עברה לראשונה בשנת תשנ"ח (1998), ותהליך הסדרתה נמשך לאורך כעשר שנים. עלותה הייתה קרוב לשני מיליארד ₪, מחציתו מומנה על ידי המדינה, ומחציתו על ידי החקלאים. בין מטרותיה של רפורמה זו היו שיפור תנאי המחיה של הפרה, ומתוך כך ייצור חלב בכמות ובאיכות גבוהות יותר, וכן שיפור משמעותי של רווחיות הרפת.

ביוני 2022, עברה באופן חלקי רפורמה בענף הלול, שעומדת כבר כמה שנים על הפרק, ונכנסה לתקנות עם חתימת שר החקלאות. חלק ממטרותיה

הוא שיפור תנאי המחיה של התרנגולות בלול¹, ופעולות אחרות הקשורות לגודל הלול ולהשפעותיו על הסביבה, כולל איסור הנשרת העופות, ראה להלן.

בענף החלב, אין ספק כי שיפור תנאי המחיה של הפרה תרמו בפועל להגברת ייצור החלב ולבריאות הפרות. בענף הלול, כיוון שהרפורמה בו אינה מיושמת עדיין, אין נתונים מהימנים על שיפור איכות חיי התרנגולות ואיכות הביצים.

נוסף על כך, בכל רפורמה שמבצעים, יש לתת את הדעת על ההשלכות החברתיות שישנן לביצועה. רבים מהחקלאים הם מבוגרים יחסית, וכן רבים מהם מתגוררים ביישובי הפריפריה, ועל כן אין להם יכולת ואפשרות לעסוק במקצוע אחר, ופעמים רבות יישומן של הרפורמות גורם בהכרח לעזיבתם של חקלאים אלו.

בפרק זה נדון בכמה סוגיות הכרוכות בהחזקת בעלי החיים במשקים.

1. תשתיות אזוריות וציון, תאורה, אספקת מי שתייה ואוכל בצורה נאותה, טיפול רפואי, צורת המתת תרנגולות, ניקיון הלול, בקרה תמידית על מצב הלול, איסור הנשרה, איסור קיטום מקור, ועוד. העונש הקבוע בתקנות למפר אותם הוא שישה חודשי מאסר. מרחב לכל מטילה: רוב המטילות כיום נמצאות בכלובים בעלי שטח מחיה מצומצם יחסית (לולי כלוב). התקנות קובעות להגדיל בצורה מדורגת את שטח מחייה ל-750 סמ"ר למטילה בשלב הסופי (סעיף 27), ולא מאפשרות בניית לול כלובים חדש או הוספת כלובים ללול קיים. המדינה מתמרצת כלכלית בניית "לול אסם" (לול נטול כלובים בעל קומה אחת) או "לולי מעוף" (לול נטול כלובים בעל 4 קומות). משנת 2037, יאסרו לשימוש הכלובים במדינה, ובולטים נטולי הכלוב יהיה מינימום של 1,111 סמ"ר שטח שמיש לכל מטילה. התקנות נמצאות בקישור הזה: <https://did.li/y2jIw> יש לציין כי הצרכן הממוצע בישראל כיום (2023), אינו דורש דווקא ביצי אסם, מעוף או ביצי חופש. ביצים אורגניות בחוק מוכרחות להיות גם ביצי חופש (אבל לא הפוך: רוב ביצי החופש אינן אורגניות), ומחיר ביצה אורגנית אינו מפותח והוא גבוה יותר, בעיקר בגלל המזון המיוחד שהמטילות מקבלות. יש לציין שהדרישה להפסיק להשתמש בכלובים, תייקר במידה מסויימת את עלויות הגידול וממילא את המחיר לביצה לצרכן. כמו כן, מסתבר שהתקנות העכשוויות (בעיקר הגדלת מרחב המחיה בכלובים) גם הן גורמות לייקור, אמנם נמוך, של מחיר הביצה - כיוון שבאותו כלוב החקלאי יוכל לגדל פחות מטילות: לדוגמה אם בכלוב הוא יגדל שלוש תרנגולות במקום ארבע, ההכנסות שלו יורדות ב-25%! יש לציין, שהתקנות הגיעו בדחיפת הוועדה המייעצת לתחום צער בעלי חיים במשרד החקלאות, שהוקמה ב-2006, לאור החלטת ממשלה, בהתאם לחוק צער בע"ח 1994, ראה כאן: <https://did.li/> eoeZH הוועדה חוסה תחת ועדת החינוך של הכנסת.

ב. החזקת בעלי החיים

כפי שראינו לעיל בפרק א, נאמר לאדם הראשון 'ורדו בדגת הים ובעוף השמים', ומשמעות הרדייה היא שליטה על בעלי החיים². כלומר אין כל מניעה בעצם החזקת בעלי החיים ושימוש בהם לצרכיו של האדם, ולכן מותר להשתמש בהם גם אם הדבר כרוך בסבל מסוים לבעלי החיים.

עם זאת, ישנם כמה עקרונות ותנאים להחזקת בעלי חיים לצורך האדם:
א. אם ההחזקה גובלת באכזריות (כגון חוסר תנועה מוחלט), אין להחזיקם באופן זה.

ב. מותר להחזיק בבעלי החיים אם הצורך בהחזקתם הוא משמעותי ומועיל לחלק נרחב מהאוכלוסייה.

ג. יש לדאוג לכך שהתנאים הפיזיים שבהם נמצאים בעלי החיים הם סבירים, מבחינת הגנה מפגעי מזג האוויר, גשם, רוח, שמש וכדומה.

ד. יש חובה לדאוג לטיפול רפואי רציף בבעל החיים, ואין להזניחו ללא טיפול, ובמקרה הצורך מותר להמיתו.

ג. הנשרה כפויה

נכון לתשפ"ו, בתקנות החזקת מטילות מובא שאין לבצע בהן 'הנשרה': "לא יגרום אדם להנשרה כפויה בתרנגולת מטילה; לעניין תקנה זו, 'הנשרה כפויה' הרעבה של תרנגולת מטילה במטרה ליצור אצלה מחזור הטלה נוסף". העובר על התקנה דינו שישה חודשי מאסר. מכיוון שההנשרה היוותה במשך שנים רבות פרקטיקה מקובלת בענף הלול, יש לבחון את מעמדה ההלכתי:

2. סנהדרין נט, ב.

רקע³

עופות בטבע בכלל, ובפרט תרנגולות, כשמגיע הסתיו בואכה החורף, לא בונות קינים, לא מזדווגות, מפסיקות להטיל (גם כשאין זכר), מנשירות חלק מהנוצות (כ־30%) וממעטות לאכול וזאת בשל ירידה בטמפרטורה ובשעות האור, וירידה בזמינות המזון.

לאחר מספר שבועות (16-8) עם התארכות היום (לאחר היום הקצר ביותר - 21.12), העוף מתחיל להתעורר לקראת ההטלה: צבירת הסידן בעצמות גדלה, חוזר לאכול, מגדל מחדש את נוצותיו, וחוזר להטיל.

בלולים מודרניים, לאחר תקופת הטלה מסוימת⁴ קצב ההטלה של התרנגולות יורד ירידה משמעותית. כדי לחדש את קצב ההטלה, מפחיתים את שעות האור, ובעיקר מפסיקים את נתינת המזון של התרנגולות למשך 8-12 ימים, (המים ניתנים ללא הגבלה), ולאחר מכן מעלים אותו בהדרגה. פעולה זו מכניסה את התרנגולות לעקה (סטרס) מסוימת, שגורמת לכמה תהליכים: נשירת מוגברת של הנוצות (מכאן שמה - הנשרה), ניוון מערכת המין, הפסקת ההטלה, ספיגת השומן וירידה במשקל הגוף.

חזרת המזון נעשית בהדרגה המותאמת לסוג הלהקה ולעונת השנה, בסיומו של התהליך הלהקה מחדשת את קצב ההטלה למשך מחזור הטלה נוסף. מדובר בתהליך שסה"כ אורך כחודש.

אם כן, הנשרה זו מחקה למעשה תופעה טבעית שמתרחשת אצל כל בעלי הכנף בטבע, בעיקר לקראת עונת הנדידה, או בזמן שמזג האוויר מתקרר. כלומר, הנשרה היא תופעה טבעית, אלא שבלולים מתזמנים את התופעה הזו באופן מלאכותי.

פעולה זו גורמת לתרנגולות סבל רב בזמן שבו הן אינן אוכלות, ומתוך כך לאחוזי תמותה גבוהים יחסית, אולם מאפשרות משך זמן ארוך יותר של ??

3. רקע זה הוא מתוך מאמר של מר אילן אריה מדריך מקצועי ראשי מחוזי, תחום עופות, שה"מ משרד החקלאות - 'הנשרה כפוייה למטילות השיטות, הדרישות, המלצות', 2002.

4. מחזור הטלה נמשך כ-8 חודשים עד שנה. יש לציין שתרגולות מתחילות להטיל בגיל חמישה חודשים.

דיון הלכתי

הפוסקים דנו בשאלה האם מותר לבצע הנשרה כפויה.

יש מן הפוסקים שאוסרים פעולה זו, מכיוון שמדובר בפעולה אכזרית, הגורמת סבל רב לעופות כלשונו של שו"ת 'שבט הלוי':⁵ "אבל אכזריות מופרזת כגון נידון דידן להרעיב בעל חיים זמן מרובה ולמנוע מהם אוכל... באכזריות מרובה להרעיב עד עשרה ימים, וגם אי נימא דגדר צער בעלי חיים דאורייתא ממש אין כאן כיון דעביד סוף סוף לריוח ממון, מכל מקום עביד כמנהג הגוים שהם אבירי לב..."

אולם יש מהם שמתירים פעולה זו, מכיוון שהיא נעשית לצורך רווח ממון משמעותי, ואף לא מצערים את בעל החיים בידיים אלא רק מונעים ממנו מאכל.⁶

למעשה, נראה שכיוון שהדבר נצרך לאדם ומדובר בחיקוי של תופעה טבעית שמתרחשת בלאו הכי, ועיקר ההתערבות היא התזמון של הפעולה, ובנסוף לכך מטרתה היא חיובית- המשך ההטלה של התרנגולות ושמירה על מחיר נמוך יותר של ביצים, הדבר אפשרי.

מובן שיש עדיפות לפיתוח זני תרנגולות שיכולות להטיל זמן רב יותר, ללא צורך בהנשרה כלל, יחד עם שימת דגש לעמידות פיזית שלהן בכל תקופת ההטלה.

ד. אפרוחים

רקע

בארץ מושמדים בכל שנה כשישה מיליון עד שמונה מיליון אפרוחים. בענף המטילות מושמדים הזכרים והנקבות הפגומות,⁷ ובענף הבשר

5. שו"ת שבט הלוי, ח"ב סימן ז. אמנם יש לעיין בדבריו, שהרי אם מדובר בפעולה טבעית בעיקרו של דבר, יש לעיין האם גם במקרה זה נגדיר אותה כפעולה אכזרית.

6. מנחת יצחק, ח"ו סימן קמה.

7. בשל העובדה כי זני המטילות מיועדים לביצים ולא לבשר, אין הצדקה כלכלית לגדל את

מושגים האפרוחים הפגומים שאינם מיועדים לגידול. השמדה זו נעשית שעות מספר לאחר בקיעת האפרוחים מהביצים, זאת משום שאין יכולת לבחון מהו מין העובר בעודו בביצה. משרד החקלאות מציע להשמיד את האפרוחים בכמה דרכים שונות: ריסוק, המתה בגז או המתה בחשמל.

הנחיות

א. מותר לגדל אפרוחים ככל הדרוש לצורך ייצור בשר וביצים לכלל האוכלוסייה.

ב. לאחר הבקיעה, מותר להרוג את האפרוחים שאין צורך בהם לשם ייצור המזון.

ג. השמדה זו חייבת להיעשות באופן המהיר ביותר ובמינימום כאב לאפרוח.

ד. נכון לכתיבת שורות אלו, (תשפ"ה) זיהוי מין האפרוח בעודו בביצה, והשמדת האפרוחים הזכריים לפני הבקיעה הוא מעשי ומסחרי⁸, ויש לזרז הכנסת פרוצדורה זו כחלק מתקנות הגידול של אפרוחים; וכן יש לוודא ששיטות ההמתה הן אלו שגורמות לסבל הקטן ביותר לאחר הבקיעה מהביצה.

ה. נוסף על כך, בתהליך הטיפול הגנטי, יש לברור זני תרנגולות בעלות אורך חיים רב יותר, ובעלות הספק הטלה רב יותר, כדי לצמצם את כמות האפרוחים הבוקעים בכל שנה.⁹

האפרוחים הזכרים לצורך בשרם.

8. בכמה מדינות באיחוד האירופי מדגרות אלו פעילות ומסחריות, ראה כאן בתקנות משרד החקלאות הגרמני: <https://www.bmel.de/EN/topics/animals/animal-welfare/research-poultry-in-ovo.html>

9. יש לציין כי בשל כך עדיף לבצע 'הנשרה' במטילות הקיימות, ולא להמית אותן, זאת משום שבכך מאריכים בסופו של דבר את תוחלת החיים שלהן ולא משמידים אותן עם סוף עונת ההטלה הראשונה, ראה בפיסקת 'הנשרה'.

פרק טו

כשרות בעלי חיים שחוו צער בעלי חיים

יש לדון בשאלה האם שמירה על אי גרימת צער לבעלי החיים בשעת גידור לם היא תנאי לכשרותם של בעלי החיים.

כדי לענות על שאלה זו נבחן כמה מקרים שבהם נגרם בוודאות צער לב-עלי החיים בתהליך הגידול, ונלמד כיצד דנו בהם הפוסקים.

א. פיטום אווזים

אחד הפולמוסים ההלכתיים הגדולים בעניין צער בעלי חיים שהחל לפני מאות שנים, הוא פולמוס אודות הלעטת אווזים, על מנת ליצור מהם כבד שומני (Foie gras).

בתהליך פיטום האווזים מוחדר מזון בכוח לקיבתם, והכבד מתנפח הרבה מעבר לגודלו הטבעי. בתהליך זה האווזים מגיעים למצב שבו אינם יכולים לנוע כלל. אין חולק כי האווזים סובלים בתהליך הפיטום עצמו ובעקבותיו, ויש בכך משום צער בעלי חיים¹.

1. פיטום אווזים ועוד ציפורים מוזכר כבר במצרים העתיקה ובאימפריה הרומית, ומקובל היום בעיקר בצרפת, ונחשב שם למעדן. במשנה (שבת כד, ג) מוזכר פיטום בעלי חיים שונים בהקשר לשבת, אולם לא מוזכר שיש בעיה בימי חול. הספיקות ההלכתיים באכילת כבד אווז מוזכרים לראשונה בדברי הרמ"א במאה ה-16. יש לציין שכל הפוסקים בימי הביניים, ורוב הפוסקים בעת החדשה התייחסו לשאלת היות בעל החיים טרפה, ולא לשאלת צער בעלי החיים שבגינה יש להימנע מאכילה. רק בעשרות שנים האחרונות, התעוררה שאלת כשרות הכבד בשל צער בעלי החיים הכרוך בה.

ישנם פוסקים רבים שאסרו לאכול את כבד האווז, ובמקומות רבים נהגו שלא לאכול,² וישנם רבים אחרים שהתירו את אכילתו, ונהגו לאכול.³

לשיטת המתירים את אכילת הכבד, פיטום האווז מותר מכיוון שהוא נעשה לצורך האדם, וכאמור, פעולה הנעשית לצורך האדם מותרת, גם אם היא גורמת להם לצער מסוים, יחד עם זאת מכיוון שבעל החיים הצטער בהליך גידולו לא ניתן להגדיר בשר זה כ'בשר חלק', והוא אינו מהדרין.⁴

לשיטת האוסרים את אכילת כבד האווז, פיטום האווז אסור בשל העובדה כי בתהליך ההלעטה נגרמים לבעלי החיים פצעים בוושט (בגלל הצינור המוכנס ובגלל האוכל עצמו), ועל כן בעל החיים מוגדר 'טרפה' (כדין 'נקר בת הוושט'). ומכיוון שתהליך הגידול דומה בכל האווזים, יש לחשוש לכך

-
- במדינות רבות בעולם כיום (2023), פיטום כבד אווז אינו חוקי, אולם אין איסור לשווקו (מלבד מדינות בודדות בארה"ב שאסרו לשווקו). בשנת 2020 שיאנית הייצור העולמית הייתה צרפת (14,000 טון) ולאחריה הונגריה ובולגריה (כ-2,000 טון כל אחת), ומעט מאוד בשאר מדינות העולם. בישראל ייצור כבד אווז התחיל בתחילת שנות המדינה והלך והתפתח. בשנת 1969 התכנסה מועצת הרבנות הראשית בראשות הרב אונטרמן והחליטה להמשיך לאשר את פיטום האווזים ושיווקם ככשרים, רק לאחר ביצוע שיפורים בתהליך הפיטום. בשנת תשס"ו (2006) בעקבות פסיקת בג"צ, נאסר פיטום אווזים וברווזים בישראל. מאז ארגונים שונים מנסים גם לאסור את ייבוא כבד אווז בארץ, ללא הצלחה. משיחה עם הרב יניב כהן, ראש מחלקת משחטות ברבנות הראשית נמסר לי שכיום (אוגוסט 2023) כבד אווז מיובא לישראל ממשחטה אחת בהונגריה, בכשרות הרבנות הראשית לישראל (כשר ולא מהדרין). בשנת 2020, יצא צוות מומחים מטעם הרבנות הראשית, ונתן הנחיות כיצד ניתן לשווק מאותה משחטה גם כבד בכשרות מהדרין של הרבנות הראשית, בכפוף לשיפורים מסוימים, בין השאר בתחום צער בעלי חיים. בפועל נכון להיום אין עדיין שיווק כבד מהדרין לישראל. מחירו בשוק בישראל הוא 400-500 ש"ח לק"ג (2023).
2. וכך הוא מנהג ירושלים, ראה ציץ אליעזר, חלק יא סימן מט. שו"ת שבט הלוי, חלק ט סימן קנג, כתב בשם החזון איש, שראוי להנהיג שלא לעשות כן בארץ ישראל, והרב צבי פסח פרנק (הר צבי יו"ד כו) כתב שנהגו בא"י לא לפטם עופות.
 3. בעיקר נהגו כך יהודים יוצאי הונגריה. וראה שבט הלוי, חלק ט סימן קנג, שכתב שהמקל - יש לו על מי לסמוך. הרב שלמה עמאר (שמע שלמה ד, יו"ד א), כתב שיש לתת רק הכשר כשר ולא מהדרין, בגלל סוגיית הטריפות.
 4. הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (שיחה בעל פה).

שכולם טרפות.⁵ לדעת הרב עובדיה יוסף⁶ יש לצרף את העובדה שהפיטום כרוך בסבל רב לאווזים ולדעתו בשל כך אין לבצע פיטום זה.

ב. עגלי חלב

כדי לקבל בשר בקר בעל גוון בהיר ומרקם רך, אחת משיטות גידול העֵרֵגִים היא האכלתם במזון נוזלי מיוחד על בסיס חלב או תחליפי חלב ודל־ברזל, עם מיעוט מוצקים, ומניעת תזונה מהם ככל הניתן ע"י הכנסתם לתא בודד. בצורה זו השרירים לא מתפתחים, והבשר נשאר רך. מים ניתנים להם באופן חופשי. העגלים הרבה פעם נשחטים לאחר 4-6 חודשים.

אופן גידול זה גורם לאחוז גבוה באופן יחסי של מחלות בעגלים אלו, לערֵגִים מת עגלים שגדלים בתנאים רגילים, ולצער רב בתהליך הגידול, בשל חוסר התזונה שלהם.⁷

5. הב"ח, יו"ד סימן לג סוף אות כב יצא בחריפות כנגד אכילת כבד האווז, ולדבריו: והמורה כד יישר חיליה לבטל הלעטה זו מקרב בני ישראל ולהחרים על זה שלא ילעיטו האווזות ולא יבואו להקל באיסור דאורייתא תבוא עליו ברכה, כי רבים מקילין לעצמן ולא יבואו להראות הריעותא לפני המורה ונכשלים באיסור תורה ורבים חללים הפילה הבורה". רמ"א, יו"ד סימן לג סע' ט מתיר לאחר בדיקה מדוקדקת; ט"ז יו"ד לג, יח מתיר אחר בדיקה חיצונית בסיסית, אבל אומר שירא שמים יזהיר לבני ביתו שילעיטו את האווזים בנחת ובדברים קטנים ולא בחתיכות גדולות של מאכלים; שו"ר ברכה לחיד"א סימן שכד שכתב "והלוואי שלא ילעיטום לעולם", מכיוון שלעיתים הוושט נקוב ולא בודקים; והביאו ביאור הלכה או"ח שכד, ט. חלק מהדיון בפוסקים הוא גם כן בשאלה מהי רמת השכיחות של הטרפות בשל שיטות ההלעטה, וצורת בדיקת הושט לאחר השחיטה, והשאלה האם אנשים אכן יביאו את הושט לבדוק מנוסה. ייתכן שבעבר היה יותר צער לאווזים, כיוון שכיום מלעיטים את האווזים בדייסה רטובה שמוחדרת לקיבה ע"י צינורית, ולא כמו בעבר שהלעיטו ביד או בכלי מאכלים יבשים טענה הלכתית נוספת, היא שבסוף תהליך ההלעטה האווזים לא יכולים לחיות במשך שנה שלימה, ונחשבים טריפה בשל כך (אגרא דכלא וארא). אולם מבדיקות מסתבר שהדבר אינו נכון, ובסיום תקופת ההלעטה אווזים שלא נשחטו חזרו לאכול כרגיל והכבד שלהם קטן לגודל רגיל (מפי הרב פרופ' זיבטובסקי).

6. עיתון יום יום, יח אדר ב תשע"א (24.03.2011), וסיים שירא שמים לא יצרוך ממאכל זה.
7. בשנת 2006, יצאותקנותבמשרד החקלאותעלגידולעגליחלב, שמשפרותאתרווחתהעגלים: התקנות מגדירות את השטח המינימלי של התא, החובה שהעגלים יראו זה את זה, חובה שעגלים יקבלו מים באופן חופשי, החובה מעל גיל חודש לתת גם 100 גרם של תערובת מוצקה מדי יום בנוסף למזון הנוזלי, ועוד, כיום לא מגדלים באופן זה.

לכן, כתב הרב משה פיינשטיין⁸ שאמנם מותר להשתמש בבעלי החיים לצרכיו של האדם, ואף להמיתם לצורך כך, אך לא כל פעולה תהיה מותרת. לדבריו, אין לגדל עגלי חלב, מכמה סיבות:

א. אחוז הטרפות בשחיטה הוא גבוה.

ב. הפעולות שהותרו לצורך בני האדם הן דווקא פעולות לצורך הנאת רוב בני האדם. אם הפעולה היא לצורך הנאה של חלק קטן בלבד מהאוכלוסייה, אין להתירה, כיוון שלא כל צורך של אדם כלשהו נחשב לצורך שעבורו מותר לצער את בעלי החיים.

ג. אין הנאה מהותית מתוצאות הפעולה עצמה אלא יש בפעולה מטרה שיווקית בעלמא.

אולם גם לדבריו, כל פעולה שמועילה לכלל האוכלוסייה וסבל בעלי החיים בה אינו גדול - מותרת.

בארצות הברית בשנות ה-90, ארגוני כשרות נתנו כשרות לעגל חלב, מכיוון שתנאי גידול העגלים השתפרו מאוד, בנוסף לבדיקות רבות לוודא שהעגלים אינם מוגדרים הלכתית כטריפה.

ג. הפלת בעל החיים לפני השחיטה

בתהליך השחיטה, ראוי לכתחילה לשחוט את הבהמה דווקא בעודה שר כבת על צידה ולא בעמידה⁹. לשם כך פותחו במהלך השנים שיטות רבות שגורמות להפלת הבהמה על צידה,¹⁰ הפלה זו ודאי גורמת כאב לבעל

8. אגרות משה אבה"ע ד, צב.

9. הסיבה ההלכתית היא "דריסה", לוודא ששוחטים בלי ללחוץ על הסכין, כיוון שבשחיטה מלמעלה למטה, כובד הסכין הוא המניע לשחיטה, וזו בעיה של דריסה ראה שו"ע יו"ד כד, א-ו.

10. השחיטה כיום נעשית בתוך 'תא עקדה', שאליו מוכנסת הבהמה (בקר), התא מתאים את עצמו לגודלה של הבהמה, והופך אותה על גבה, השחיטה עצמה נעשית שנית ספורות לאחר מכן. להרחבה בעניין השיטות בהיפוך בעלי החיים בשחיטה וסוגיית צער בעלי חיים בשחיטה זו, ראה בספרו של הרב ד"ר ישראל מאיר לוינגר 'השחיטה וצער בעלי חיים', פרק

החיים, ובכל זאת הדיון בגמרא ובפוסקים הוא האם הוא יש לחשוש לדין 'נפולה', דהיינו שבירת עצמות וקריעת איברים פנימיים, ולא לשאלה האם הדבר גורם כאב לבעל החיים במהלך הנפילה עצמה.¹¹

אם כן, על אף שבוודאי חייבים לשמור מצער בעלי חיים בשעת הגידול, אין זה תנאי לכשרותו של בעל החיים לאחר שחיטתו.

ה, תשס"ד. ניתן למוצאו במרשתת באתר 'דעת'.
11. חולין נא, ב, כלשונו של השו"ע, יורה דעה סימן נח: שור שהרביצוהו לשחיטה, אף על פי שנפל נפילה גדולה שיש לה קול בעת שמפילים אותו, אין חוששין לו. גם הרמ"א, שחולק וסובר שיש לחשוש לקול זה במקרה שקשרו את כל רגליה, חושש משום 'נפולה' ולא משום צער בעלי חיים.

פרק טז

ניסויים בבעלי חיים¹

רקע

ניסויים בבעלי חיים מקובלים בעולם מזה מאות שנים, לצרכים רבים ומגוונים, שעיקרם הוא הבנת תהליכים ביולוגיים שונים והשפעתם באדם עצמו. לניסויים אלו קמים מתנגדים שפועלים בדרכים שונות כדי לבטלם.

העקרונות ההלכתיים

א. עקרונית, ניסויים ומחקרים שנעשים לצורך בריאותו של האדם מותרים ואף נחוצים, הן מחקרים לשם פיתוח תרופות, הן מחקרים לשם למידה של דרכי רפואה שונות, בחינת חומרים שונים והשפעתם על האדם,² ועוד.³

1. להרחבת הדיון בכל הסוגיות הנוגעות לניסויים בבעלי חיים, מטרותיו, תרומותיו הן לחקר המדעי והן לרפואת האדם ונושאים רבים נוספים, ראה בספרו של פרופ' אלכס צפירי, 'האדם והחיה - ניסויים מדעיים בבעלי חיים', הוצאת אוניברסיטת חיפה ומשכל, 2013.

2. כגון מוצרי קוסמטיקה שונים, שמכיוון שהם פועלים על גוף האדם, יש לבחון את השפעתם.

3. בשאלות אלו דנו גדולי הפוסקים שבדורות האחרונים כגון: הרב יחיאל וינברג בשו"ת שרידי אש, הובאו דבריו בשו"ת חלקת יעקב חושן משפט סימן לה; הרב אליעזר וולדינברג בשו"ת ציץ אליעזר חלק יד סימן סח; ועוד, המשותף לדברי כולם הוא שכל פעולה שנצרכת לאדם מותר לעשותה, ומכיוון שהניסויים הם הדרך הטובה לקבלת התוצאות הרצויות, התירו ניסויים אלו. ועי' בסיכום השיטות בסוגיה זו בספר 'נשמת אברהם' כרך ב, סימן כח סע' יח, ולמסקנה כתב: "ובמקום שנוגע לכלל, אין טעם להחמיר מצד מידת חסידות, ולכן צריך להתיר לרופאים לעשות נסיונות בלי שום פקפוק".

ב. מטבעם של דברים, בתחילת עריכת הניסוי תוצאתו עדיין אינה ידועה. לכן מותר לבצע ניסויים בבעלי חיים, בתנאי שזו הדרך היחידה או הטובה ביותר לבחון את התוצאה המתבקשת. אם ישנה אפשרות לקבל את אותן תוצאות ללא ניסוי בבעלי החיים, אין היתר לבצע ניסוי כזה, אלא אם יוכח שיש לניסוי יתרון בביורור דברים שאי אפשר לברר בלעדיו.

ג. מותר לערוך ניסויים גם לצורך אישוש מסקנות שנעשו בניסויים קודמים.

ד. יש לוודא כי הניסוי נעשה באופן שהסבל הנגרם לבעלי החיים הוא המועט ביותר. אך פשוט שאם מטרת הניסוי היא מדידת רמת הסבל - מותר לערוך ניסוי זה.

ה. בסיום הניסוי, אם לא ניתן לרפא את בעל החיים או שעלות ריפוי היא גבוהה, יש להמית את בעל החיים באופן המהיר ביותר.

ו. נוסף על כך, יש לתכנן את הניסויים באופן שלא יהיה צורך בעריכתם בשבת. במקרים של ניסויים ארוכי טווח מותר לומר לחוקר שאינו יהודי שימשיך בניסוי גם בשבת.

ז. מותר לטפל בבעלי החיים המשתתפים בניסוי בשבת, לפי הנחיות הטיפול בבעלי חיים בשבת.

הכנת בעלי חיים לניסויים

ח. כדי שהניסויים בבעלי החיים ייעשו היטב, מותר להכין את בעלי חיים ככל הנדרש לצורך ניסויים אלו. מותר אף להעביר בעלי חיים ממדינות שונות⁴, ויש לטפל בהם במהלך הגידול וההעברה לפי הנחיות הטיפול בבעלי חיים, הן ביום חול והן בשבת.

4. נכון לשנה זו, תשע"ה, חברת אל על מתנגדת להעברת בעלי חיים לצורך ניסויים בין מדינה למדינה, כאמור, מכיוון שמותר לבצע ניסויים בבעלי חיים, מותר להעביר אותם ממדינה למדינה, לפי צרכי הניסויים השונים.

פרק יז

טיפוח עופות¹

א. מבוא

טיפוח העופות וברירת הזנים המתאימים עבור האדם הוא תהליך שמתרחש שנים רבות, ומדי פעם בפעם אנו נדרשים לבירורים שונים בסוגיה זו. מטרת פרק זה הוא לשפוך מעט אור על סוגיה סבוכה זו.

התרנגולים לא היו נפוצים במיוחד באזורנו בתקופת המקרא, אך הם נפוצו כחיות משק כבר מימי בית שני. באותה תקופה גם התפשט היתר השימוש בבשר התרנגול ובביצים. בימי התלמוד היה התרנגול כבר נפוץ כל כך, שתפס את המקום העיקרי בין עופות המשק.² כשרותם של התרנגולים, כמו של שאר העופות הטהורים, נשענת על מסורת שעברה מדור לדור.³ אנו למדים ממספר מקורות חיצוניים כי בתקופות קדומות היו שפקפו בכשרות התרנגול, וכך נהגו למעשה הקראים שנמנעו מאכילתה.⁴

מסורת ההיתר לאכילת התרנגולים וביציהם נשמרה במשך כל הדורות. עם זאת, היא נתקלה בקשיים רבים כאשר הגיעו לקהילות יהודיות זנים חדשים של תרנגולים, הרחוקים בטיבם ובמראיתם מאלו שהוחזקו במסורת.

1. כתיבה: אביעד פרנקל, מתוך אניקלופדיה הלכתית חקלאית.
2. ראו בערך 'תרנגול' באנציקלופדיה הלכתית חקלאית.
3. ראו בערך 'סימני כשרות בעופות', באנציקלופדיה הלכתית חקלאית.
4. מאיר בר אילן, השיפורים בתזונה במהלך ימי בית שני, מורשת ישראל 6 (2009), עמ' 50-31. וראו את דחיית רס"ג לטענותיהם - י' קפאח, פירושי רבינו סעדיה גאון על התורה, ירושלים תשמ"ד, עמ' קכב.

במקרים מסויימים התעוררה שאלה מיידית על כשרות הזן החדש, משום שאין עליו מסורת. לפי רוב הפוסקים קיים איסור באכילת מיני עופות שאין עליהם מסורת, גם אם קיימים בהם סימני הטהרה.

ב. עקרונות טיפוח עופות

דבר ידוע הוא כי השונות בין מינים וזנים בעולם החי והצומח נובעת משני מקורות עיקריים: האחד - תהליך הריבוי הטבעי, שיוצר שונות גנטית. השני - שינויים סביבתיים שמפעילים לחץ של ברירה. חלק מהשינויים הסביבתיים הללו מתגלמים גם בהתערבות האדם - שבמשך הדורות יוצר תהליך של ברירה מלאכותית לפי צרכיו.

בתחילת המאה ה-20 החלו מגדלי התרנגולים לברור זני תרנגולים באופן מאסיבי, על מנת להגיע לתוצרים טובים יותר מבחינה מסחרית. לאחר מלחמת העולם השניה גדל הביקוש לבשר תרנגולות (שעד אז טופחו בעיקר לטובת הביצים). לכן, נוצר צורך בטיפוח נבדל לפטם ולהטלה. לשם כך, טפחו זן בשם 'רוק לבן', שמקורו בזן שטופח להטלה ולבשר (מטרה דו-תכליתית), כקו אימהי שטיפחו לטובת ההטלה, וזן בשם 'קורניש' כקו אבהי, שטיפחו לטובת הפטם. יש לציין כי למינים אלו קיימת מסורת אכילה בת מאה שנים לפחות.⁵ קשה להניח שחברות הטיפוח ישתמשו בזנים עליהם אין מסורת, משום שהדבר נוגד את המודל שמנסה למקסם את התועלת לאחר דורות של טיפוח.⁶

כיום המכלוא מתקדם הרבה יותר, כיוון שניתן להשתמש במחשבים שיוכלו לנבא את תוצאות ההכלאות. ההכלאה נעשית בצורה מכוונת כדי להגיע לאחוז גבוה של בשר חזה, הטלה יעילה יותר ונצילות מזון גבוהה של התרנגולים. ההשבחה מסתייעת בסמנים גנטיים, שמאפשרים לבודד את הצאצאים בעלי הגנוטיפ היעיל ביותר לטובת הדור הבא. עם זאת,

5. ראו תשובתו של הרב יהודה הלוי עמיחי - <https://boti.bot/Sdkxp8h3lxN>.

6. הרצאה של יואב איתן בכנס השנתי למצוות התלויות בארץ, מכון התורה והארץ, https://www.youtube.com/watch?v=CJSI_A-ZOng

ככל הידוע, בתעשיית התרנגולים כיום לא משתמשים בהנדסה גנטית, מה שמוריד את הסיכוי שנכנסים זנים רחוקים, עליהם אין מסורת אכילה.⁷

ג. תרנגול ההודו

תרנגול ההודו, הגיע לאירופה ממרכז אמריקה כבר בשנת 1519. תפוצתו של תרנגול ההודו היתה מהירה, ובמחצית הראשונה של המאה השש-עשרה הוא היה מוכר במרבית ארצות מרכז אירופה. מאנגליה הגיע תרנגול ההודו גם לצפון אמריקה.

על כולם מוסכם שלתרנגול ההודו לא היתה מסורת אכילה עד לגילוי יבשת אמריקה, שכן התרנגול לא היה מוכר במקומות יישובם של היהודים עד אז. עם זאת, הפקפוק ההלכתי הראשון בדבר כשרותו עלה רק במחצית השנייה של המאה ה-19, כ-350 שנה אחרי הבאתו לאירופה. קיימות מספר עדויות בספרי ההלכה כי במשך תקופה זו נאכל תרנגול ההודו במקומות רבים, ואף נזכר בספרי הלכה שונים כמין שאין פקפוק באכילתו. עיתוי התשובות הראשונות שמתעמתות עם שאלת כשרותם של תרנגולי ההודו, וניסוחי הדיון בשאלת העדר המסורת עליהם, מותיר רושם שעיסוק זה נבע אגב-אורחא, כסניף לפולמוס ביחס לזנים החדשים יותר של התרנגולים שהגיעו מאגן הים התיכון בשנות החמישים של אותה מאה (ראו לעיל). באותו פולמוס הסתמכו רבים על ההיתר של אכילת תרנגולי ההודו, כסניף להיתר של אותם מינים.⁸

כיצד אם כן, הותר תרנגול ההודו? היו שטענו כי המתירים סברו (בטעות) כי לתרנגול ההודו, על אף שמוצאו בעולם החדש, היתה מסורת אכילה מקדמת דנא.⁹ אפשרות נוספת היא שרבים החליפו בין תרנגולי ההודו למינים אחרים

7. כך נמסר בשיחה בע"פ עם ד"ר יואב איתן, מנהל מדגרת קבוצת יבנה. יש לציין כי חברות ההשבחה הגדולות לא מוסרות מידע בקשר לזנים מהם הן יוצרות את ההכלאות, אך הדעת נותנת שאין הם מערבים זנים ישנים, בשל שיקולי תועלת.

8. ראו למשל: פירוש לספר האשכול של ר' צבי בנימין אוירבך, הלברשטאט תרכ"ה, עמ' 62;

ר' אריה ליבוש, ערוגות הבושם, וילנה תר"ל, קונטרס התשובת ליו"ד פכ טז, עמ' קע-קעד.

9. כך נמצא בפירוש אצל הרב יצחק יהודא יחיאל מקומרנא, שסבר כנראה כי לתרנגול ההודו

- דוגמת ה'קורביצר הינד'¹⁰. בעל ערוגות הבושם חידש שההכרח במסורת נולד רק בהקשר למינים חדשים, שלא ניתן לדעת עליהם בוודאות שאינם דורסים. מכיוון שבזמן הדיון המחודש כבר היה מוכר תרנגול ההודו שנים רבות, אין סיבה להמשיך לחשוש שמא הוא דורס, וממילא מתבטל הצורך במסורת לגביו.¹¹ סברה נוספת להיתר הובאה בספר האשכול - לדעתו ניתן להסתמך על מסורת "חדשה", גם אם היא בת כמה דורות בלבד, כדי להתיר עוף שיש בו את סימני הטהרה.¹²

ד. 'התרנגולים החדשים'

באמצע המאה ה-19 הגיעו לאירופה מינים חדשים של תרנגולים, השונים במראם באופן ניכר מן התרנגולים הישנים. בין הזנים החדשים היו תרנגולים שמוצאם בקפריסין (נקראו - "קורביצר הינר") ותרנגולות מקוצ'ין - סין (נקראו קוכין-חינה). בסוף שנות החמישים של אותה מאה התעורר פולמוס עז בין רבני מזרח אירופה לגבי כשרותם של התרנגולים הללו, כיוון שלא היתה בידם מסורת כשרות ביחס אליהם. בהמשך נוצרו גם זני הכלאה פוריים בין התרנגולים החדשים לתרנגול הישן.

בשלב מסויים נפוצו שמועות, לפיהם לרבני ארץ ישראל יש מסורת כשרות לאותם זנים או לפחות לחלקם. העדויות לא היו ברורות ואף סתרו אחת את השנייה. רבים ניסו להשיג מידע ברור, בין היתר על ידי שליחים שהיו אמורים להביא את התרנגולים ממרחק לשם השוואת הזנים. הפולמוס הניב

היתה מסורת אכילה מיהודים שישבו בהודו "קבלה עד משה רבינו" (!) - מובא בשמו בקונטרס כנפי נשרים תרכ"ו. וראו מה שכתב בשו"ת מי באר, הרב יצחק שור, סימן יט, בשם הריב"ש. נראה כי נקודת המוצא של רבים מהמתירים קשורה לבלבול בדבר מוצאו של עוף ההודו, לבלבול שטבוע גם בשמותיו הרבים ("אנגליש הינד", "טרקי" ועוד).

10. ראו אצל עמר, מסורת העוף, עמ' 140-141.

11. ר' אריה ליבוש, ערוגות הבושם, קונטרס התשובות ליו"ד פב, סימן טז, עמ' קעב. צוטט גם בדרכי תשובה פב, כ.

12. ספר האשכול, הלברטאט תרכ"ח, עמ' 63. באופן מעט שונה הסביר הנצי"ב מוולאזין. לדבריו, בזמן שהביאו את התרנגול מאמריקה רבים ערערו על כשרותו, אך כיוון שדעתם לא התקבלה במשך כמה דורות, הרי ש"כבר הוחזקו להיתרא". שו"ת משיב דבר, ירושלים תשנ"ג, סימן כב.

קונטרסים שלמים שהוקדשו לנושא, ובספרות השו"ת של אותה תקופה ניתן למצוא תשובות רבות שנדרשו לעניין.¹³ דמות מפתח בפרשה היה ר' חיים מצאנז, שמעמדו באותה עת בעולם ההלכה הפכו לציר מכריע בסוגיה.¹⁴ בתחילה התיר ר' חיים את העופות בהסתייגות גדולה (ובעצמו נהג בהם לחומרא), משום שריבוי הזנים והקושי בהשגת עדויות מהימנות הותיר ספק בקשר למסורת עליהם.¹⁵ בשנת 1866, לאחר בירור מעמיק, הגיע ר' חיים למסקנה שלבני ארץ ישראל קיימת מסורת מהימנה לגבי התרנגולת מקפריסין ולכן התירם לגמרי.¹⁶ עם הזמן, היתרו של ר' חיים ושל אחרים קנו שביטה בציבור, והמחלוקת שכחה. גם גדולי המתנגדים לאכילת התרנגולים החדשים נאלצו להסכים להיתר, אחרי שזני ההכלאה טשטשו כמעט לגמרי את ההבדלים בינם לבין התרנגול הרגיל.¹⁷

הזנים המקובלים כיום להטלה ולבשר, כגון ליהמן, קורניש וכדומה, הם זנים שיש עליהם מסורת ברורה, לפירוט הזנים ראו בספר מאור לכשרות של הרב ד"ר ישראל מאיר לוינגר.

ה. תרנגולים בעלי חמש אצבעות

בראשית המאה ה-20 התגלע וויכוח מחודש בשאלת מסורת התרנגולים, הפעם בשל זן חדש של תרנגולים בשם 'פאוורלס'. השוני המרכזי בין

13. סקירה מקיפה על הפולמוס, בת התקופה, ניתן למצוא אצל הרב יוסף שאול הלוי נתנזון שהיה משחקני המפתח בפרשה, דברי שאול ויוסף דעת, שואל ומשיב, ירושלים נוי-יורק תשכ"ד, סימן קמט; מהדורה חמישאה, סימן סט. פרטי הפולמוס מובאים בתמצות אצל לוינגר, מזון כשר מן החי, עמ' 49-50; וביתר הרחבה אצל עמר, מסורת העוף, עמ' 123-133.

14. עמר שם.

15. שו"ת דברי חיים, לבוב תרל"ה, סימנים מה-מו.

16. כך כתב לר' שלום טויבש. ראו שו"ת שאילת שלום, זאלקווא 1869, תשובה כב. בין שתי התשובות הנ"ל ניסה ר' חיים להקים ועדת בדיקה מקיפה בעניין, ואף שלח את חתנו - ר' נפתלי חיים הורביץ - להביא לו תרנגולים מארץ ישראל ומאיזמיר לשם בדיקתם. הפניות מלאות להשתלשלות תשובותיו ראו אצל עמר, עמ' 129-133.

17. ראו למשל תשובתו של ר' שמעון סופר (בנו של החת"ס) - "לא היה בידי למחות ולאסור אחר שכבר נתפשטו בכל המדינה ונתערבו עד שקשה כמעט למצוא תרנגול שתהיה ברור שאינה מבני התערובת. וכל כיוצא בזה יפה השתיקה מהדיבור. מכתב סופר ליו"ד, סימן ג.

ה'פאוורלס' לזנים המוכרים של התרנגולים הוא בכך שלהם חמש אצבעות, בניגוד לארבע האצבעות של הזנים המוכרים. לפי עדותו של הרב חיים אלעזר שפירא, בעל מנחת אלעזר, תרנגולים אלו הגיעו למזרח אירופה מצרפת.

שאלת היתרם של תרנגולים אלו נסובה על שני צירים: מחד, היו שטענו כי האצבע הנוספת נחשבת כ'יתרה'. הדין בגמרא אומר ש'כל יתר כנטול דמי' ועל כן העופות נחשבים כאילו חסרה להם אצבע אחורית, וממילא חסר להם אחד מסמני הטהרה (אצבע יתירה).¹⁸ אמנם, רוב האוסרים טענו כי הבעיה היא בשאלת המסורת. בעל המנחת אלעזר כתב שהאצבע הנוספת נחשבת כשינוי מהותי בין התרנגול המדובר לתרנגולים הישנים, ועל כן חייבים, לשיטת הרמ"א, שתהיה מסורת על כשרותו.¹⁹ כחיזוק לסברתו, טען בעל המנחת יצחק שגם ברישומי השלטונות נחשב התרנגול כזן בפני עצמו, ולכן ברור שיצטרך מסורת נבדלת, שנעדרה. לאחר שקמו ערעורים על שיטתו, כתב תלמידו, הרב נטע שליסל, קונטרס מפורט שהודף את טענות המקילים, ונראה שכך נקטו למעשה רוב הפוסקים.²⁰

בימינו נפוץ זן אחר של תרנגול בעל חמש אצבעות, הנקרא גם תרנגול משי. תרנגול המשי קטן באופן משמעותי מהתרנגול שלנו, יש לו כרבולת שחורה, זקן ונוצות קצרות. בארצות המוצא שלו (סין ויפן), משמש התרנגול למאכל, אך בארץ הוא משמש בעיקר כחיית מחמד, ועל כן הבירור העיקרי הוא לגבי אכילת הביצים שלו. למעשה, נחלקו הפוסקים - יש שאסרוהו ויש שהתירוהו.²¹

18. ראו שו"ת דובב מישרים, סימן פט. היה מקום לחשוב שהעוף יאסר בשל כך גם מצד היותו טריפה, אך המנחת אלעזר כתב שמטעם זה אין לאוסרו, תוך הסתמכות על שו"ת בני ציון החדשות (סימן נ').

19. הרב חיים אלעזר שפירא, מנחת אלעזר, חלק ה סימנים א-ב. בנוסף לאצבע היתרה, היו (לפי עדותו) שינויים נוספים במראה שהרחיקו את הפאוורלס מהתרנגולים הרגילים.

20. הרב נ"ש שליסל, דרך נש"ר (קליינווארדיין, תרצ"ד).

21. ראו תשובתו של הרב יהודה הלוי עמיחי, אמונת עיתך 101 (מכון התורה והארץ, תשרי תשע"ד), עמ' 45-52, וכן תשובתו של הרב אשר וויס שם, עמ' 53-56. שניהם נטו לאסור את ביצי התרנגול אף לספרדים. אמנם, ראו תשובתו של הרב יעקב אפשטיין, חבל נחלתו יד, סימן כו, שהתירם באכילה.

1. תרנגול הבאראקל

בשנים האחרונות עלו בציבורים שונים חששות בקשר לכשרותם של זני העופות הנשחטים בארץ. לטענתם, עופות אלו הם תוצר של הכלאה עם זנים לא ידועים, ובסבירות מסויימת גם התערבו בהם עופות דורסים.²² חברה בשם 'מסורת טהרת העופות' התחילה לייבא לארץ זן חדש של תרנגולים בשם 'באראקל', שמקורם בבלגיה. לטענת אנשי החברה מדובר בזן טהור ללא הכלאות, שעליו קיימת מסורת אכילה מקדמא דנא. בשנת תשע"ז התעורר פולמוס רבתי בעניין, כיוון שהיו רבנים שטענו שדווקא לעוף החדש אין מסורת אכילה, ושיש לאסור את שחיטתו.²³ מנגד, רבים טענו כי הבראקל הוא התרנגול שהיה נפוץ בקהילות שונות, ואף הביאו עדויות לכך.²⁴ חלק מהרבנים התירו את הבראקל גם ללא מסורת, שכן אין השינוי במראהו גדול כל כך מהתרנגול המצוי בידנו.²⁵

22. שבט הלוי ח"י יו"ד סימן קיג. ובחוברת פעמי יעקב קובץ נו עמ' נז.
 23. הראשון לאוסרים הרב משה ברנסדורפר, אב"ד 'היכל הוראה' בירושלים, שטען ביחס לחברה - "מביאים אותו ממדינה רחוקה שרגל יהודי לא דרכה בהן ואומרים שהוא עוף טהור בלי שום תערובת". לפסקו של הרב ברנסדורפר הצטרפו לאחר מכן רבים מרבני העדה החרדית בירושלים, בראשם הרב משה שטרנבוך, ראב"ד העדה החרדית בירושלים, שכתב בחריפות - ואפילו כל גדולי ישראל יתירו הוא באיסורו עומד. ראו: <https://www.bhol.co.il/news/829396>

24. כך למשל העיד הרב מאזוז - <https://www.kikar.co.il/244034.html>.
 25. כך כתבו רבני הבד"ץ בבני ברק - <https://www.kikar.co.il/241741.html>, וראו גם <https://www.yeshiva.org.il/midrash/35770> - תשובתו של הרב יהודה עמיחי כאן -

נספחים

א. בעלי החיים במשפט העברי

חיוב הריגת בעלי חיים

אנו מוצאים בתורה מספר מצוות שעוסקות בעונש שיש להשית על בעלי החיים, כגון החיוב לדון בשור מועד ושור תם:¹

בנגיחת אדם: "וכי יגח שור את איש או את אשה ומת סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו ובעל השור נקי, ואם שור נגח הוא... השור יסקל וגם בעליו יומת, או בן יגח או בת יגח כמשפט הזה יעשה לו, אם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדניו והשור יסקל".

בנגיחת בעל חיים אחר: "וכי יגף שור איש את שור רעהו ומת ומכרו את השור החי וחצו את כספו וגם את המת יחצון, או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשם ולא ישמרנו בעליו שלם ישלם שור תחת השור והמת יהיה לו".

חיוב הריגת הבהמה כשאדם קיים עימה יחסי אישות אסורים:² "ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה מות יומת ואת הבהמה תהרגו, ואשה אשר תקרב אל כל בהמה לרבעה אתה והרגת את האשה ואת הבהמה מות יומתו דמיהם בהם". ומצוות נוספות.

מפסוקים אלו אנו למדים כי יש מקרים בהם יש להרוג בעלי חיים, אם בשל מעשיהם ואם בשל מעשים שבני האדם עשו עימם.

אופן העמדתם לדין

המשנה דנה במספר הדיינים שצריכים לדון כשעוסקים בדיני נפשות, והיינו כשדנים האם יש להוציא את הנידון להורג. במקרה זה קבעה המשנה כלל שיש לדון בעשרים ושלושה דיינים (במקום שלושה דיינים בדינים

1. שמות כא, כח- לו.

2. ויקרא כ, טו- טז.

רגילים), מספר זה הוא 'סנהדרין קטנה'³, לענין זה המשנה השוותה בין הדיון שיש לדון את האדם לדיון שיש לדון את הבהמה.

מהשוואה זו למד השופט אליקים רובינשטיין⁴ כי ייתכן וההלכה רואה בבעלי החיים כצד למשפט, כדבריו: "במשפט העברי יתכן מעמד לבעל חיים כצד למשפט" ראיותיו הן מהמשנה המוזכרת.

אולם אין להוכיח כן ממשנה זו, זאת משום שהמשנה הביאה ראייה לדבריה מכך שהתורה כרכה את הריגת האדם והריגת הבהמה באותו פסוק: "השור יסקל וגם בעליו יומת", נלמד מכך ש"כמיתת הבעלים כך מיתת השור", דהיינו גזירה שווה מיוחדת וספציפית לדיון זה של עשרים ושלושה דיינים.⁵

האחרונים דנו בגזירה שווה זו, ויש שכתבו⁶ שמכיוון שאם מחייבים להרוג שור מועד אזי יש בכך משמעות גם לבעלים, שאמנם אינו מחוייב במיתה בידי אדם 'אי אתה הורגו על רציחת שורו', אלא משמעות הפסוק: 'השור יסקל וגם בעליו יומת' הכוונה היא למיתה בידי שמים, שבעל השור מחוייב בה אם שורו הרג, לכן דין מיתה לשור הוא גם סוג מיתה לבעלים. לכן דינו של השור הוא בעשרים ושלושה דיינים.

גזירה שווה זו היא ההשוואה היחידה הקיימת בין דיני אדם לדיני הבהמה, אך לכל שאר פרטי הדיון, דיני שור הנסקל הם כדיני ממונות בלבד ולא כדיני נפשות, כמובא בגמרא:⁷ "עשרה דברים יש בין דיני ממונות לדיני נפשות, וכולן אין נוהגין בשור הנסקל, חוץ מעשרים ושלושה".

וכך כותב הרמב"ן בביאורו לפסוק⁸: "אך את דמכם לנפשתיכם אדרש,

3. בית דין שהיה בכל עיר ועיר, מכות ז, א.

4. בג"ץ 466/05 משנת 2005, ראה שם בעיקר פסקה 4. יש לציין כי למעשה לדבריו בדיון הישראלי בעלי החיים אינם בעלי מעמד בפני עצמם, ולכן דחה את העתירה שרצתה לטעון כי הצבאים יכולים להיות צד במשפט בנוגע לשטח חיותם.

5. ראה בירושלמי סנהדרין א, ב שמובא שם שדיני שור הנסקל הם דיני ממונות גרידא ולא נפשות, ויש גזירת הכתוב לחייבו סקילה, וגזירה שווה לדונו בכך, ראה רש"י סנהדרין לב, א ד"ה ודיני נפשות שכותב שדיני שור הנסקל הם דיני ממונות גרידא.

6. ראה למשל הרבי מלובביץ', אגרות קודש כרך כד תשובה ט' פג.

7. סנהדרין לו, ב.

8. בראשית ט, ה.

מיד כל חיה אדרשנו", "תמה אני, אם הדרישה כמשמעה, מיד החיה כמו מיד האדם להיות עונש בדבר, ואין בחיה דעת שתענש או שתקבל שכר. ואולי יהיה כן בענין דם האדם לבדו, שכל החיה שתטרוף אותו תטרף כי גזרת מלך היא, וזה טעם סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו, ואיננו להעניש את בעליו בממון, כי אפילו שור המדבר חייב מיתה וצוה כן בבני נח כבישראל"

הרמב"ן מסתפק האם ניתן לומר שהקב"ה ידרוש את דם החיה שהרגה את חברתה, כפי שהיא דורשת זאת מאדם ההורג את חברו, ומבאר שהדבר לא יתכן כי הרי החיה עושה את הדברים בבלי דעת, לכן הוא מבאר שהסיבה שחיה שהמיתה תומת בידי שמים זה דין מיוחד שחידשה התורה.

וכך כותב הרמב"ם:⁹ "היות הבהמה נהרגת כשתהרוג אדם, אינו לקחת דין ממנה כמו שירחקו עלינו הצדוקים, אבל הוא לקחת הדין מבעליה".

באופן נוסף ניתן לומר שעל מנת להגדיר שור כשור שחייב סקילה ישנם פרטי דין רבים,¹⁰ כגון הגדרתו כשור תם או כשור מועד, שהדבר תלוי אם הוא הרג לפני כן, את מי הוא הרג, ואם היתה לו כוונה בהריגה. מכיוון שדינים אלו כרוכים בדיני נפשות, יש לדון את השור כפי שדנים דיני נפשות.¹¹

יותר מכך, הרי אין חולק שהרוצה לאכול בשר יכול לשחוט כהלכה וליהנות מהבשר, ואין כל צורך לבית דין לשם המתת בעל החיים, אם כן דבר ברור הוא שדיני הריגת בהמה בשל מעשה שהם עשו או שנעשה עליהם אינו נובע מהחשש להרגם, אלא דין מיוחד שקשור למכלול המעשה באופן רחב יותר אמנם בשל תקנות הציבור, בית הדין יכול לקבוע תקנות שונות שביניהן יש גם דאגה לבעלי חיים, אך אין זאת משום שבעלי החיים הם צד, אלא משום דאגה לציבור.

9. מורה נבוכים ג, מ.

10. ראה בהרחבה ברמב"ם הלכות נזקי ממון פרק י.

11. ראה בהרחבה ברמב"ם הלכות נזקי ממון פרק י.

ב. סקירת מגמות משפטיות במערכת המשפט בישראל

כללי

מאז קום המדינה, ואף לפני כן, חוקקו מספר חוקים ותקנות העוסקות בהגנה על בעלי חיים, כגון פקודת הכלבת, 1934, החוק להגנת חיית הבר, התשט"ו 1955, תקנות מחלות בעלי חיים, תש"ה, 1945 ועוד, תקנות וחוקים אלו עודכנו במהלך השנים.

בשנת תשנ"ד, 1994, חוקקה הכנסת שני חוקים שמהווים את הבסיס החוקתי להתייחסות לבעלי חיים. האחד עוסק בהגנה על בעלי החיים, והשני עוסק בהסדרת הניסויים בבעלי חיים.

חוק צער בעלי חיים בונה את יסודותיו על שלוש פעולות שבעשייתן עוברים על חוק 'צער בעלי חיים'; עינוי, אכזריות והתעללות.

מלבד חוקים אלו, בית המשפט העליון פסק כמה וכמה פסיקות שעוסקות בשאלת צער בעלי חיים; 'בג"ץ התנינים'¹² שאסר באופן מעשי לערוך מופע בידורי של קרבות בין האדם לתנין.

בג"ץ 'פיטום אווזים'¹³ שהסמיך את שר החקלאות להתקין תקנות שיאסרו את פיטום האווז על מנת ליצור ממנו כבד אווז. (Foie gras). וכפסקי דין נוספים.

ארגונים שונים

ישנם מספר ארגונים חברתיים שחרתו על דגלם את שינוי היחס לבעלי החיים במדינה, בדומה לארגונים שקיימים ופועלים בעולם. יש להדגיש כי

12. רע"א 1684/95 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מפעלי נופש חמת גדר.
13. בג"ץ 9232/01 נח" ההתאחדות הישראלית של הארגונים להגנת בעלי חיים נגד היועץ המשפטי לממשלה, שר החקלאות, המועצה לענף הלול, ומספר חקלאים, מכח פסיקה זו של בית המשפט משרד החקלאות התקין את התקנות הבאות: תקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הלעטת אווזים), התשס"א-2001, שלמעשה מבטלות את פיטום האווזים בארץ.

המגוון בין הארגונים השונים הוא רחב, ולכל ארגון ישנה מטרה שונה משל חברו, ולא בהכרח כל ארגון מסכים עם העמדות של כל הארגונים האחרים

ישנם ארגונים שבין המטרות המרכזיות שלהן ניתן למצוא¹⁴:

- לפעול לצמצום המתות חסד של חיות בריאות.
 - לספק עזרה מיידית לחיות במצוקה.
 - לפעול לעיקור בעלי חיים לשם צמצום התרבותם ההמונית וכמו כן להחדיר למודעות הציבור את חיוניות העיקור.
 - לקיים בית מחסה לחיות שבו יתקיימו עד למסירתם למאמצים.
 - לפעול לישום ואכיפת החוק האוסר התעללות בבעלי חיים ולמימוש זכותן של החיות לחיות.
 - הקניית ערכים חינוכיים בקרב הציבור הרחב בארץ.
 - להביא לידי הרחבת חוק צער בעלי חיים.
 - קידום זכויות בעלי החיים¹⁵.
 - צמצום עד ביטול הניסויים בבעלי חיים¹⁶.
- ארגונים אלו פועלים רבות גם במסגרות משפטיות שונות, קידום תקנות שונות במסגרת החקיקה, ופנייה לבג"ץ.

זכות עמידה של בעלי החיים במשפט

בשנת תש"ס פרסם עורך הדין יוסי וולפסון¹⁷ בקובץ 'משפט וממשל'¹⁸ מאמר שכותרתו 'מעמד בעלי החיים במוסר ובמשפט', במאמר זה מצדד

14. מתוך אתר האינטרנט של ארגון 'תנו לחיות לחיות'.

15. הארגון המרכזי העוסק בכך הוא ארגון 'אנונימוס- עמותה לזכויות בעלי חיים'.

16. כגון 'העמותה למען מדע מוסרי'.

17. פעיל מרכזי וחבר בארגונים שונים העוסקים בבעלי חיים, פועל רבות בנושא חקיקת זכויות בעלי החיים.

18. חלק ה עמודים 551-564, בהוצאת הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה.

עורך הדין וולפסון בעמדה אותה הציג לראשונה פיטר סינגר¹⁹, שעיקרה הוא השוואת המעמד המוסרי והמשפטי שבין האדם לבעלי החיים, יש לציין כי דבריו אלו עדיין אינם מקובלים באופן משפטי²⁰, אך דומה כי דברים אלו עומדים ביסודם של רבות מהטענות של ארגוני זכויות בעלי חיים.

וכך מובא במאמרו:

”אם אמנם בעלי החיים סובלים, הרי שליצורים בעלי כושר בחירה ושיפוט מוסרי חובות כלפיהם. אם אין אדם חשוב ממשנהו - לא על רקע של מוצא לאומי, מגדר, תבונה, יופי, מוסריות או מעלה אחרת- כיצד זה נאמר שבעלי החיים האחרים חשובים פחות בשל היותם ממין ביולוגי אחר? מובן, שלא כל דבר שיגרום סבל לאדם יגרום סבל לשחף. אדם זכאי לבחור לרשויות המדינה שבה הוא אזרח. לשחף אין עניין בכך. אך בהבמידה לאדם אין עניין לחיות במסגרת מושבת שחפים. כל יצור וזכויותיו השונות - בהתאם לרצונותיו ולצרכיו. אולם האם זכויותיו של Homo Spaines, חשובות מאלו של Larus? אני מתקשה למצוא הצדקה לדירוג חשיבות מעין זה, והעיקרון של שוויון האדם עומד כנגף בדרכן של הצדקות מעין אלו המוצעות לעתים על ידי אחרים.

ובהמשך דבריו:

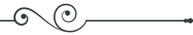
בעלי החיים הם הנושאים של הזכויות העומדות כנגד החובות... בעל החיים חורג מהמעמד של תפאורה ואביזרים בעולם המשפט והופך לשחקן, לאישיות משפטית, ולו לאישיות משפטית מוגבלת.

כאמור, עמדה זו אינה מקובלת בפועל בבית המשפט, אך היא מלמדת על מגמתם של חלק מהארגונים, לבטל למעשה את כל השימוש בבעלי החיים²¹, ולהשוות, במידות מסוימות את המעמד המשפטי של בעלי החיים לזה של בני האדם.

19. פילוסוף אוסטרלי- יהודי הנמנה עם הזרם התועלתני, מתמחה בביואתיקה וידוע בעיקר בשל דעותיו בתחום מעמדם המוסרי של בעלי החיים.

20. ראה בדברי השופט אליקים רובינשטיין בג"צ 466/05: "לא הגענו בחוק או בפסיקה לרמה של השוואת בעלי החיים לאדם מבחינת זכויותיהם או מעמדם בדין"

21. עפ"י הרצאה של עו"ד וולפסון ב'כנס הטבעונות הראשון'.

בחוק 'צער בעלי חיים' שחוקק כאמור בשנת תשנ"ד, ניתן למצוא חלק ממגמות אלו, הנותנות לבעלי החיים זכויות עמידה משל עצמם.

בסעיף 1 לחוק (הגדרות) מובא: "ארגון למען בעלי חיים" - תאגיד רשום שמטרתו ועיסוקו הגנה על בעלי חיים, מניעת סבל מהם ודאגה לרווחתם; "נאמן בעלי חיים" - מי שהתמנה להיות נאמן בעלי חיים.

"הקרן" - הקרן למען בעלי חיים שהוקמה לפי סעיף 14 בחוק.

מהגדרות אלו ניתן להבין כי אמנם מובן שבעלי החיים לא יכולים לעמוד בפני עצמם, אך ישנם ארגונים שמטרתם היא 'לשמש להם לפה'.

ניתן למצוא בדבריו של השופט (בדימוס) מישאל חשין חלק מאופן התייחסות זה, הנותן לבעלי החיים זכות עמידה עצמית, כדבריו²²: "אדם כי ירע לאדם וקרבו השניים למשפט. אדם כי ירע לחיים שאינם אדם, מי יגאל לאלה? ישב המחוקק²³ וכתב בספר לאמור: "לא יענה אדם בעל חיים, לא יתאכזר אליו ולא יתעלל בו בדרך כלשהי." כלומר מטרת המחוקק היא לתת פה לאלו שאינם יכולים לדבר, דהיינו להתייחס לדרישותיהם כדרישות לגיטימיות.

סיכום

בית המשפט עדיין לא קיבל את העמדה הנותנת זכות עמדה לבעלי החיים במשפט, אך ניתן לראות במספר מגמות קיימות את הרצון להביא לביטול השימוש בבעלי חיים מתוך עמדה של השוואת מעמדם של בעלי החיים לזו של האדם.

22. משפט זה פותח את דבריו בפסק הדין בג"ץ התנינים" רע"א 1684/96.

23. בחוק צער בעלי חיים, סעיף 1.

ג. זכויות בעלי חיים

אחת הטענות המרכזיות שטוענים אנשי אגודות 'צער בעלי חיים' היא כי יש לבעלי החיים זכויות אוטונומיות משלהם, ועל האדם להתחשב בהן.²⁴

יש לבחון מהי עמדת התורה בעניין זה:

התורה דנה ומגדירה את כל מערכות החיים שבהן אנו חיים ופועלים, ומתוך כך דנה ומגדירה גם את מערכת היחסים בין האדם לבעלי החיים. כפי שראינו לעיל, ישנן מצוות רבות בתורה העוסקות ביחס הנכון ביניהם.

אך ביסודו של דבר, יש לזכור כי התורה ניתנה לאדם וחיוביה הם על האדם, זאת משום שמטרתה היא לבנות את האדם בתור עובד ה', על ידי שמירת המצוות ותיקון המידות.

לכן, כל מצוות התורה, ובכללן המצוות הנוגעות ישירות לבעלי החיים, מטרתן להדריך את האדם כיצד לחיות ולפעול, ובכלל זה גם ביחסו לבעלי החיים שברשותו.

מכך אפשר ללמוד שהתורה אינה רואה בבעלי החיים - בעלי זכויות עצמיות, שעל האדם לספק אותן או להתחשב בהן. אלא התורה רואה ביחס הנכון לבעלי החיים אמצעי לתקן את דרכיו ומעשיו של האדם.

יותר מכך, ישנן מצוות רבות שהדרך היחידה לקיים אותן היא דווקא על ידי המתת בעלי חיים, כגון הקרבת קורבנות, שהיא חלק נכבד מעבודת המקדש. דהיינו התורה רואה בבעלי החיים אמצעי שנועד לסייע לאדם בקיום המצוות. וכן מצאנו "שור - אי אתה מצווה להחיותו", לעומת אדם, ש"אתה מצווה להחיותו", מדין" וחי אחיך עימך".²⁵

24. ראה מאמרו של עו"ד יוסי וולפסון בקובץ 'משפט וממשל', חלק ה עמודים 551-564, בהוצאת הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה,

יש להעיר כי קיימים ארגונים רבים ושונים העוסקים ב'צער בעלי חיים', ולא כולם חולקים את אותן העמדות, בעיקר ביחס לזכויות בעלי חיים, ולא כל ארגון שמגן על בעלי חיים רואה אותם כבעלי זכויות.

25. בבא מציעא פח, ב.

לעתיד לבוא, בזמן שבו יהיו "המצוות בטלות",²⁶ העולם כולו יהיה מתוקן ולא יהיה צורך במצווה כדי להביא את האדם לדרך הישר, אזי תיאסר גם אכילת הבשר.²⁷ כל עוד לא הגענו לכך, מוטל על האדם להבדיל בינו לבין בעלי החיים, לזכור שהוא 'בן אדם', ודווקא מתוך כך מוטל עליו לדאוג לבעלי החיים שברשותו ולטפל בהם.

26. גידה סא, ב.

27. ראה לעיל בפרק א דיון בדברי הרב קוק.

ד. דף עמדה: הצעות חוק להעברת הפיקוח על חוק צער בעלי חיים ממשרד החקלאות למשרד להגנת הסביבה²⁸

רקע

מזה שנים מספר יש ניסיונות חוזרים ונשנים להעביר את האחריות על היישום של חוק צער בעלי חיים ממשרד החקלאות למשרד להגנת הסביבה. דומה כי העברה זו תפגע במהותו של החוק, תביא לעיוות משמעותי בהבנת מקומם של בעלי החיים בחברה לפי היהדות, ולפגיעה קשה בחקלאות הישראלית.

צער בעלי חיים בהלכה

היהדות אוסרת כל צער בעלי חיים. לרוב הפוסקים איסור זה הוא מן התורה. עם זאת, היהדות מתירה לאדם להשתמש בבעלי חיים לצרכיו ההכרחיים ולא לתענוגות מיותרים, שימוש שאינו אכזרי. לדוגמא: מותר לצוד בעלי חיים לאכילה אבל אסור לצוד אותם להנאה. וכן מותר לטעון בעלי חיים במשאות אבל אסור לטעון עליהם משקל עודף.

העיקרון המנחה הוא כי בעלי החיים נועדו לשימוש של האדם, כפי שנאמר בבריאת העולם: "ורדו בדגת הים ובעוף השמים". בהכרעות הנוגעות לשימוש בבעלי חיים לצורכי האדם תמיד יש למצוא את האיזון שבין הדאגה לרווחתם של בעלי החיים (גם בשעה שמשתמשים בהם לצורכי האדם, כגון איסור "לא תחסום שור בדישו", ועוד) לבין עיקרון זה.

זאת ועוד, מטרת ההלכה היא להנחות את האדם ולהדריכו. ההלכה מטילה על האדם לנהוג כראוי בבעלי החיים שברשותו. היא אינה רואה בבעלי החיים יצורים בעלי זכויות עצמיות שיש לדאוג להם, אלא היא אחראית על הליכתו של האדם בדרך הישר.

28. דף זה נכתב במסגרת 'פורום חותם'.

הפרת האיזון בחוק צער בעלי חיים

עקרונותיו של חוק צער בעלי חיים מבוססים על הבנה זו, שיש לאזן בין צרכיו של האדם לדאגה לרווחתם של בעלי החיים. שמירה על איזון זה יכולה להתקיים רק במשרד שיש לו אחריות על הציבור שמשתמש בבעלי החיים, מצוי במגע יום יומי עם חיות המשק ומטפל בהם, קרי החקלאים. העברת הנושא לאחריותו של משרד ממשלתי שאינו נושא באחריות על החקלאות ואינו מביא לידי ביטוי את צורכי האדם תביא בהכרח לעיוות המושג של צער בעלי חיים. למעשה היא גם תביא לפגיעה בחקלאות הישראלית.

סיכום

אפשר לדאוג לבעלי החיים ולרווחתם, וצריך לעשות כן, אבל מתוך גישה מאוזנת, הלוקחת בחשבון הן את צורכי האדם והן את הצורך להימנע מצער בעלי חיים. אין לנו התנגדות שיהיה שיתוף פעולה בין המשרדים, אבל הוועדה ליישום החוק צריכה להישאר בידי משרד החקלאות, שדואג הן לטובת החקלאות הישראלית והן לרווחת בעלי החיים.

ה. דף עמדה: הצעות חוק 'להגנה על זכויות בעלי חיים'

הצעות החוק

מידי פעם בפעם עולות לשולחן הכנסת הצעות חוק שונות שעניינן הוא, להכיר בבעלי חיים כיצורים חשים שזכאים לממש את כל צורכיהם ולספק להם את התנאים המתאימים לכך, ולא כרכוש ממוני של בעליהם.²⁹

כללי

הצעת חוק זו היא הצעת חוק מהפכנית שעולה לראשונה לדיון ציבורי. ההשלכות הנגזרות מהצעה זו הן רבות ומגוונות הן מההיבט החקלאי, והן מההיבט הציבורי. נראה כי הצעת החוק עלולה לפגוע באיזון הקיים שבין שימוש בבעלי החיים לצרכיו של האדם מול הצורך בדאגה לרווחתם, תוך מגמה להגיע למצב בו בעלי החיים מוגדרים כשווי זכויות לאדם.

בעלי החיים משמשים כיום את האדם לצרכים רבים ומגוונים, אספקת מזון לכלל האוכלוסיה, ביגוד, פיתוח אמצעים רפואיים ועוד, הצעת חוק זו יכולה באופן מעשי לגרום לביטולם של כל אלה.

היחס לבעלי חיים על פי התורה

בעלי החיים מצויים בחברתו של האדם החל מראשית הבריאה, ובשל כך יש צורך להגדיר באופן נכון את מערכת היחסים שבין האדם לבעלי החיים. התורה אוסרת לצערם או להכאיב להם, לשסות אותם זה בזה ועוד, אך מתוך ידיעה שהאדם הוא 'נזר הבריאה', ובשל כך עליו לדאוג שגם בעלי החיים שבסיבתו יזכו ליחס הולם, מותר לו לרדות בדגת הים ובחיות הארץ, ולהשתמש בהם לצרכיו השונים, הן לצרכי אכילה ורווחה והן לצרכי מצווה כגון הקרבת קרבנות, אך לא מתוך התאכזרות חלילה.

29. ראה מאמרו של עו"ד יוסי וולפסון בקובץ 'משפט וממשל', חלק ה עמודים 551-564, הוצאת הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה.

בעלי החיים - רכוש

התורה מתייחסת לבעלי החיים כרכושו של האדם ומותר לו לבצע בהם את כל הפעולות הקנייניות שהוא מעוניין לערוך בהם ולהשתמש בהם כפי רצונו וצרכיו.

סיכום

נתינת מעמד לבעלי חיים כזכות עצמית, משנה את האיזון הראוי שבין חלקי הבריאה השונים, ואף יכולה לגרום לזילות של ערך האדם, מכיוון שכאשר נותנים לבהמה זכויות דומות לאדם, אזי הופכים את האדם במובנים מסוימים לדומה לבהמה, ומטשטשים את עובדת מטרתו של האדם להוביל את הבריאה ולפעול לתיקונה.³⁰

30. ראה חזון הצמחונות והשלום סעי' ח.

ו. דף עמדה: הצעות חוק איסור משלוחים חיים לשחיטה

ישנן הצעות חוק רבות העוסקות באיסור יבוא בעלי חיים מארצות שונות בעודם חיים לארץ, הן למטרת שחיטה מיידית, והן למטרת גידולם למשך זמן מסוים, פיטומם, ושחיטתם לאחר מכן.³¹

יש לציין כי ישנן מדינות שונות מהן מייבאים את בעלי החיים, ושיטות הובלה שונות. המדינות העיקריות מהן מייבאים לארץ הן אוסטרליה, דרום אמריקה- אורוגוואי, אירופה- אירלנד, הונגריה, ליטא, סרביה, פורטוגל ורומניה. שיטות ההובלה לארץ הן בהובלה ימית באוניות, ובהובלה אווירית-הטסה.

הטענות כנגד היבוא מתמקדות בשני מישורים עיקריים, האחד הוא העובדה כי במהלך ההובלה בעלי החיים נמצאים בתנאים שאינם מתאימים למחייתם, וכי הם חווים צער משמעותי. והשני הוא שהובלת בעלי חיים לארץ בהכרח פוגעת בחקלאות ובייצור המקומי, בשל העובדה כי יש 'היצף' של בעלי חיים (טענות שלרוב מגיעות משני כיוונים שונים במערכת הפוליטית).

יבוא בעלי חיים לצורך שחיטתם

אין חולק כי על אף שהותר לצער בעלי חיים לצורך האדם, ישנן מגבלות על היתר זה. מותר לצער את בעלי החיים בתנאי שהדבר נצרך לרוב האוכלוסייה, וכן הפעולה עצמה אינה גובלת באכזריות, כפי שהבהרנו לעיל, פרק ז סעיף א.

בשר ומוצריו מהווים את אחד מאבות המזון הנחוצים לאדם לתפקוד תקין (אם כי במידה פחותה מאשר דגנים וירקות). אי לכך יש בראש ובראשונה לבחון את מאזן אספקת המזון, ולוודא כי כלל האוכלוסיה תוכל לקבל את כלל אבות המזון הנצרכת עבורה, בעלות כספית סבירה ומתאימה לכל כיס.

31. הצעות חוק מעין זו מוגשות באופן רציף בכל מושב של הכנסת, ניתן למוצאן באתר הכנסת - כנסת ישראל - חקיקה, תחת הצעות חוק העוסקות בבעלי חיים.

יחד עם זאת, דרך קבלת מזון זה אינה חייבת להיות כבשר טרי דווקא הנמכר כך, אלא ניתן להנחות ולהגדיל את כמות הבשר הקפוא לארץ, ולשכלל את דרכי הובלתו, ומשך הזמן שניתן לשווקו, זאת מכיוון שערכו התזונתי של הבשר אינו משתנה באופן משמעותי בין בשר טרי לבשר קפוא.

כמו כן, יש לוודא בתקנות ההובלה השונות כי צער בעלי החיים הוא הקטן ביותר בעת ההובלה, וכי משך זמן זה הוא הקטן ביותר הנדרש.

בנוגע לשאלת הייצור המקומי, ואבטחת אספקת המזון, הדבר כרוך בשאלות רחבות יותר העוסקות בכלל שאלת היבוא מול הייצור המקומי, ולא נרחיב בה במסגרת חוברת זו.

ז. כפרות

ישנם רבים הנוהגים את מנהג הכפרות בעשרת ימי תשובה עד ערב יום כיפור, מנהג זה מובא לראשונה בתשובות הגאונים³²: "ושאלתם האי שאנו רגילים לשחוט ערב יוה"כ תרנגולים ואין אנו יודעים מנהג זה למה"... בהמשך התשובה הובאו מספר טעמים למנהג זה³³.

יש מהראשונים שתמכו במנהג זה, ויש שאסרו לעשותו, מחלוקת זו הובאה למעשה בשו"ע³⁴, לדעת המחבר "יש למנוע המנהג", ולדעת הרמ"א "כן נוהגין בכל מדינות אלו ואין לשנות, כי הוא מנהג ותיקין".

המתנגדים על מנהג זה מבססים את התנגדותם על שתי טענות מרכזיות; הטענה הראשונה שהובאה בעיקר בראשונים היא שעשיית כפרות על בעל חיים אסורה משום דרכי האמורי³⁵:

הטענה השניה שהובאה באחרונים היא העובדה שעשיית הכפרות בזמן מאוד מצומצם בעייתית מבחינת כשרות השחיטה, כפי שכותב ערוך השולחן³⁶: "אבל בעוה"ר אנו רואים הקלקול בשחיטה מריבוי הכפרות מהדחק והלחץ ואין השוחטים משגיחים מפני העייפות והטורח וכמה טרפות יצאו מתחת ידם וגם הסכין אי אפשר להיות בדוק כראוי וגם ידי השוחט כבדות ועתה בזמן הזה מצוה וחובה להמעיטן ולא ליכנס ביום הקדוש בחשש שחיטה וכבר טרחו גם בדורות שלפנינו לבטלן ולא עלתה בידן כי ההמון דבוק בזה כמו על מצות אתרוג ועוד יותר ולכל הפחות לראות להתחיל בשחיטתן איזה ימים מקודם ולמנוע האשמורת שידי השוחט כבדות אז".

בתקופתנו ניתן להוסיף לכך עובדה נוספת, שפעמים רבות התרנגולות מצויות זמן רב בשטח שאינו מוצל ללא מזון ומים מספיקים, דבר שיכול לגרום לעיתים לצער בעלי חיים,

32. הודפס בקובץ שערי תשובה סימן רצט.

33. ראה מהר"י וייל סימן קצא שכתב שמנהג ריינוס הוא לתת מעות לעניים ולא תרנגול.

34. אורח חיים תרה.

35. ראה למשל שו"ת הרשב"א ח"א סימן שצה, יש אם כן לדון, האם בזמננו, כשעבודה זרה אינה נפוצה, האם יש לחשוש לכך.

36. אורח חיים תרה, ה.

מנהג הכפרות אם כן הוא מנהג שיסודו בהררי קדם, והנוהג כך בודאי יש לו על מי לסמוך, עם זאת חובה על מארגני הכפרות, הדואגים להביא את התרנגולות למקום בו הכפרות מתבצעות, לדאוג לכך שהתנאים בהם התרנגולות מוחזקות יתאימו להחזקת בעלי חיים, מבחינת צל ומזון.

ח. בעלי חיים ורגשות

כל אחד שבא במגע עם בעלי החיים מבחין כי גם בעלי החיים מביעים רגשות מסוימים: רגש קרבה בין אם לצאצאיה, נאמנות, פחד ועוד. גם לא לחינם ישנם משלים ודימויים רבים אודות תכונות הקיימות בבעלי החיים, שהאדם יכול ללמוד מהן.³⁷

הרמב"ם כתב אודות תכונות ורגשות אלו:³⁸

"אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר בעלי חיים, כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל רק אחר פעל הכח המדמה הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם... זהו הטעם ג"כ בשלוח הקן, כי הביצים אשר שכבה האם עליהם והאפרוחים הצריכים לאמם על הרוב אינם ראויים לאכילה, וכשישלח האם ותלך לה לא תצטער בראות לקיחת הבנים, ועל הרוב יהיה סבה להניח הכל, כי מה שהיה לוקח ברוב הפעמים אינו ראוי לאכילה, ואם אלו הצערים הנפשיים חסה תורה עליהם בבהמות ובעופות, כל שכן בבני אדם".

ודומה לכך נכתב ב'ספר החינוך':³⁹

"כי ידוע שיש לבהמות נפש, יכנוה החכמים נפש חיונית, כלומר שאינה שכלית, גם נראה אותם, שיש לנפשם בחינה להשמר מנפול באחת הפחתים, ובקצת דברים אחרים".

וכן נכתב בשו"ת 'משנה הלכות':

"וגדולה מזו הקפידה תורה עלינו שלא לצער בהמות לא רק זאת צער גופני אלא אפילו צער נפשי אף שאין להם לבהמות דעת מכל מקום צער

37. ראה למשל עירובין ק, ב: "אמר רבי יוחנן: אילמלא לא ניתנה תורה היינו למידין צניעות מחתול, וגזל מנמלה, ועריות מיונה. דרך ארץ מתרנגול".

לאחרונה פורסם מחקר שבוצע ב Queen Mary University of London שטוען כי הפרות והוולדות מדברים ביניהם בשפה המיוחדת להם, ראה <http://www.qmul.ac.uk/media/news/items/se/145030.html>

38. מורה נבוכים ג, מת.

39. מצווה קמח.

טבעי אית להו וצותה התורה שלא לאכול אבר מן החי ונתנו ז"ל הטעם כיון דאסור לצער בעלי חיים ואין לך צער ואכזריות גדולה בעולם מזו שיחתוך אבר או בשר בע"ח בעודנו חי לפניו ויאכלנו לעיניו".

כלומר, גם לבעלי החיים יש רגשות כלשהם. ומובא בכמה מקומות, שגם לבעלי חיים יש 'נפש בהמית', שמשמעותה היא הנפש הטבעית. וכן כתב המהר"ל מפראג⁴⁰, שניתן למצוא פעולות רבות המשותפות לאדם ולבעלי החיים: "ומפני שתמצא האדם משתתף עם שאר בעלי החיים בהרבה פעולות, ודבר זה בודאי מצד הנפש החיוני אשר באדם אשר בו משתתף עם שאר בעלי החיים הטבעיים". בהמשך דבריו הוא מבאר שמשמעותה של 'הנפש הבהמית' היא עשיית הדברים מתוך אינסטיקטים ודחפים ולא מתוך הבנה וחשיבה.

אם כן, ברור שאף לבעלי חיים יש רגשות. אולם כפי שראינו לעיל, התורה ניתנה לאדם ומצוותיה מכוונות להתנהגותו הראויה במכלול חייו. כל המצוות מטרתן תמיד האדם עצמו, לכן גם המצוות שעניינן בעלי החיים והחיובים הנובעים מהן, מטרתן התנהגותו הראויה של האדם.

אם כן, יש לבעלי החיים רגשות, אך החיוב להיזהר שלא לצער את בעלי החיים אינו נובע מכבוד לרגשותיהם כשלעצמם אלא מחובת האדם לפעול כראוי ביחס אליהם.

40. תפארת ישראל, פרק ראשון.

נ. האם יש מצווה לאכול בשר? או יום שני ללא בשר' (meatless Monday)

בשנים האחרונות פועלת בעולם תנועה שנקראת 'יום שני ללא בשר', הקוראת שלא לצרוך בשר כלל באחד מימות השבוע.

חלק מהטענות שטוענים התומכים בכך הן:

1. בעלי החיים פולטים גזים רבים בתהליך העיכול שלהם, דבר שגורם לפליטה מרובה של גזי החממה.
2. בעלי החיים צורכים כמויות מאוד גדולות של מים ומזון.
3. גידול המזון לבעלי החיים דורש משאבי קרקע רבים, והוא אף בא על חשבון יערות בעולם, ושטחי גידול שיכולים לשמש את האדם.
4. לטענתם מזון מן החי אינו בריא, ויש לשאוף לשיפור הבריאות על ידי הפחתת צריכת בשר מהחי.
5. טענה מוסרית כנגד השימוש בבעלי החיים לצורך האדם.

יש אם כן לשאול מהו המבט הנכון על רעיון זה לפי התורה:

מהתורה, אין חיוב לאכול בשר בכל יום מימות השבוע, אלא רק בזמנים מיוחדים, כגון חיוב אכילת קורבן פסח, חיוב אכילת בשר שפרו בו את דמי המעשר השני בירושלים, איסור 'נותר', המחייב אכילת קורבנות שונים עד זמן מסוים⁴¹ ועוד.

חז"ל אף הגדירו שיש שמחה לאדם באכילת בשר: "תנו רבנן: חייב אדם לשמח בנו ובני ביתו ברגל... במה משמחם?... רבי יהודה בן בתירא אומר: בזמן שבית המקדש קיים - אין שמחה אלא בבשר... ועכשיו שאין בית המקדש קיים - אין שמחה אלא ביין".⁴²

41. ראה למשל ויקרא יט, ו; רמב"ם הלכות פסולי המוקדשין יח, ט.

42. פסחים קט, א. כמובן פשוט שאם אכילת הבשר אינה משמחת את האדם, מסיבותיו הוא, אין לו חיוב עקרוני לאכול בשר.

מכל זאת מובן שאין כל מניעה עקרונית להימנע מאכילת בשר יום מסוים בשבוע. אך יש לזכור שהתורה בהחלט רואה בחיוב את אכילת הבשר במקום שבו היא נצרכת. לכן המניע הראוי להימנעות מאכילת בשר יום בשבוע הוא רק הדאגה לבריאותו של האדם או לסביבתו, ולא אידיאל של הימנעות מהמתת בעלי החיים מסיבות מוסריות.

וכך מובא בספר חסידים⁴³:

”יודע צדיק נפש בהמתו ורחמי רשעים אכזרי, אדם שאינו צריך לאכול בשר והוא יודע שתסרח אם ישחוט שלא יצטרך כלל לא ישחוט. וגם עובר על בל תשחית אבל אם צריך לעור מותר שהרי ר' חייא היה שוחט בשביל דם עוף לפשתנו”

מובן מדבריו שבכל פעם שממיתים בעל חיים מותר לעשות כן רק כשהדבר נצרך, אך ברור הוא שבכל פעם שיש צורך לכך, אין כל מניעה לשחוט.

ספר העיקרים

כתב ספר העיקרים⁴⁴: ”כי מלבד מה שיש בהריגת הבעלי חיים אכזריות חמה ושטף אף ולמוד תכונה רעה אל האדם לשפוך דם חנם, עוד יוליד אכילת בשר קצת הבעלי חיים עובי ועכירות ואטימות בנפש”, אם כי לעיתים יש בשר שמועיל לאדם: ”אף על פי שבשר קצת הבעלי חיים מזון טוב ונאות אל האדם”, בכל זאת מכיון שעיקר אכילת הבשר היא רעה התורה אסרה באופן גורף, בזמן בריאת העולם, את אכילת הבשר.

כך שלדבריו אין חיוב כלל לאכול בשר, ולעיתים הוא אף מזיק.

אך יש לשים לב שעיקר הדגש בדבריו הוא על מידותיו של האדם- על דרכיו, השחיטה גורמת למקום שאינו בריא בנפש האדם, לא מצד שרואה בבעל החיים יצור שעומד בפני עצמו שיש לחמול עליו.

43. סימן תרסז.

44. מאמר ג פרק טו.

י. זה טבעו של אדם ודרכה של התורה - קצת בשר בצלחת⁴⁵

הרב פרופ' ארי צבי זיבוטפסקי

בפרשת ראה מופיעים בעלי החיים המותרים והאסורים באכילה. נקודת המוצא של התורה היא שאכילת בשר בעלי חיים היא דבר חוקי, כמו שנאמר במפורש בפתחה לנושא זה בפרשה: "בְּכָל אֲנִתְּ נִפְשָׁךְ תֹּאכַל בְּשָׂר" ⁴⁶

בשנים האחרונות נטען שהיהדות האמתית מתנגדת לאכילת בשר, ומי שרוצה לנהוג ברוח התורה צריך להימנע מצריכת בשר. טיעון אחר עוסק בתעשיית הבשר כיום.

מאמר זה לא בא לעורר צריכת בשר אלא לעסוק בשאלת המוסריות באכילת בשר.⁴⁷

נקודת מוצא טובה לקביעת הערכים היהודיים הנכונים היא לימוד ממעשיהן של דמויות מקראיות העשויות לשמש לנו דוגמה אישית, וניתן לומר שנדמה שאין להן שום היסוס בנוגע לצריכת בשר.

כשרצה אברהם אבינו להאכיל את אורחיו, הגיש להם בשר.⁴⁸ חז"ל אף הגדילו את כמות הבשר שהגיש להם אברהם יותר ממה שעולה מפשוטו של מקרא, ואמרו שאברהם שחט לכבוד האורחים שלושה עגלים⁴⁹ וכשביקש יצחק אבינו לברך את בנו באחת הסעודות החשובות בחייו, ביקש ממנו להביא לו בשר ציד טרי,⁵⁰ ורבקה אימנו מילאה את בקשתו והכינה לו שני גדיים.⁵¹ גם יוסף הצדיק, הכין לפגישתו עם אחיו בעיצומו של הרעב הגדול

45. מאת הרב פרופ' ארי זיבוטפסקי, אוניברסיטת בר-אילן, מדעי המוח, מאמר זה פורסם במסגרת הדף השבועי של הפקולטה למדעי היהדות לשכת רב הקמפוס, פרשת ראה, תשע"ה, תודתי נתונה לו על הסכמתו להכנסת מאמר זה לחוברת.

46. דברים יב, כ.

47. ההלכה מחייבת יחס ראוי לבעלי החיים, ובכל מקום שאין יחס ראוי להם, יש צורך לתקן את המצב ולמנוע צער בעלי חיים, אך אין זה משפיע על השאלה: האם התורה מעודדת אורח חיים צמחוני?

48. בראשית יח, ז.

49. בבא מציעא פו, ב.

50. בראשית כז, ג.

51. בראשית כז, ט.

בשר⁵² ואם אכילת בשר מנוגדת לערכים היהודיים, האם לא היינו מצפים להתנהגות שונה מצד אבותינו, מייסדי האומה?

במקרא ובמקורות חז"ל יש אין ספור דוגמאות שבהן הבשר הוא המאכל העיקרי בטקסים וחגיגות, ואפילו יש זמנים והזדמנויות שחובה לאכול בהם בשר, כגון המצווה לאכול כזית מקרבן הפסת, שעונשה חמור, כרת, וחובת הכהנים לאכול מן הקרבנות.

ועוד. אם האידיאל הוא שלא לאכול בשר, למה נפוצה אכילת בשר גם בתלמוד? הדוגמה הראשונה למשלוח מנות בתלמוד היא שוק עגל ששלח רבי יהודה נשיאה⁵³, והמאכל המכובד שהבן המבקש לכבד את הוריו בו הוא בשר הפסיון.⁵⁴ והתלמוד מדגיש שנדר של האדם להימנע מאכילת בשר הוא בגדר עינוי נפש⁵⁵, ומלמד כי בעולמם של חז"ל אכילת בשר הייתה הנורמה. זאת ועוד. הביקורת על אכילת בשר במקורותינו היא מזערית, והמקרים הנזכרים בתלמוד בעניין זה הם המיעוט ולא המסר של התורה. ואם יש צורך להתאמץ למצוא דוגמאות לצמחוניות, הדבר מעיד שהתורה אינה דוגלת בצמחוניות.

לעתים נשמעת הטענה שריבוי אכילת בשר עלול להזיק לבריאות, ומפני שהיהדות דוגלת באורח חיים בריא, צריך להסיר את הבשר מן התפריט. טענה זו מגוחכת, שהרי צריכת יתר מכל דבר אינה בריאה, ויש לצרוך כל דבר במינון נכון. דרך משל. ריבוי בטא קרוטן (beta-carotene), הנמצא בירקות עלים ירוקים וצהובים ובפירות צהובים, עלול להעלות את הסיכוי לחלות בסרטן הריאות⁵⁶. כמו כן, אכילת יתר של סלק גורמת להחרפה במחלות

52. בראשית מג, טז.

53. מגילה ז, א.

54. קידושין לא, א.

55. כתובות עא, א.

56. Satia JA, et al., Long- term use of beta- carotene, retinol, lycopene, and lutein supplements and lung cancer risk: results from the VITamins And Lifestyle (VITAL) study. *Am J Epidemiol.* 2009;169(7):815- 28. Possibly explained in: Eroglu A, et al. Naturally occurring eccentric cleavage products of provitamin A β - carotene function as antagonists of retinoic acid receptors. *J Biol Chem.* (2012) 287(19):15886- 95.

כליות, וצריכת יתר של חלב מסוכנת לבריאותן של נשים.⁵⁷ עודף בויטמין C עלול להרוס את הכליות,⁵⁸ ואפילו שתיית הרבה מים עלולה להביא להרעלה ואף למוות. הרמב"ם מכיר בעובדה שאכילת הרבה בשר מזיקה לבריאות. וזה לשונו⁵⁹: "מי שנדר נדרים כדי לכונן דעותיו ולתקן מעשיו - הרי זה זריז ומשובח. כיצד? כגון מי שהיה זולל, ואסר עליו הבשר שנה או שתיים". מצד שני, צריכה מעטה של מרכיב חיוני מסוכנת, ולמשל מי שאינו אוכל בשר לוקה במחסור בויטמין B12. ואף על פי שניתן בימינו להשלים את המחסור בצריכת ויטמינים, מטבעו הבשר נחוץ לגוף האדם, והקב"ה ברא את האדם לאכול בשר.

הראי"ה קוק, אף על פי שלא היה צמחוני, נחשב כאחד האוהדים הגדולים של הצמחונות. אמנם היה אכפת לו מאוד משלומם של בעלי החיים והיחס אליהם, ואף ראה בחזונו עתיד אוטופי רחוק שבו יהיה האדם צמחוני, אך הוא התנגד לצמחונות בימינו, וכתב⁶⁰ שאין מקום לצמחונות בהיקף רב, והתנגד לניסיונות מעין אלו.

טיעון אחר שמעלים מי שדוגלים בצמחונות יסודו במבנה גוף האדם. בסופו של דבר, הקב"ה ברא את האדם, וכדאי לברר מהי "התזונה הטבעית" המתאימה לתכונות שנטע הקב"ה באדם. בדרך זו הולך המלבי"ם (בן המאה ה-19) האומר בפירושו⁶¹: "וכבר בארו החוקרים שהאדם משורש יצירתו לא נברא לחיות מן הבשר, שכן נראה מבריאת השיניים והמלתעות שלו" זהו טיעון תמוה, וחכמי המדע במאה העשרים ואחת חולקים על קביעתם של חכמי המדע במאה התשע-עשרה.

המבנה של ראש האדם ושיניו מעיד שבני אדם אינם צמחוניים מטבעם. צמחוניים אמתיים הם בעלי שיני היפסודונט (hypsodont) המתאימות

Michaëlsson K, et al. Milk intake and risk of mortality and fractures in women .57
and men: cohort studies. BMJ. 2014 Oct 28;349

McHugh GJ, et al. Fatal vitamin C- associated acute renal failure. Anaesth .58
Intensive Care. 2008 Jul;36(4):585- 8

59. נדרים יג, כג.

60. אברהם יצחק קוק, חזון הצמחונות והשלום, מכון בניין התורה, ירושלים 2009, פרק ד.

61. בראשית א, כט.

לטחינת צמחים ודגנים וממשיכות לגדול כל ימי חייהם. חיות טורפות האוכלות אוכל מעורב, צמחים ובשר, "אוכלי כול", יש להן שיני ברקידונט (brachydont), כמו שיני האדם. צורת הגולגולת והלסת והשרירים המחוברים אליהם של אוכלי עשב נבדלת מצורתם אצל טורפים. צורת האיברים הללו באדם היא ייחודית, והיא מעידה על מעמד האדם כאוכל כול.

הפיזיולוגיה והאנטומיה של מערכת העיכול של האדם מתאימה בצורה מלאה למערכות אוכלי כול, ויש בה יסודות הדומים לטורפים ויסודות הדומים לשל אוכלי צמחים. מערכת העיכול של הטורפים היא קצרה ומפרקת ביעילות שומנים וחלבונים, והם נשארים במערכת העיכול פרק זמן קצר בלבד. אוכלי צמחים חייבים לפרק פחמימות מורכבות, כגון תאית (cellulose), ולכן הם מבליים הרבה זמן באכילה ובעיכול (משך העיכול של חורפן טורף הוא 3 שעות, ושל פרה 48 שעות). אורך המעינים של הטורפים הוא פי שלושה בערך מאורך פלג הגוף העליון, ואילו באוכלי צמחים היחס הוא 1:15, ובבני האדם היחס 1:10. אף יש הבדלים ניכרים במערכת הראייה: באוכלי צמחים, על פי רוב חיות טרף, העיניים ממוקמות בצדי הראש, מבנה המספק שדה ראייה רחב המאפשר להבחין בחיות טורפות. לעומת זאת, בבעלי החיים הטורפים העיניים ממוקמות זו לצד זו כדי לספק תפיסת עומק, שהיא חיונית לציד. ועיניהם של בני האדם ממוקמות זו לצד זו בקדמת הראש, בדומה לטורפים. מובן שיש יוצאי דופן, כיוון שיש בטבע גיוון רב. ברצף שבין אוכלי העשב לבין הטורפים, האדם ממוקם מבחינת הפיזיולוגיה והאנטומיה באמצע הרצף, ממש כמו ששד"ל אומר⁶²: "וכבר האמינו רבים שלא הותרה שחיטת הבהמות קודם המבול. וזה רחוק מאוד, מאחר שהאדם בטבעו ובהרכבת גופו ובצורת שיניו הוא מוכשר לאכילת הזרעים והבשר בשוה. ואם לא היה רצון הבורא שיאכל בשר, לא היה יוצר גופו מוכשר לכך".

62. בראשית א, כט.

ואמנם בני האדם הם המין היחיד האוכל באופן שגרתי אוכל מבושל כדי להקל על עיכולו. מכל מה שאמרנו, נראה שהאדם הוא אוכל כול מטבעו, ושאכילת בשר טבעית היא לבני אדם, כדברי הרמב"ם⁶³:

שהמזון הטבעי לאדם אינו אלא מן הזרעונים הצומחים מן האדמה ומבשר בעלי חיים [...]. וזה מה שלא נעלם משום רופא.

לפעמים משתמשים במצב "המקורי" של האנושות כדי להוכיח שבן אנוש נוצר כיצור צמחוני, אך לא ברור כלל שנאסר על האדם הקדמון לאכול בשר. הגיוני מאוד שאפילו לאדם וחיה הותרה אכילת בשר חיה שכבר מתה, ורק נאסר עליהם להרוג בעל חיים חי⁶⁴. מסתבר שהותרה להם הריגת חיות למטרות אחרות, שהרי הבל הקריב קרבנות, והדבר מצא חן בעיני ה'⁶⁵. עובדה זו רומזת שלפני המבול היה מותר להרוג חיות לצרכים טקסיים אך לא למאכל. הרלב"ג אומר שה' לא אסר מעולם אכילת בשר, ושההצעה הזאת היא "שקר עצום, ראוי שיברח ממנו כל בעל דת"⁶⁶. בתלמוד מובאת דעה שהמלאכים הביאו לאדם הראשון בשר ויין⁶⁷. אולם יש שאומרים שלפני המבול לא אכלו בני האדם בשר⁶⁸, אבל הרי אנחנו חיים בתקופה שאחר המבול.

במילים אחרות, התורה אינה מצווה את האדם לאמץ אורח חיים צמחוני ואף לא רומזת לזה בשום מקום. אם האדם רוצה להיות צמחוני, נראה שמותר לו לעשות כן, במיוחד בימינו, שאין מקדש וקרבנות. אנו חיים בתקופה שבה לפי היהדות אין שום בעיה הלכתית או פילוסופית באכילת בשר, וכל מי שטוען הפך מזה אינו אלא מסלף את היהדות. יכול להיות שמותר להיות צמחוני, אבל אסור שתטשטש הבחירה הזאת את הייחודיות של האדם לעומת בעלי החיים, את המדרגה העליונה של "בצלם אלוהים",

63. מורה נבוכים ג, מח בתרגום קאפח.

64. סנהדרין נו, ב, תוספות, ד"ה אכל; רש"י, בראשית א, כט; סנהדרין נז, א, ד"ה למישרי בשר, לפי פירוש המזרחי.

65. בראשית ד, ד.

66. בראשית א, כט.

67. סנהדרין נט, ב.

68. רמב"ם מלכים ט, א, מהרש"א סנהדרין נט, א.

שאינה בשום יצור חי אחר. הפחד מבלבול כזה גרוע בהרבה מבחינה ערכית מצריכת בשר, דבר שגרם לחלק מן הרבנים להימנע מאורח חיים צמחוני בעידן שלפני בוא המשיח. ומה על העתיד? מדברי הנביא ישעיה משתמע שגם בימות המשיח, כשייפסק המוות, הקב"ה בעצמו יספק בשר⁶⁹, ורק כאשר יגור זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ⁷⁰, אולי האנושות צריכה לחדול מצריכת הבשר. ועד אז [...].

69. ישעיהו כה, ו.

70. ישעיהו יא, ו.

יא. הקניית בעלי חיים לכהן לצורך האכלת תרומה גדולה ותרומת מעשר

הנחיות:

א. יש להאכיל בפירות רק את הנקבות שכבר המליטו או את הזכרים, ולא את הקבוצה של המבכירות (מכיוון שהן מכורות לגוי כדי שהולדות לא יהיו בכורות, ואין להאכיל בהמות של גוי בתרומה גדולה ותרומת מעשר).

ב. יש להימנע מהאכלת בעלי החיים בתרומות ביום שישי ובשבת.

ג. קניין חליפין:

1. על הקונה (הכהן) לקחת חפץ **שלו** בשווי של פרוטה לכל הפחות (יש לתת את הדעת על כך ששווי הפרוטה משתנה באופן משמעותי, ולכן באופן מעשי מומלץ להשתמש בחפץ ששווי הוא לפות חצי ש).
 2. על בעל בעלי החיים לומר: אני מוכר במכירה גמורה את בעלי החיים שברפת/דיר שממוקמת ב_____ ל_____ הכהן.

3. לאחר מכן על הקונה לתת את החפץ לבעל הרפת/ הדיר, על בעל הרפת/ דיר להגביה את החפץ לפחות בגובה של ג' טפחים (30 ס"מ).
ד. קניין משיכה:

1. על בעל הרפת/הדיר להקנות לכהן את שטח הרפת/הדיר למשך יממה ולומר: אני מקנה את כל שטח הרפת/הדיר למשך יממה עבור _____ הכהן.

2. על הכהן לגרום לבעלי החיים לזוז ממקומם ובכך לקנותם.

ה. קניין כסף

על הכהן לשלם מקדמה של 10 ש"ח עבור בעלי החיים.

ו. בעלי חיים שיקנו בעתיד

הכהן _____ ממנה את _____ (מחזיק בעלי החיים) ובאי כוחו לקנות ולזכות עבורו בכל בעלי החיים החדשים שיולדו או ירכשו מיום זה ואילך עד ל..... .

ז. אם אחד הקניינים לא יועיל, אין זה מבטל את הקניינים האחרים.

ח. הכהן _____ ממנה את _____ (מחזיק בעלי החיים) לגדל עבורו את בעלי החיים, כפי המקובל.

ט. הכהן _____ מתיר ל _____ (מחזיק בעלי החיים) למכור, לתת מתנה או לשחוט את בעלי החיים, כפי רצונו, לכהן לא תהיה כל תביעה ממונית על כך.

י. לכהן _____ אין כל אחריות נזיקית על נזקים כלשהם שיגרמו על ידי בעלי החיים.

באנו על החתום:

תאריך עברי: _____ . תאריך לועזי: _____

מחזיק בעלי החיים: _____ ת.ז. _____

כתובת: _____ טלפון נייד: _____ .

הכהן: _____ ת.ז. _____

כתובת: _____ טלפון נייד: _____ .

יב. שטר מכירה לסירוס ועיקור בעלי חיים⁷¹

נהלי העברת בעלי חיים ביתיים, למרפאה / לעמותה / לגוף אחר העוסקים ברפואת בעלי חיים, לצורך סירוסם ועיקורם.

העקרונות ההלכתיים:

- א. איסור סירוס בעלי חיים על ידי יהודי, אסור מן התורה.⁷²
- ב. האיסור בזכרים לכל הדעות הוא מן התורה, בנקבות הוא מדרבנן, ויש הסוברים שמדובר באיסור עשה.⁷³
- ג. אסור לתת בעל חיים לגוי על מנת לסרסו. עם זאת, מותרת "אמירה דאמירה", דהיינו שמותר לתת בעל חיים לגוי, וגוי זה יעביר את בעל החיים לגוי אחר על מנת שיסרסו.⁷⁴

הנחיות מעשיות

1. תיאום התור לניתוח יכול להתבצע על ידי יהודי.
2. בהגעת בעל החיים למרפאה/ עמותה/ גוף, רשאי לקבלו רק עובד שאינו יהודי, שאינו וטרינר בהכשרתו, ואינו יכול לבצע את הניתוח.
3. על המוסר את בעל החיים לחתום על שטר מכירה ובו הוא מוכר לאותו עובד את בעל החיים.
4. על הרוכש לשלם סכום של 5 ₪ כמקדמה על רכישת בעל החיים.
5. העובד הרוכש מעביר את בעל החיים לידי הווטרינר שאינו יהודי, והוא זה שמבצע את הניתוח.
6. לאחר החלמת בעל החיים, על המרפאה/ עמותה/ גוף ליצור קשר עם המוכר ולעדכן אותם על סיום התהליך.

71. שטר זה מבוסס על שטר אותו הכין הרב יונתן בלס שליט"א, רבה של נווה צוף.

72. ויקרא כב, כד.

73. ביאור הגר"א אבן העזר ה, כה.

74. שלחן ערוך אבן העזר ה, יד.

7. בעת מסירת בעל החיים יש למסור את סיכום הטיפול הרפואי שניתן לו
8. אם הדבר מתאפשר, מומלץ בנוסף לניתוח גם לחסן את בעל החיים, לעשות לו בדיקה כללית, ולבצע בו טיפולים רפואיים בסיסיים.
9. התשלום יכלול הן את התשלום עבור הטיפולים הרפואיים והן עבור הניתוח.

נוסח ההסכם

ההסכם הוא בין:

המוכר: מר _____ ת.ז. _____

לבין

הרוכש: מר _____ ת.ז. _____.

היות והרוכש הוא עובד במרפאה/ עמותה/ גוף העוסק ברפואת בעלי חיים.

והיות והמוכר מעוניין שיבוצעו בבעל החיים שבבעלותו טיפולים רפואיים שונים, והמרפאה/ עמותה/ גוף מתמחה בטיפול בבעלי חיים, המוכר מבקש מהמרפאה/ עמותה/ גוף העוטסק ברפואת בעלי חיים לבצע זאת.

אם הרוכש ירצה בכך, המוכר ירכוש ממנו בחזרה תמורת תשלום עבור הטיפולים הרפואיים את בעל החיים שמכרה לו, זאת אם וכאשר יעביר לו הרוכש תיעוד המעיד על כך שבעל החיים עבר סירוס/עיקור על ידי וטרינר לא-יהודי.

ובאנו על החתום

המוכר _____ הרוכש _____

ג. הסכם מועצה/עירייה עם קבלן שאינו יהודי להקטנת אוכלוסיית הכלבים והחתולים הבלתי מסורסים/מעוקרים בשטחיה⁷⁵

מועצת/ עירייה _____ מבקשת להקטין את אוכלוסיית בעלי החיים הלא מסורסים/מעוקרים בשטחה.

הקבלן מר _____ מבקש לקבל על עצמו עבודה זו תמורת תשלום.

לשם כך הסכמו:

שהקבלן _____ יאסוף בעלי חיים משוטטים בתחומי המועצה/ עירייה.

על הלוכד להעביר את בעלי החיים שנלכדו לעובד שאינו יהודי, ולמנות אותו אחראי על הטיפול בבעלי חיים אלו, על עובד זה להעביר את בעלי החיים לוטרינר שאינו יהודי, על מנת שיבצע את הניתוח.

המועצה/עירייה תשלם לו _____ ש"ח עבור כל כלב ו _____ ש"ח עבור כל חתול שאסף ושיוכיח לה שלא יחזור לשטחה במצבו הבלתי מסורס/ מעוקר⁷⁶. סכום זה הוא קבוע לראש ואיננו מותנה בסכום שהוציא הקבלן.

אם הקבלן מציג תיעוד המלמד שבעל החיים עבר סירוס/עיקור, תשלם לו המועצה/ עירייה רק אם לפי התיעוד הניתוח בוצע על ידי וטרינר לא-יהודי.

ובאנו על החתום:

בשם המועצה/ עירייה _____

הקבלן _____

75. שטר זה נכתב בשיתוף פעולה עם וטרינר המועצה האיזורית מטה בנימין, ד"ר חובב שפירא.

76. גם אם ימצא אדם שיאמץ את בעה"ח כחוק או אם בעה"ח מת ממחלה או מתאונה יזכה הקבלן לתשלום מהמועצה.

ד.ד שטר מכירת מבכירות - הרבנות הראשית

הרבנות הראשית לישראל
Chief Rabbinate of Israel

הכשרות הארציות - בתי מטבחיים
National Kashrut - Slaughterhouses

החנות הראשונה למכירת קנה וחוט של בקר וצאן שגודלו לא המלונאי

יש להחזיר למילולי: beherot@rab.gov.il או לפקס: 02-5313170
יש לודח קבלת הטופס בטל': 02-5313175 "יש לשמור את אישור המכירה

המזכרת: קיומת פגור - לזכר תחילת המלטה הראשונה מבקר השייר ליוחדים נחשב לבקור וקיומה בו קדושה, לכן יש לזהר אודות לבקור וזמן לשחור בו או לשחוט אותו. יתקדושה לא היה כאשר ירי שותף בקנה וחוט שלפני המלטה. התרשמה חתם למכירת הקנה והחוט שהם צוירות תשיפה ותאכל על התנהגות. יתחייבה בעל הבהמות **33** מורשי החתימה על שטר הראשונה מאשררת לבצע את המכירה.

חתימת דואר אלקטרוני:		שם הרמטה/הדיר	
_____@_____		מספר היבויים	כתובת
שם מדינת השטח		מספר ת"ד	כתובת (יחוב, מושב, ...)
מספר המסמך		מיקום	מספר תעודת זהות
מספר תעודת זהות		מספר ת"ד	מספר תעודת זהות
מספר ת"ד		מספר ת"ד	מספר ת"ד
מספר ת"ד		מספר ת"ד	מספר ת"ד
מספר ת"ד		מספר ת"ד	מספר ת"ד

מיטני עולות/בכורות/עוים מרונע שנולדו עדי לפני המלטה

בקר - עולות לבשר/חלב והיו בנינים		צאן - בכורות/עוים	
ש"ג	א"י	א"י	ש"ג
מסמך זה הוא על תעולות (בכורות נדלות, אמור ארץ דף עם המסמכים).	מסמך זה הוא על תעולות (בכורות נדלות, אמור ארץ דף עם המסמכים).	מסמך זה הוא על תעולות (בכורות נדלות, אמור ארץ דף עם המסמכים).	מסמך זה הוא על תעולות (בכורות נדלות, אמור ארץ דף עם המסמכים).

שטר הראשונה

אני/נו החתום/ים מטה _____ כל משק / מורשי חתימה / סגל הרמטה/הדיר במשק/במבדוק _____ על _____ שותפים בזה ייפוי כוח והרשאה לבינים הראשיים לישראל שלישי/א ולממונה ממנם מחלקת בתי המטבחיים על ביצוע המכירה ולשליחם ולשליחם ולישארם האפילו ליחד בהם, לטכור את הקנה והחוט של כל הבהמות הגשות והדקות ממין קנה ושטרם המליטו השייכים למשק הנזכר לעיל - למי שיחצה האפילו לאינו יחודי, לפי המודר שיקבע על ידי הנזכר לעיל. בשעת ביצוע המכירה בשליחותינו/נו השאי הנזכר לעיל להשכיר למספר שעות את המוקפות שנומדות בהם הבהמות הנזכרות, הדיר והרמט וכן ארבע אמות הנמצאות מהבנייה בדירתו מיומה, הכל לפי המחיר שיקבע על ידי הנזכר לעיל. אני מחייב את עצמי לקיים את כל תנאי הקניינים והמכירות והשכירות שיעשו בשליחותנו על ידי הנזכר לעיל. הספק שיתקבל על ידי השליח הנזכר לעיל שייך למוכרים והם תוך חודש מסועד ביצע המכירה לא יותבע הספק - רשאי השליח לעשות בספק סבוב בעינו. והנה נותן בזה ייפוי כוח בלתי מוגבל, ולא אוכל לטעון אחר כך לתקוני שדוחיך ולא לעויתי (לתקן שדוחיך ולא לקלקל), ויחייב פי הנזכר לעיל כפי, ועשיית רטור לעיל כעשייתך, רוד הנזכר לעיל כדיר, ויתקיימו כל הדברים הנזכרים. לעיל השכירות והמכירות שיעשו בשליחותנו על ידי הנזכר לעיל. כן הותנה בינינו שיתקיים לקנות את הקנה והחוט של הבהמות ולהשכיר המוקפות בכל הקניינים בין בקניין כסף הוא סודר ושאר קניינים גם הנהגים רק במסחר או לפי חוקי המדינה, גם בקניין חצר הוא אגב קרקע או על ידי שכינת המוקפות הנזכרים לעיל. ויתקיי שטר זה בתוקף כל השטרות הנעשים על פי תוקן חבמונו וזיל דלא כטופסי דשטרין (-אג שטרות לא תקיימו). הנני מצהיר/ים כי שליחם הנזכר לעיל בכל עת ללא ולבדוק מירום כל הבהמות שטרם המליטו.

תאריך עברי: יום	לירושלם	שנת	תאריך לעשי:
שם מדינת חתימה	חתימה	חתימה	חתימה
שם מדינת חתימה	חתימה	חתימה	חתימה
שם סגל הרמטה/הדיר	חתימה	חתימה	חתימה
שם הספק	חתימה	חתימה	חתימה

קליטת בקר הנאן בבתי מטבחיים תיעשה רק לאחר הצגת אישור על המכירה

א' למלא את הטופס פעם בשנה (חודש לסי סמה) וכן כאשר מתחשבות בקבות חרשה **33** לכתובת: beherot@rab.gov.il רבנות הראשית לישראל מ"ח בתי מטבחיים, ארמז"ב 5, ירושלים ת.ד. 36016 סמ"כ: 02-5313170

חובה למלא את כל הפרטים

מפתח

מפתח

עמוד	פרק, סעיף	ערך
71	י, לא	אוגרים - הזנתם בפסח
58	ח, ח	אילוף כלבים - החזקת כלב מאולף
65	י, ו	איסורי אכילה - נתינתם לבעלי חיים
64	י, ה	איסורי הנאה - נתינתם לבעלי חיים
73	יא, ז	איסורי תורה או דרבנן - עשייתם עבור בהמה בשבת
82	יב, יב	אמירה דאמירה - הגדרת מושג זה ביחס לסירוס
85	יב, כה	אמצעי מניעה מכניים - שימוש בהם
85	יב, כד	אמצעים עקיפים - עיקור נקבות באופן זה
75	יא, טו	אנטיביוטיקה - הזרקה בשבת על ידי יהודי
67	י, כא	אספסת - נתינתה בשמיטה
97	יד, ד	אפרוח - זיהוי מינו בביצה
91	יג, 11	אפרוח - מעמדו בשלבי התפתחותו
97	יד, ד	אפרוחים זכרים או פגומים - המתם
110	יז, ה	אצבע נוספת - כשרות תרנגול עם אצבע זו
71	י, לא	ארנבות - הזנתם בפסח
91	יג, 11	ביצה מופרית - מעמדה ההלכתי
54	ז, כט	ביצים אורגניות וביצי חופש - רכישתן
56	ח, ג	בית כנסת - הכנסת כלבים לתוכו
60	ח, יז	בכור בהמה - טיפול בו
62	ט, ה	בל תשחית - הגדרת איסורו
53	ז, יט	בל תשחית - הגדרתו ביחס לבעלי חיים
61	ט, א-ג	בעלי חיים משוטטים - האכלתם בשבת
53	ז, כב	בעלי חיים משוטטים - טיפול במחלותיהם
73 :62	ט, ה; יא, ה-ו	בעלי חיים משוטטים - טיפול במחלותיהם
58	ח, ט	בעלי חיים שלא מעוניינים בהם
59	ח, יד	בעלי חיים שמתו - טלטולם
71	י, לא	בקר - הזנתם בפסח
112	יז, ו	בראקל (זן תרנגול) - כשרותו

ערך	פרק, סעיף	עמוד
ברירה מלאכותית - השפעתם על מסורת העוף	יז, ב	107
בררה (פירות) - הפרשת תרומות ומעשרות	י, יב	66
בשר טרי - צריכתו	נספח ו	128
בשר קפוא - צריכתו	נספח ו	128
בשר שהתבשל עם חלב - נתינתו לבעלי חיים	י, ד	64
גוזלים - האכלתם בשבת	ת, יא	58
גוי - אמירה לו לעקר נקבות	יב, כג	85
גוי - אמירה לו לעשות מלאכה בשבת	יא, ח	73
גוי - סירוס זכרים על ידו	יב, יב	82
גנבים - החזקת כלבים כהגנה מהם	ת, ח	58
גני חיות - הליכה אליהם	ז, כז	54
גרמא - סירוס באופן זה	יב, כב	85
גרעיני דגן - הפרשת תרומות ומעשרות מהם	י, יב	66
גרעיני דגן - נתינתם בפסח	י, כט	69
דגים - הזנתם בפסח	י, לא	71
דגים - צער בעלי חיים בהם	ז, כג-כה	54
דוחן שימוש בו בפסח	י, ל	70
דיווח על התעללות - היתר הדיווח	ז, לא	55
דייסות לבעלי החיים - הכנתן בשבת	ת, יא	58
דמאי - נתינתו לבעלי חיים	י, ז	65
דריסה - תנאי בכשרות התרנגול	יז, ג	108
דשונת - עשייתה בשמיטה	י, כו	68
הורמונים - עיקור נקבות באופן זה	יב, כד	85
היפופיזה - השפעה על בלוטה זו	יב, כז	85
היפותלמס - השפעה על בלוטה זו	יב, כז	85
המתת חסד בשבת	יא, יז	75
המתת בעלי חיים משוטטים	ט, ד-ה	62
הנדסה גנטית - שימוש בה בהכלאת עופות	יז, ב	107
הנשרה כפויה - עשייתה	יד, ג	95
הפקר - הוצאות כספיות עבור בעלי חיים אלו	ז, כב	53
הפקר - טיפול בבעלי חיים אלו	ז, ה	48
הצלת בעל חיים מתקיפה	ז, כח	54
הרבעה - הנחיות לעשייתה	יב, א-ד	80
התערבות כירורגית - עשייתה	ז, יג	51

ערך	פרק, סעיף	עמוד
וותרניר גוי - קריאה לו בשבת	יא, כ	76
וולדות - טלטולם לאחר ההמלטה	יא, כה	77
ולד - הגמתו בשבת	יא, כח	78
זבובים - צער בעלי חיים בהם	ז, י	50
זבל - הוצאתו מהרפת או הדיר בשמיטה	י, כה-כו	68
זכרים - הגדרת איסור הסירוס	יב, ט-י	82
זני כלבים מסוכנים - החזקתם	ח, ו	57
זני תרנגול שונים - כשרותם	יז (כל הפרק)	106
זריקות - הזרקתן בשבת	יא, יג	74
חבר - טיפול בבעל החיים שלו	ז, ז-ח	49
חדש - הגדרת איסורו	י, כז	68
חומר אלחוש - שימוש בו	ז, טז	52
חיות בר - חובה למנוע את צערן	ז, ג	48
חיות מחמד - הגדרתן כמוקצה	ח, יב-יג	59
חיות מחמד - החזקתן	ת, א	56
חיות מחמד - חובה למנוע את צערן	ז, ה	48
חיות משוטטות - חובה למנוע את צערן	ז, ה	48
חיות משק - חובה למנוע את צערן	ז, ה	48
חיטה - זנים יעודיים לבעלי חיים בשמיטה	י, כא	67
חיטפון - נתינתו בשמיטה	י, כא	67
חיסונים שגרתיים - נתינתם	יא, א	72
חמוסים - הזנתם בפסח	י, לא	71
חמץ בפסח - נתינתו לבעלי חיים	י, ד	65
חמץ - נתינתו בפסח לבעלי חיים	י, כט, 1-4	69
חמש אצבעות - כשרות תרנגול עם אצבעות אלו	יז, ה	110
חציר - הפרשת תרומות ומעשרות ממנו	י, יא	66
חציר - שימוש בו בפסח	י, ל	71
חשק מיני - דיכוי	יב, כו	85
חתולי רחוב - האכלתם	ט, א	61
חתולים - הזנתם בפסח	י, לא	71
טבור - חיטוי בשבת	יא, כז	78
טבל - נתינתו לבעלי חיים	י, ז	65
טבליות - פירורן בשבת	יא, יד	74
טבע - שחרור בעלי חיים לטבע	ח, ט	58

ערך	פרק, סעיף	עמוד
טיפול גנטי	יד, ד, ה	98
טיפול פוריות - עשייתו בשבת	יב, ה	80
טיפול רפואי בשבת - עשייתו על ידי גוי	יא, יח	75
טיפול רפואי - הענקתו לבעל חיים שלו או של חברו	יא, א; ד	72
טריפות - נתינתם לבעלי חיים	י, ו	64
יבול חו"ל - הפרשת תרומות ומעשרות ממנו	י, יב	66
יוד - שימוש בו בשבת	יא, יד; כח	66
ירקות - נתינתם כמזון בפסח	י, לא	71
כבד אוזן - כשרותו	טו, א	99
כבד שומני - פיטום בעל החיים לשם כך	טו, א	99
כבד שומני - כשרותו	טו, א	99
כדורים - פירורם בשבת	יא, יד	74
כהן - שיתוף בעלי החיים עימו	י, ט	65
כלאי הכרם - הנאה מהם	י, יז	67
כלאי זרעים וכלאי אילן - הנאה מהם ונתינתם לבעלי חיים	י, טז	67
כלב נחיה - סירוסו	יב, יד	83
כלב נחיה - החזקתו	ח, ב-ג	56
כלבים - הזנתם בפסח	י, לא	71
כלי אוכל - הנחת בשר וחלב בו	י, ד	64
כלי אוכל - ניקויים לפני פסח	י, כט	70
כלי אוכל שימוש בהם עבור האדם	י, ד	64
כסף - הוצאתו עבור טיפול בבעל החיים	ז, כ-כא	53
כרם - הכנסת בעלי חיים לתוכו על מנת שירעו בו	י, יח-יט	67
ליהמן - כשרות זן זה	יז, ד	110
מאכל אדם - נתינתו לבעלי חיים	י, ג	64
מאכל בהמה - כלאים בצמחים המיועדים לה	י, טו	66
מבכירה - מכירת לגוי	נספח יד	147
מבכירה - מכירת קנה וושט	ת, יז	60
מבכירות - מכירתן לכהן לצורך האכלת תרומה	נספח יא	142
מועצה איזורית - סירוס בעלי החיים שברשותה	יב, טו; נספח יג	146 ;83
מוקצה - הגדרת בעלי חיים כך	ח, יא	58
מוקצה - טלטולו במקרה של צער בעלי חיים	יא, ח	73
מזון דגים - נתינתו בפסח	י, לא	71
מחבלים - החזקת כלבים כהגנה מהם	ח, ח	58

ערך	פרק, סעיף	עמוד
מחלה במערכת המין - טיפול בה	יב, יח-ט	84
מחלה - המתת בעל חיים בגינה	יא, ג	72
מחלות - מניעת הפצתן על ידי המתת בעלי חיים	ז, ז	52
מלאכות בשבת - עשייתן על ידי גוי	יא, יח	75
מלכודות - שימוש בהן בשבת	ט, ח-י	62
מלכודות - שימוש בהן בשגרה	ט, ז	62
מנעלים ובגדים מעור - ברכת שהחיינו עליהם	ו, ד	44
מקור - קטימתו כדי למנוע צער בעלי חיים	ז, טז	52
מרחב ציבורי - הוצאת בעלי חיים אליו	ח, ה	57
מרעה - יציאה אליו בשמיטה	י, כד	68
משחה - שימוש בה בשבת	יא, טו	75
משחות - מריחתן בשבת על ידי גוי	יא, ט	76
משי (זן תרנגול) - כשרותו	ז, ה	110
מתקני האכלה - עשייתם במרחב הציבורי	ז, ב	48
מתקני שתיה במרחב הציבורי - עשייתם	ז, כב	53
נבלות - נתינתם לבעלי חיים	י, ו	65
נחשים - צער בעלי חיים בהם	ז, י	50
נטע רבעי - נתינתו לפני החילול	י, יד	66
ניסויים - המתת בעלי חיים לאחר הניסוי	טז, ה	105
ניסויים - טיפול בבעלי החיים בעת הניסוי	טז, ח	105
ניתוח vasectomy - סירוס באופן זה	יב, כא	84
ניתוחים - עשייתם בשבת	יא, י	74
נפולה - הגדרתה	טו, ג	102
נפש בהמית - הגדרתה	נספח ח	132
נקבות - הגדרת איסור הסירוס	יב, ט-י	82
נקבות - עיקורן על ידי גוי	יב, כג	84
נקובת הוושט - הגדרה	טו, א	100
סובין - הפרשת תרומות ומעשרות ממנו	י, יב	66
סוס - סירוסו	יב, יד	83
סירוס בשלבים - עשייתו	יב, יא	82
סירוס - הגדרת איסורו	יב, ו	81
סירוס הורמונאלי בלתי הפיך - עשייתו	יב, יג	82
סירוס זמני - עשייתו	יב, כ	84
סומים גנטיים - השפעות על הכלאת עופות	יז, ב	107

ערך	פרק, סעיף	עמוד
ספק - צער בעלי חיים במקרים אלו	ז, ד	48
סרום - שימוש בו לצורך פיתוח בשר	יג, 8	91
סרטן במערכת המין - טיפול בו וסירוס בגינו	יב, יז	84
עגלי חלב - גידול עגלים באופן זה וכשרותם	טו, ב	101
עובר - מעמדו ההלכתי	יג, 9-10	91
עופות ביתיים - הזנתם בפסח	י, לא	70
עיבודי קרקע - עשייתם כשגורמים כך לצער בעלי חיים	ז, א	47
עיקור - הגדרת איסורו	יב, ו	81
עלים וענפים של עץ ערלה	י, יג	66
עמותות - מסירת בעלי חיים אליהן	ח, ט	58
עצמות - פיתוח בשר מהן	יג, 13	92
ערלה - נתנית פירות אלו לבעלי החיים	י, יג	66
עשבי בר - קדושת שביעית בהם	י, כב	67
עשביית בר - טיפול בה במרעה בשמיטה	י, כג	68
פיטום אווזים - עשייתו וכשרות בעלי החיים	טו, א	101
פעולות אכזריות - עשייתן	ז, יג	51
פצעים - טיפול בהם בשבת על ידי גוי	יא, יט	76
פצעים - טיפול בהם בשבת על ידי יהודי	יא, טו	75
פרוות - גידול בעלי חיים לשם כך	ז, כ	53
צאן - הזנתם בפסח	י, לא	70
צורך האדם - הגדרתו ביחס לשימוש בבעלי חיים	ז, א; יא; יד	51, 48
צער בעלי חיים - הגדרתו	ז, א-ג	47
צער בעלי חיים שלא לצורך - עשייתו	ז, יב	51
צרכים - פינוים מרשות הרבים בשבת	ח, טז	59
קדושת שביעית בעשבי בר	י, כב	67
קובריצר הינר - כשרות זן זה	יז, ד	110
קולסטרום - שימוש בו בשבת	יא, כז	78
קומפוסט - עשייתו בשמיטה	י, כו	68
קורניש - כשרות זן זה	יז, ב, ד	110, 107
קטניות - שימוש בהן בפסח עבור בעלי החיים	י, ל	70
קליפות - הפרשת מעשרות מהם	י, יב	66
קניינים שונים - עשייתם לצורך מכירת בעלי חיים להאכלת תרומה	נספח יא	142
קרינים - קטימתם	ז, טז	52

ערך	פרק, סעיף	עמוד
קרציות - טיפול בהן בשבת	יא, טז	75
קש - הפרשת תרומות ומעשרות ממנו	י, יא	66
רווח ממוני - עשייתו כשגורם לצער בעלי חיים	ז, טו	52
רוק לבן - כשרות זן זה	יז, ב	107
רחם חסום - סירוס הנקבה	יב, יז	84
רחם - משיכת הוולד ממנו בשבת	יא, כג	76
ריבוי טבעי - השפעתם על מסורת העוף	יז, ב	107
רימות - טיפול בהן בשבת	יא, טז	75
ריסוסים - עשייתם כשגורמים לצער בעלי חיים	ז, א	47
ריפוי בעל חיים לאחר ניסוי	טז, ה	105
רצועה - יציאת בעל חיים עימה	ח, טו	59
רשות מקומית - הוצאת בעל חיים מרשותו של האדם על ידיה	ז, ט	50
רשות מקומית - העסקת עובדים בשבת	יא, כא	76
רשות מקומית - סירוס בעלי החיים שברשותה	יב, טו; נספח יג	146 ;83
שאריות מזון - קדושת שביעית בהן ונתינתן לבעלי החיים	י, ז	65
שבת - האכלת בעלי החיים	ח, י	58
שבת - האכלת תרומות ומעשרות בימים אלו	נספח יא	142
שבת - עריכת ניסויים בבעלי חיים	טז, ו-ז	105
שהחיינו - ברכה על מנעלים ובגדים העשויים מעור בהמה	ו, ד	44
שוונת גנטית - השפעתם על מסורת העוף	יז, ב	107
שחיקת סממנים - עשיית פעולות אלו בשבת עבור בהמה	יא, יא	74
שטחים פתוחים - פיתוחם לצורך האדם	ז, א	47
שינויים סביבתיים - השפעתם על מסורת העוף	יז, ב	107
שלטי אזהרה בפני כלבים - עשייתם	ח, ח	58
שליה - טלטולה בשבת	יא, כו	78
שליה - מעמדה ההלכתי	יג, 12	92
תוכים - הזנתם בפסח	י, לא	70
תוצרי לוואי תעשיית המזון - חובת מעשרות מהם	י, יב	66
תחמיץ - הפרשת תרומות ומעשרות ממנו	י, יא	66
תחמיץ - קצירתו לפני פסח	י, כח	68
תחמיץ - שימוש בו בפסח	י, לא	70
תחנות האכלה - נתינת אוכל בשבת	ט, א-ג	61
תחנות האכלה - שימוש בהן	ט, א-ג	61

עמוד	פרק, סעיף	ערך
57	ח, ד	תנאי החזקת בעלי החיים
69	י, כט 4	תערובת חמץ - הגדרתה
76	יא, יט	תפירה - עשייתה בשבת על ידי גוי
55	ז, ל	תקנות צער בעלי חיים - עשייתו
65	י, ח	תרומה גדולה ותרומת מעשר - נתינתם לבעלי חיים
142 ; 65	י, י, נספח יא	תרומות ומעשרות - נתינתם לבהמה בערב שבת
107	יז, ב	תרנגול דו תכליתי - טיפוח זן זה
108	יז, ג	תרנגול ההודו - כשרותו
106	יז, א ובהערה	תרנגול - תפוצתו באזורנו בזמן חז"ל
52	ז, יח	תרנגולות - המתתן כשקצב הטלה יורד
56	ח, ב-ג	תרפיה - החזקת בעלי חיים לשם כך